

949.72.063

К

692

**БЪЛГАРСКАТА
ОПОЗИЦИЯ
И ОРГАНИЗИРАНАТА
СЪПРОТИВА В БЪЛГАРИЯ
1944 - 1954 г.**

Сливен - 2000 г.

БЪЛГАРСКАТА ОПОЗИЦИЯ И ОРГАНИЗИРАНАТА СЪПРОТИВА В БЪЛГАРИЯ 1944 - 1954 г.

Материали от Научната конференция в Сливен
юни - 2000 г.

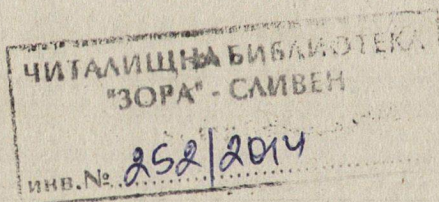
Издателска къща **•ЖАЖДА•** Сливен

949 42.063/063/ + 328.22/497.2/1091/

К 692

1063)

ИСТОРИЧЕСКИЯТ МУЗЕЙ ИЗКАЗВА
БЛАГОДАРНОСТ
НА БЪЛГАРСКИЯ ЗЕМЕДЕЛСКИ СЪЮЗ,
ЗЕМЕДЕЛСКИЯ МЛАДЕЖКИ СЪЮЗ
И СЪЮЗА НА РЕПРЕСИРАНИТЕ
В ГРАД СЛИВЕН
ЗА ОКАЗАНАТА ПОДКРЕПА
ПРИ ПОДГОТОВКАТА
И ПРОВЕЖДАНЕТО НА КОНФЕРЕНЦИЯТА

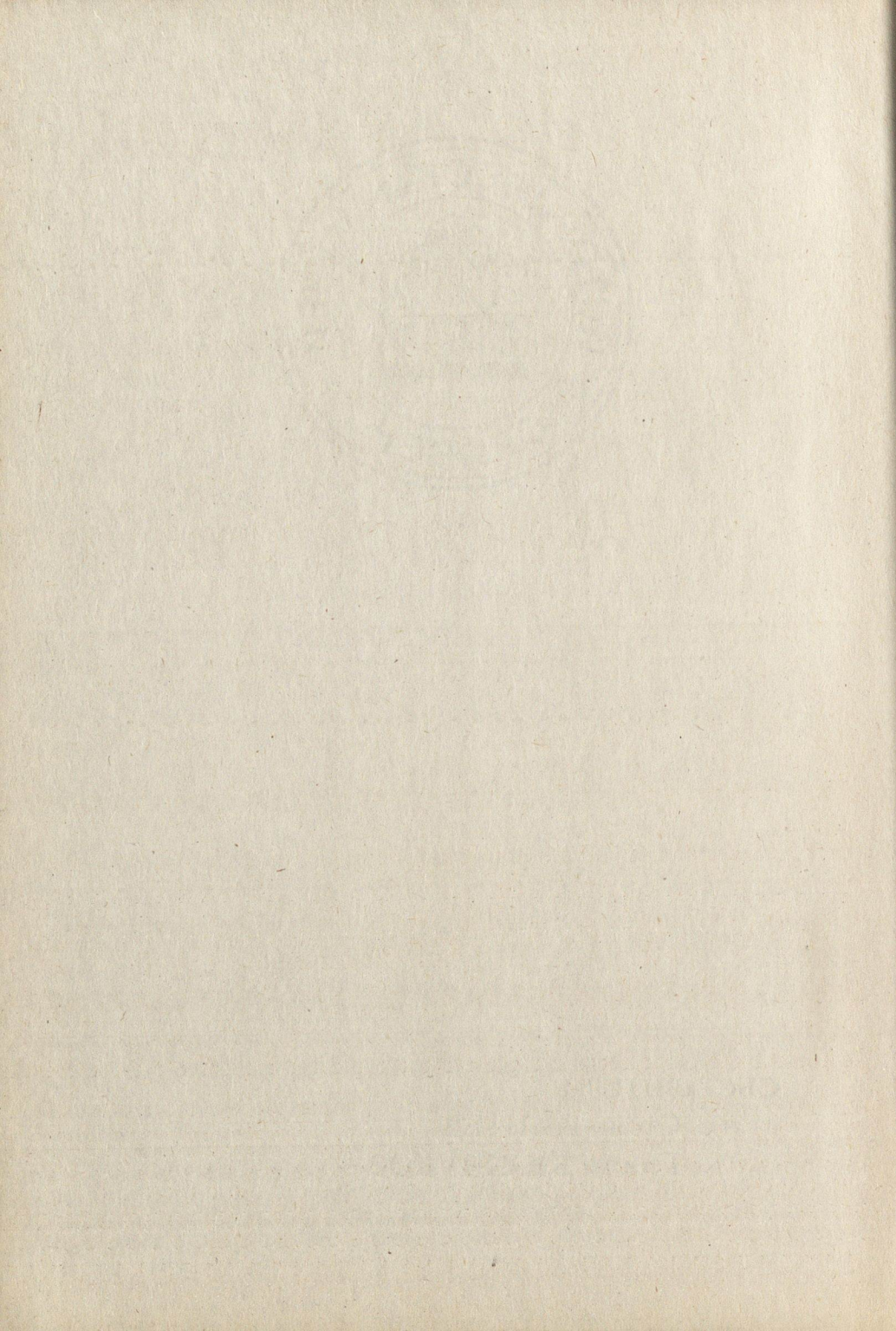

СЪСТАВИТЕЛИ:

СТ.Н.С. Стоян ПИНТЕВ

Георги КЮПЧУКОВ

БОРБАТА БЕШЕ ПОВСЕМЕСТНА

Тодор Кавалджиев

Организираната съпротива на народа ни срещу наложената от Сталин и Червената армия власт на българските комунисти започна наскоро след 9 септември 1944 г. и се води през цялото време на комунистическото господство.

Тази борба премина през три етапа. Първият (1945–1947 г.) бе етапът на борбата, водена с легални средства – слово, печат и изборната бюлетина. Вторият (1947–1954 г.) бе етапът на нелегалната въоръжена борба, доколкото в народа бе останало някакво оръжие, неиззето от комунистите. Третият етап бе най-дългият – той бе етапът на мълчаливата, пасивна съпротива. И през трите етапа народът ни участва масово и даде безброй много жертви.

Легалната борба на народа ни срещу изграждащата се тоталитарна комунистическа власт се оглави от Българския земеделски народен съюз начело с неговите видни дейци д-р Г. М. Димитров и после Никола Д. Петков.

Обединил около себе си всички демократични сили в т. нар. обединена демократична опозиция, БЗНС пое ролята на общонародна организация, извикана от историята да защити правата и свободите на цялата нация, на България. Официално в обединената опозиция участваха три политически субекта: БЗНС със секретар Н. Д. Петков, БРСДП със секретар Коста Лулчев и т. нар. „Независими интелектуалци“ на проф. Петко Стоянов. Фактически обаче зад Никола Петков застава целият народ, всички българи от града и селото, които видяха в комунистическата власт заплашени свободата, живота и собствеността си. Тази борба трая две години и бе борба на голите ръце срещу шмайзерите, на правото срещу безправие, на истината срещу лъжата. Неин връх бяха изборите за VI Велико народно събрание, проведени на 27.X.1946 г. и останали като най-кървавите и фалшифицирани избори в българската история. До изборния ден (а даже и след него) бяха

убити 28 опозиционни представители (всички те – земеделци и земсисти), а арестуваните, битите и малтретираните бяха хиляди. Фалшификациите бяха повсеместни и извършвани по заповед на ЦК на БКП и лично на Георги Димитров.

Въпреки терора, въпреки фалшификациите обаче във ВНС влязоха 101 народни представители на опозицията (91 – БЗНС, 9 – БРСДП, и 1 независим), които с жар и достойнство защитиха правата и свободите на народа, както и неговата собственост. Българският парламент не помнеше дотогава такава страстна защита на народния суверенитет и принципите на демокрацията от героичните месеци от края на 1946 г. и първата половина на 1947 г. Най-много в тази неравна битка се прояви Никола Д. Петков, лидерът на БЗНС и обединената опозиция. Последният представител на героичната фамилия Петковци – принесъл се в жертва на борбата срещу поредната диктатура, тази на българските комунисти и техните московски господари.

Борбата обаче беше обречена.

България и цяла Източна Европа бяха изоставени от Великите сили в ръцете на Сталин и Съветския съюз. Българските комунисти само чакаха ратификацията на мирния договор от американския Сенат, за да отпочнат кървавата си разправа с опозицията и нейните лидери. И наистина – на 5 юни, само ден след вота на Вашингтон, Никола Петков бе арестуван от трибуната на парламента (за срам и позор на българския парламентаризъм!) и предаден в ръцете на палачите. И на 23.IX.1947 г., след едно тежко следствие, последвано от „смъртна присъда“ на комунистически лъже-съд, беше обесен.

БЗНС и поделенията му бяха забранени със закон, а дейците и депутатите му – изпратени по концлагерите и затворите. След година, но без закон бе забранена и Социалдемократическата партия, а лидерите ѝ – осъдени на дългогодишен затвор.

Бе сложен окончателно кръст на българската демокрация, развихриха се терорът и беззаконието. Започна дългата нощ

на тоталитаризма, продължила десетилетия.

Народът ни обаче не се примири с това положение и отпочна отчаяна съпротива — вече с оръжие в ръка — срещу комунистическата диктатура. Така започна вторият етап от борбата на българския народ, т. нар. Горянско движение.

Из страната започнаха да възникват нелегални организации, чиито членове на много места излязоха в гората (оттам и името „горяни“) и с оръжие се сражаваха със самозабравилите се властници. Така още през втората половина на 1947 г. в Пирин бе създаден отрядът на Герасим Тодоров, който става страшилище за местните комунистически власти. По същото време бе изградена и голямата Асеновградска конспирация, която обхваща широк кръг от противници на режима. В Балкана излезе и една внушителна група горяни, подпомагана от широка мрежа от ятаци и помагачи. През 1948 г., 1949 г. и 1950 г. нелегални конспиративни групи действаха почти в цялата страна. Насилствената колективизация на земята принуди стотици български селяни (предимно младежи) да поемат кръста на въоръжената борба. Нелегални горянски чети възникнаха във Видинско, Русенско, Беленско, Поповско, Годечко, Самоковско, Еленско, Бургаско, Варненско, Хасковско, Добричко и др. Балканът, Средна гора и Родопите, Пирин, Странджа и Рила приютиха своите чедра, както някога българските хайдуты и комити по време на робството. Най-масов характер обаче горянското движение придоби в края на 1950 г. и в началото на 1951 г. в Сливенско и Средногорието. Тук бяха изградени най-многобройните горянски чети и отряди, достигащи до няколко десетки бойци. Така например вторият сливенски отряд (зимата и пролетта на 1951 г.) достигна до 80 горяни — една значителна бойна единица. Сериозно изплашени от този факт, комунистическите власти мобилизираха цялата милиция и вътрешни войски, за да се справят с положението. Разбира се, и тази народна съпротива бе предварително обречена на неуспех. Без помощ отвън, лошо въоръжена, без сериозно снабдяване с храна и провизии въоръжената борба не можеше да продължи дълго. За сломява-

не и разгромяване на Горянското движение Държавна сигурност вербува и използва хиляди агент-провокатори, които юдински предаваха неопитните млади борци в ръцете на палачите. Една след друга горянските групи бяха ликвидирани в буквалния смисъл на думата. Много загиваха в сражения, а тези, които бяха залавяни с предателство, обикновено не стигаха до съд — бяха умъртвявани в подземията на Държавна сигурност. Последваха десетки процеси със стотици подсъдими. Единици оцеляха след години, прекарани в комунистическите затвори и концлагери. Останалите отдавна почиват в неизвестни гробове, забравени от всички даже и днес, при демокрацията, за която те се пожертваха.

Ще спомена имената само на ръководителите: Герасим Тодоров, Христо Бузов, Костадин Дейков, Георги Маринов Търпанов, братя Атанас и Иван Баталови, Цанко Цанков (Мечето), Стайко Калинчев, Георги Комитов, Спас Асенов, Ценка Чалъкова, Атанас Ватахски и мн. др. С това бих напомнил на днешните „демократи“, че за да се изявяват те днес на „политическото театро“, други трябвало да жертват живота си, младостта и здравето си (и какво от това, че „живите“ са с мизерни пенсии и нямат пари да си купят лекарства за многобройните си болести, придобити в затворите и концлагерите!).

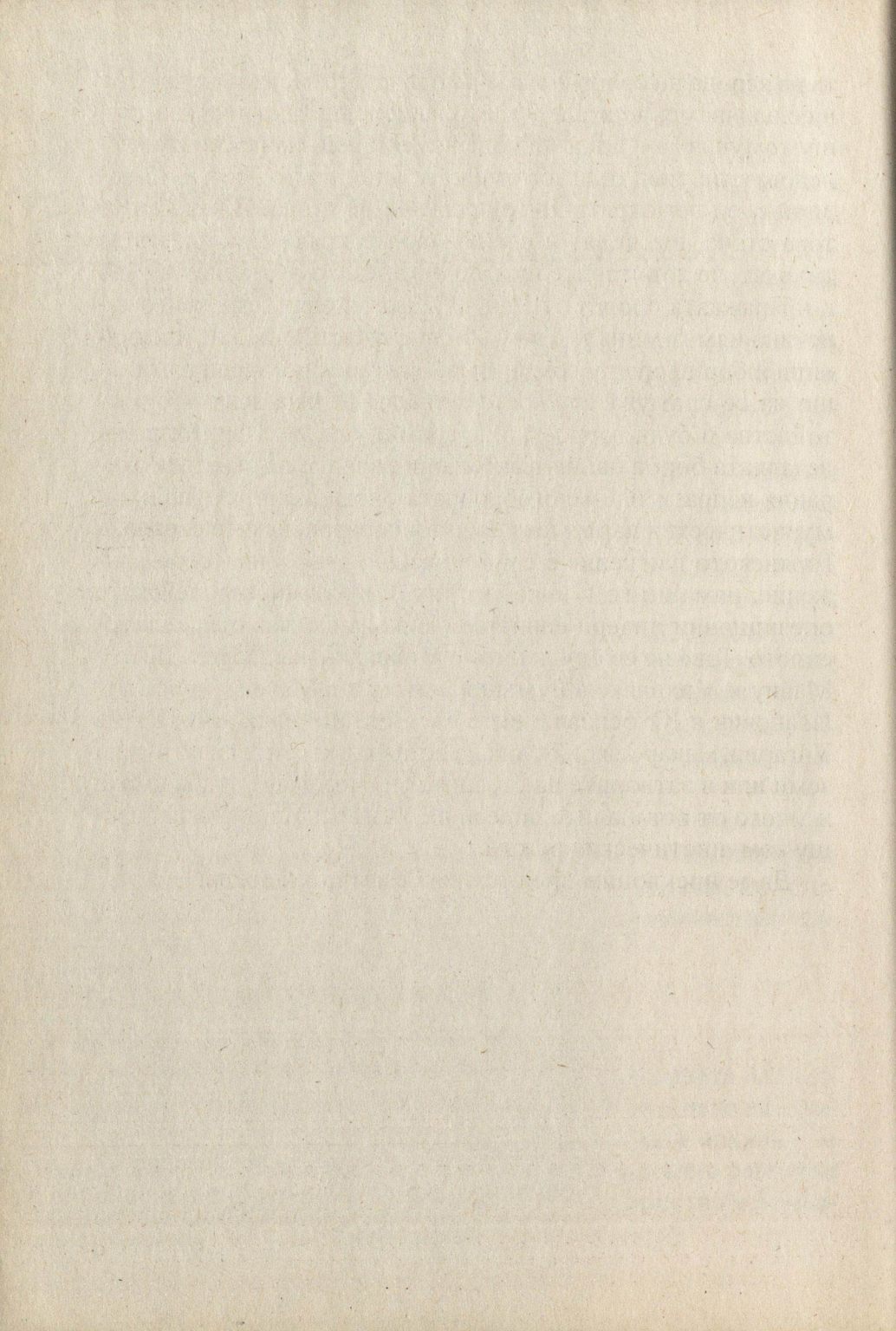
След разгрома на Горянското движение (1953–1954 г.) народът ни разбра, че е безсмислено да се жертва в открита борба с комунизма, и се отдаде на пасивна съпротива, която продължи най-дълго, т.е. до самото рухване на комунистическата система.

* * *

Предлаганият сборник от статии за съпротивата на българския народ срещу комунистическата власт — дело на млади историци, музейни работници от окръжните архиви — е само едно добро начало, което частично и непълно разкрива зловещата истина за комунистическото господство и борба-

та на народа ни срещу него. Ние приветстваме този пръв опит и се надяваме, че изследването на народната съпротива срещу комунизма в България ще намери най-после своите изследователи сред българските историци, което досега, 12 години след демократичните промени, не стана. И чак когато това стане, ще видят и слепите колко прави са тези, които твърдят, че „българите нямали Унгарското въстание от 1956 г. и Пражката пролет от 1968 г.“. Така мислят тези, които наистина нямат минало или са били съучастници, а не противници и борци срещу комунизма. Българският народ няма защо да се срамува от своето минало. То има всичките достойнства и буди гордост, а не срам и униние. През етапа на легалната борба нашият народ при наличие на съветска окупация изпрати най-многобройната опозиционна група в комунистическия парламент на източноевропейските страни, а Горянското движение е едно уникално съпротивително движение, нямащо го в никоя от тях. От източноевропейските опозиционни лидери единствен Никола Петков отиде на бесилото. Това не се случи нито с Миколайчик в Полша, нито с Маниу и Михалаке в Румъния, нито с д-р Мачек и проф. Др. Иванович в Югославия, нито със Золтан Тилди и Ф. Наги в Унгария, макар някои от тях да оставиха костите си по чужди земи или в затворите на страните си. Но такава съдба имаха и много от останалите лидери на българската опозиция срещу комунистическия режим.

Да се преклоним пред техния безсмъртен подвиг!

ОПОЗИЦИЯТА В СЛИВЕНСКИЯ КРАЙ

1944–1947 г.

Вяра Влагова

Целта на настоящото проучване е да разгледа и определи мястото и ролята на политическата опозиция в Сливенския край в периода 1944–1947 г. През тези години в България сложно, многообразно и силно динамично се формират всички компоненти на новата политическа система и се подготвят социалните и икономическите условия за изграждането на тоталитарния социализъм.

Предложеният материал се базира на краеведчески проучвания в местни и централни архиви, печатни органи на отделните политически партии, специализирана и обща литература по въпроса. Голяма част от архивите на опозиционните партии, които в случая са основните носители на информация, са непълни, унищожени, изчезнали или засекретени. Това определено води до известни празноти в проучването.

Известно е, че на 9.IX.1944 г. в България се извършва политически обрат в системата на властта и се установява нов режим. Той е представляван от просъветско, коалиционно правителство на Отечествения фронт, в състава на което влизат БРП (к), левите сили в БЗНС и БРСДП и политическият кръг „Звено – 19 май“. В рамките на Отечествения фронт комунистическата партия доминира и направлява цялостния обществено-политически живот в страната.

Съпротивителното движение в Сливенския край срещу новия политически режим започва още в първите месеци след 9.IX.1944 г. Първи пристъпват към организирани и укрепване на силите си националистическите организации и движения в региона. Това са градските и околийските секции на Съюза на българските национални легиони (СБНЛ) в Сливен и околията, ръководени от адвокатите Марко Бъчваров и Щилиян Пенчовски и Петко Илиев – водач на младежките секции на СБНЛ. Към консолидиране преминава и организация-

та на ратниците, оглавявана от арх. Захари Захариев, а също и привържениците на Цанковото движение, представлявани от адвоката Юрдан Марков и търговеца Димитър Павлев¹. Напълно възможно е на този етап в съпротивителното движение да участват членове на анархистически организации, макар че сведения за това липсват. Може да се приеме, че тези организации продължават съществуването си, и основание за това е фактът, че в края на януари 1945 г. на национална конференция на анархокомунистите и анархосиндикалистите присъства и делегат от Сливен².

Реално в последвалите месеци до края на 1944 г. в Сливен и Котел действат младежки легионерски организации като подразделения на национален блок за легална и нелегална борба против отечественофронтовската власт. Легионерската група в Сливен е съставена предимно от ученици от дърводелското училище, от текстилното училище, където близо 90% от учащите се са членове на СБНЛ. В нея влизат и легионери от мъжката гимназия. Групата има готовност за излизане в Балкана. Разполага с оръжие, укрито още на 7 септември в дома на Щилиян Пенчовски – 20 пушки и три каси патрони, взети от полицейското комендантство. Организацията е разкрита и обезвредена от органите на ДС в Сливен³. В доклад на същата се съобщава и за разкриване на военна организация в Сливенския гарнизон, която поддържа връзки със София⁴. По същото време в околностите на с. Везенково – Котленско, действа нелегална група от 8 въоръжени лица, от които двама военни⁵.

През първата половина на 1945 г. ДС в Сливен разкрива две нелегални организации. Едната се състои от 40 човека, готова да се установи в Балкана, откъдето да започне организирано горянско движение. Другата наброява 30 души и е разделена на подгрупи за снабдяване с оръжие, за отпечатване на позиви, за саботаж, за изпълнение на въоръжени акции, изпълнителна за разузнаване и подгрупа за пропаганда. Организацията поддържа връзка с военните, които я снабдяват с оръжие⁶.

Въпреки че на този етап от развитието си нелегалната опозиция като цяло и в частност в Сливенския край се ориентира преди всичко към вътрешно укрепване на силите си, посочените факти показват готовност за преминаване към организирана съпротива срещу властта.

Легалната опозиция в региона, представена от опозиционните политически партии, започва да се обособява през ранната есен на 1945 г. На 30 септември 1945 г. в Сливен, в салона на тогавашната Популярна банка, се провежда околийска земеделска конференция. Секретарят на околийската земеделска младежка група Недялко Христов, организаторът ѝ Банчо Георгиев и един член на групата – Катя Щилиянова, обявяват, че открито застават на позициите на Никола Петков и Петър Сърбински и преминават в опозиционния ЗМС⁷.

На 8 октомври 1945 г. в Сливен се образува местна организация на БЗНС „Никола Петков“. Избрано е околийско настоятелство, в което влизат Ненчо Радославов, Цоню Йорданов, Илия Илиев, Янко Икономов, д-р Чапаров и д-р Пашов⁸.

В средата на септември, близо месец по-рано от създаването на БЗНС „Н. Петков“, в Сливен се изгражда организация на БРСДП (обединена)⁹.

БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП (о) се очертават като главен опозиционен център в региона.

Като друг опозиционен център в страната се определят някои от традиционните буржоазни партии. През 1945 г. настъпилите изменения в политическата ситуация, особено след отлагането на изборите за XXVI ОНС, принуждават Националният комитет на ОФ да се откаже от крайната си позиция, че извън ОФ не могат да съществуват демократични партии, и да приеме създаването им.

Първа Демократическата партия пристъпва към възстановяване на организациите. В Сливен тя се учредява през късната есен на 1945 г. Сведения за членския ѝ състав се съдържат в кореспонденцията между централното бюро на ДП в София и председателя на местната организация в Сливен – Иван Патев. На 2 ноември 1945 г. акционният комитет на ДП

изпраща препоръка до Ив. Патев организацията в Сливен да се ръководи от следните лица: Иван Патев – комисионер, Мирчо Попов – адвокат, Димитър Турсунлийски – търговец, Апостол Стефанов – индустриалец, Васил Измирлиев – техник, и Георги Илиев – търговец. По-късно в партията влизат Иван Топалов – четкар, Любомир Димитров – техник, Стефан Ланков – индустриалец, Янко Пилишев – търговец, Георги Стефанов – индустриалец, Дяко Дяков – кръчмар, и Дечо Попов – фабричен чиновник¹⁰.

Лятото и есента на 1945 г. минават под знака на изборите за XXVI ОНС. В Сливенския край легалните и нелегалните форми на борба срещу властта започват да си взаимодействат. Така например в Нова Загора през лятото на 1945 г. се образува младежка конспиративна група от 20 души, въоръжена с 6 шмайзера, 5 пушки, 4 пистолета и 1500 патрона със задача да охранява агитаторите на опозицията¹¹. В XXVI ОНС са избрани само представители на отечественофронтовските партии, тъй като опозицията обявява бойкот поради неотстъпчивостта на правителството за отлагане на изборите. В Сливенския регион и в трите околии – Сливенска, Котленска и Новозагорска, в бойкота се действа организирано и това особено се отнася до селата Трапоклово, Тополчане, Крушаре, Ковачите и Гълъбинци¹².

1946 година влиза в най-новата ни история с подготовката и провеждането на две изключително важни политически кампании с решаващ изход за бъдещото развитие на страната – референдума за формата на управление и изборите за Велико народно събрание. През лятото на 1946 г. органите на отечественофронтовската власт, доминирани повсеместно от БРП (к), започват организирано настъпление срещу опозицията. Пресата изобилства от ожесточени нападки, организират се политически процеси, извършват се арести на активисти и членове на опозиционните партии.

Няколко известни сливенски адвокати са арестувани и изпратени в лагера „Росица“ само защото са изказали мнение, че Кр. Пастухов, известен социалдемократ, един от лидерите

на БРСДП(о), срещу когото се води преднамерен политически процес, е невинен¹³. Още през януари в Сливен са арестувани николапетковистите Димитър Марков, Янко Икономов, Георги Топалов и Илия Илиев за организиране на „съпротивително движение против властта“ във връзка с инцидента, станал на 8 януари 1946 г. в с. Чокоба¹⁴. Тогава 40-50 души се събират пред общината с искането да бъде освободен техният съселянин Иван Русев, арестуван за това, че изписвал лозунги против властта. При опит да бъде освободен председателят на селсъвета дава заповед на въоръжените милиционери да стрелят. Убити са Къню Великов и Ради Илиев. Устроен е процес, случаят е квалифициран като метеж, много от подсъдимите получават тежки присъди. Една година по-късно, документиран, този инцидент наред с други е представен като веществен доказателство към делото срещу водача на обединената опозиция Никола Петков с цел да се докаже, че БЗНС „Н. Петков“ готви гражданска война и кървава разправа с народа¹⁵.

В края на юни 1946 г. по решение на Министерския съвет и с регентски указ от Сливенския гарнизон са уволнени 53 офицери „за груби фашистки прояви и в интерес на службата“ и „за антидемократични и реставраторски прояви“¹⁶.

В документацията на отдел „Организационен“ на ОкК на БРП (к) в Сливен за 1945–1946 г. се съдържат сведения за организационното състояние на най-голямата опозиционна партия в региона – БЗНС „Н. Петков“, в навечерието на изборите за ВНС. Само николапетковистите, участващи в ръководството на градската организация, са 53-ма. В 30 села на Сливенска околия са създадени опозиционни земеделски дружби начело с организационни секретари (прил. №1)¹⁷. Едно сравнение на база данни за членския състав на николапетковистките дружби и първичните партийни организации на комунистическата партия в околията ще даде представа за реалното разположение на основните политически сили в региона. За пример се вземат само някои села. В с. Драгоданово опозиционната земеделска дружба наброява 53 души сре-

щу 92 членове на партийната организация на БРП (к); в с. Трапоклово, определено от ОкК на БРП (к) като „главна опора на реакцията в източните села“, николапетковистката дружба се състои от 44 членове срещу 69 организирани комунисти; в с. Речица – в същия порядък – 46 земеделци срещу 70 комунисти; в с. Калояново – 44 николапетковисти срещу 36 членове на партийната организация на БРП (к), и т. н.¹⁸ Като се има предвид обстоятелството, че членската маса на комунистическата партия непрекъснато расте, изводите, които следват от направената съпоставка, са, че в Сливен и околията БЗНС „Н. Петков“ разполага със солидни партийни структури и има силни стартови позиции за участие в изборите за Велико народно събрание.

В началото на 1946 г. в Новозагорска околия има 9 николапетковистки дружби, а по-голямата част от казионните земеделски дружби са в процес на разцепление¹⁹.

Преди изборите за ВНС, на 8 септември 1946 г., се провежда референдумът за формата на управление на държавата. За Сливенска околия резултатите от гласуването са следните: общо са гласували 48 887 души, от които 46 069 за република, 1613 за монархия²⁰. В Новозагорска околия гласуват 88% от избирателите, от тях 94% са за република²¹. В Котленска околия за република гласуват 41 846 избиратели, а за монархия 2371²².

В кандидатската листа на опозицията за изборите за ВНС от Сливен и околията са регистрирани д-р Борис Ненов, Васил Иванов, Леонид Търпанов, Иван Барутчиев и Врам Бохосян – представители на БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП (о)²³. Демократическата партия прави сериозни опити да се коалира с николапетковистите и социалдемократите от БРСДП (о), но те се подчиняват на нареждането на централните си ръководства да не се съюзяват в изборите с нея. Изолирана по този начин, ДП в Сливен не предлага свои кандидати.

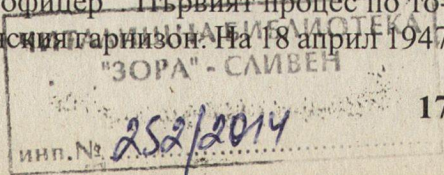
В обстановка на остра политическа борба изборите за ВНС се провеждат на 27 октомври 1946 г. Официалните резултати за трите околии сочат: в Сливенска околия от общо гласува-

ли 48 711 души за ОФ са 38 298, а за опозицията 9502²⁴. В Котленска околия от общо гласували 15 045, за ОФ са подадени 13 554 гласа, а за опозицията 1438²⁵. В Новозагорска околия от общо гласували 48 047 души, за ОФ гласовете са 35 983, а за опозицията 12 064²⁶.

В декларация на парламентарните групи на БЗНС „Н. Петков“, БРСДП (о) и независимите интелектуалци от 7 ноември 1946 г. относно политическата обстановка в страната се изтъква, че изборите се извършват при „неконституционни и фашистки закони и при небивал терор, заплашвания и фалшификации, многобройни злоупотреби и закононарушения от органите на властта и членове на БРП (к)“²⁷. Интересна информация за политическите настроения в Сливен преди провеждането на изборите за ВНС се съдържа в едно писмо на председателя на Демократическата партия в града Иван Патев до адвоката Марко Шошлеков – член на централното бюро на ДП в София, в което той пише: „Нашите партийни приятели (става дума за николапетковистите и социалдемократите от БРСДП (о)) до един са сковани от панически страх. Никой не се решава открито да излезе било за застъпник, било за агитатор. Всеки се опасява за преките си интереси. Настроението сред гражданството е крайно опозиционно“²⁸. Вестник „Свободен народ“ в броя си от 5 ноември 1946 г. съобщава за случаи с безследно изчезнали, отвлечени и бити николапетковисти – като братя Друмеви от с. Панаретовци, Сливенско, Митю Славов и Паскал Паскалев от същото село, Васил Лабаков от с. Тополчане.

След изборите за ВНС опозицията в Сливенска, Новозагорска и Котленска околия, чувствително засегната от резултатите в тях, изживява организационна криза. По сведения на ЦПА в края на март 1947 г. опозицията в трите околии наброява общо 1600 организирани членове²⁹.

Между многото съдебни процеси в края на 40-те години известност добиват двата процеса по делото на тайната военна организация „Неутрален офицер“. Първият процес по това дело е образуван в Сливенски партизански район. На 18 април 1947

г. Сливенският областен съд в състав: председател Йордан Вампоров, членове П. Филипов, Г. Дончев и прокурор Г. Петров, започва разглеждането на делото. В обвинителния акт се доказва, че в началото на декември 1946 г. в Сливен е разкрита тайна военна организация, която има за цел по даден от София сигнал да завземе властта. Разработен е подробен план за действие, назначени са командири на отделните войскове части. Дадена е парола. Организацията се ръководи от полковник М. Чавдаров – бивш началник-щаб на Трета дивизия. Той е във връзка с щаба на войската, откъдето получава конкретни инструкции. Военната организация е идейно подготвена от секция „Военни въпроси“ при БЗНС „Н. Петков“. От април 1946 г. в нея са привлечени всички недоволни от управлението на Отечествения фронт. Планът предвижда под командването на полк. Чавдаров войсковите части начело с новите си командири да напуснат Сливен, да завземат проходите и пътищата и да атакуват отвън. Специална дружина е назначена за превземане на комендантството. Организиран са летящи отряди за свързка начело с о.з. майор Бобчев. На 21 април 1947 г. съдът произнася присъдите над подсъдимите по делото 12 офицери и 2 подофицери. Осъжда о.з. полковник от Генералния щаб М. Чавдаров на доживотен строг тъмничен затвор и лишаване от права завинаги, о.з. майор Грозданов на 5 години строг тъмничен затвор и лишаване от права за 7 години, о.з. подполковниците Кафеджиев и Енев – на по 3 години и 4 месеца строг тъмничен затвор и по 5 години лишаване от права, и т.н.³⁰

Впрочем съществуват съмнения относно обективността на съдебното дирене. Налице са доказателства за монтирани съдебни процеси по предварително изготвени сценарии, като целта е да бъде ликвидирана напълно обединената опозиция. В спомените си о.з. генерал Рачо Станимиров, един от главните обвиняеми в Софийския процес по делото на „Неутрален офицер“, отбелязва, че главният обвиняем в Сливенския процес – полковник Чавдаров, е умъртвен по време на следствието в затвора³¹. Тази информация се засича и в друг из-

точник – в спомените на д-р Дора Ракладжиева, дъщеря на един от убитите без съд и присъда офицери от Сливенския гарнизон след 9 септември 1944 г. В тях тя посочва, че в деня на започването на процеса полковник Чавдаров е зверски убит в затвора, тялото му няколко дни е държано в каца с вода, докато се вземе решение как да бъде обяснена смъртта му. Пред сливенската общественост се представя баналната версия, че убийството е извършено при опит за бягство от затвора³². Много показателен е фактът, че водачът на обединената опозиция Никола Петков е признат за виновен по всички пунктове на обвинителния акт с изключение на обвинението, че е внушил създаването на военната организация „Неутрален офицер“³³. Това доказва несъстоятелността на твърдението в обвинителния акт по Сливенския процес, че тайната военна организация в Сливенския гарнизон е идейно подготвена от секция „Военни въпроси“ при БЗНС „Н. Петков“.

След обявяването на БЗНС-НП извън закона и разтурянето на всичките му поделения и секции през август 1947 г. опозицията в Сливенския край минава в нелегалност. Още през следващата година започва тайното възстановяване на николапетковистките дружби, за да се стигне през 1950 г. до бунта на горяните в Сливенско – кулминационен момент в организираната съпротива срещу комунистическата власт в България в края на 40-те и началото на 50-те години на XX век.

БЕЛЕЖКИ:

1. ИМ – Сливен, отдел „Най-нова история“, осн. фонд, инв. № 6051 НН, с. 3.
2. Исусов, М. Политическите партии в България 1944–1948 г., С., 1973 г., с. 188.
3. Иванова, П. Създаване на органите на Държавна сигурност и тяхната дейност за укрепване на народната власт (9.IX.1944 – юни 1945 г.), Научни трудове на ВПШ, т. 31, 1967 г., с. 89.
4. Пак там.
5. Пак там.
6. Пак там, с. 96.

7. В. „Сливенско дело“, бр. 19/13.X.1945 г.
8. В. „Сливенско дело“, бр. 20/20.X.1945 г.
9. В. „Свободен народ“, бр. 208/21.IX.1945 г.
10. ДА – Сливен, Ч.П. № 10, Архив на Демократическата партия.
11. Пейков, Ив. Разгром на свалената от власт монархофашистка буржоазия в България 9.IX.1944 г. – IX.1945 г., С., 1982 г., с. 162
12. ПА – Сливен, ф. 2, оп. 1, а.е. 1, л. 83.
13. Христоматия по история на България 1944-1948 г., С., 1992 г., с. 73.
14. В. „Народно земеделско знаме“, бр. 7/12.I.1946 г.
15. Цветков, Ж. Съдът над опозиционните лидери, С., 1991 г., с. 131
16. В. „Сливенско дело“, бр. 41/22.VII.1946 г.
17. ПА – Сливен, ф. 2, оп. 1, а.е. 113, л. 47-53.
18. ПА – Сливен, ф. 2, оп. 1, а.е. 113, л. 47-53 и ДА – Сливен, ф. 2, оп. 1, а.е. 1, л. 113-173.
19. ДА – Сливен, ф. 333, оп. 2, а.е. 35, л. 2.
20. В. „Сливенско дело“, бр. 45/9.IX.1946 г.
21. ПА – Сливен, ф. 4, оп. 1, а.е. 3, л. 17.
22. Юб. сборник „Четири десетилетия ОФ“, Сл., 1982 г., с. 155.
23. В. „Сливенско дело“, бр. 49/ 7.X. 1946 г.
24. В. „Сливенско дело“, бр. 54/ 4.XI. 1946 г.
25. ПА – Сливен, ф. 6, оп. 1, а.е. 34, л. 13.
26. ПА – Сливен, ф. 4, оп. 1, а.е. 2, л. 127-131.
27. В. „Народно земеделско знаме“, № 180/8.XI.1946 г.
28. ДА – Сливен, Ч. П. № 10, Архив на ДП.
29. История на Сливенската окръжна партийна организация на БКП, С., 1/987 г., с. 435.
30. В. „Сливенско дело“, бр. 59/9.XII.1946 г. и бр. 78/21.IV.1947 г.
31. Шарланов, Д. Тиранията. Жертви и палачи, С., 1997 г., с. 268.
32. В. „Истина“, май-юни 1993 г. Събрани и систематизирани спомени на д-р Дора Ракладжиева от потомци на убити офицери от Сливенския гарнизон след 9.IX.1944 г.
33. Шарланов, Д. цит. съч., с. 138.

71

СПИСОКЪ

НА ЧЛЕНОВЕТЕ НА БЗНО-Н.ПЕТКОВ ОТ ГРАДА И ОКОЛИНАТА

ГРАД НА СПОМЕНОВАНИТЕ ДРУЖБА ОТ СЪСТАВ НА ОКОЛИНАТА

1. Коста Т. Карабашков-с. Ковачица
2. Ташо Петров Вълков-с. Джаново
3. Васил Стойчев-с. Речиджа
4. В. Столиш-с. Тралокозово
5. Киро Йорданов-Т. Алекандрово
6. Иван Йорданов-Глузник
7. Христо Пасков-Тополчане
8. Йордан Ив. Панков-Сотари
9. Димитр Минчев-Халов-Войвода
10. Петко Мисков-Камел
11. Мито Георгиев Вълков-Чкоба
12. Курто Келев-Глузник
13. Вожан Ганев-Панаргово
14. Димитр Иванов-Караиванов-Смоленово
15. Иван Вожанов-Николаево
16. Стоян Кутев-Старо село
17. Иван Иванов Вожанов-Камел
18. Мито Вълков-Скоболово
19. Вълко Славов-Воздник
20. Кочко Кривофоров-Чантулово
21. Иван Димитров Баранов-Глузник
22. Димитър Митов Недков-Крунаре
23. Васил Келев-М. Чокован
24. Зорко Вълков-Валет
25. Недялко Хаджи Иванов-Салменково
26. Васил Ник. Стоянов-Калонново
27. Г. Пеев-Глузник
28. Станко Йорданов-Драгоданово
29. Кочко Тодоров Пасков-Пазичево

18. Илия Петров Илия
19. Вълко Петров Вълков
20. Ангел Атанасов Карапанов
21. Стефан Поп Петков
22. Чудовир Попов Костадинов
23. Д-р Симо Чанаров
24. Руен Петров Ардулов
25. Никола Димитров Кондов
26. Момчил Господинов
27. Витанер Славенчето
28. Димитр Вожанов Калонново
29. Златка Кочковичева
30. Александър Анг. Алексиев
31. Стефан Попов
32. Илия Кочкович
33. Георги Хаджи Христов
34. Стаха Николов Икономов
35. Йордан Д. Марков
36. Мехмед Марков
37. Мехмед Мухомедов
38. Господинов Келев Табаков
39. Панайот Чанаров
40. Йордан Петров Христов
41. Христо Иванов Райновски
42. Д-р Нико Славев
43. Никола Хаджи Иванов
44. Илия Илия Циков
45. Доско Д. Досев
46. Мехмед Христо Рубев
47. Али Чокунов
48. Петко Раванов
49. Недялко Димев
50. Димитър Ив. Арсенов
51. Георги Хаджи Христов
52. Христо Петров Панчев
53. Костадинов Димитр Костадинов

ЧЛЕНОВЕ НА БЗНО-Н.ПЕТКОВ ОТ ГР. СЛМЕНИ

Учредили са ръководството на градския дружество през 1945 год.

1. Панайот Христов Радков
2. Цонко Йорданов Конев
3. Стойко Вълков Стоянов
4. Петко Хаджи Ганчев
5. Ворот Петров Чанаров
6. Панайот Келев
7. Димитър Тодоров Марков
8. Петко Мисков Пасков
9. Георги Иванов Водуров
10. Димитър Марков Податренчев
11. Панайот Илия Келев
12. Момчил Господинов
13. Иван Славев
14. Д-р Петър Панев
15. Йордан Кондов
16. Янко Тодоров Икономов
17. Георги Стефанов Топалев

53. 51. Георги Хаджи Христов
52. Христо Петров Панчев
53. Костадинов Димитр Костадинов

ГОРЯНСКОТО ДВИЖЕНИЕ В СЛИВЕНСКИЯ КРАЙ 1950–1951 г.

Веселина Янакиева

За да се хвърли светлина върху опозиционното движение, възникнало в Сливенския край в годините 1950–1951, известно като горянско, трябва да се потърсят причините и да се отчете политическата обстановка у нас още в годините на тъй нареченото установяване на народнодемократична власт, след преврата на 9.IX.1944 г. Това е период на промяна на политическата и икономическата структура на българското общество, разрушаване на старата държавна машина и установяване на една нова, тоталитарна по своята същност система. В страната се ликвидира частната собственост на няколко етапа, поставя се началото на едно ново законодателство. Издават се закони за Народния съд, за защита на народната власт, за трудововъзпитателните общежития, за политически опасните лица, които поставят началото на политически гонения. Оформя се една нова структура на българското общество, в която има само една партия БКП, а БЗНС остава само като прида-тък на управляващата партия.

Новата власт в България веднага след 9.IX.1944 г. обявява своята политика към кооперативно обработване на земята по примера на сталинския модел на съветските колхози. Това проличава в Декларацията на първото ОФ правителство от 17.IX.1944 г.¹ До края на 1944 г. се създават 80–90 нови ТКЗС. В тях влизат 5500 нови домакинства. Още в началото на 1945 г. околийските комитети на партията започват да разработват планове за създаване на нови ТКЗС². След публикуване на Наредбата закон за ТКЗС от 13.IV.1945 г., в която се дават големи преференции на ТКЗС, в цялата страна възниква съревнование между околийските комитети за създаване на нови кооперативни стопанства и привличане на нови членове в тях³. Упражнява се натиск върху селяните при създаването на блоковете на ТКЗС, като се заграбва най-хубавата земя и тя

обективно не може да се възмезди с равностойна. По този начин голяма част от селяните са принудени против волята си да станат членове на ТКЗС⁴.

В политическия живот също настъпват съществени промени. На 26.VIII.1947 г. ВНС утвърждава Закон за забраната и разтурването на БЗНС (опозиционен) и неговите поделения и за конфискуване на имуществото му в полза на държавата⁵. На 5.VIII.1947 г. започва процесът срещу лидера на БЗНС Никола Петков, на който той получава смъртна присъда⁶. На 23.IX.1947 г. смъртната присъда е изпълнена⁷. Започват гонения и репресии на членовете на БЗНС „Никола Петков“, които се организират за нелегална борба, тъй като са подложени както на политически, така и на икономически натиск.

С взетите решения на XVI пленум на ЦК на БРП, проведен на 12 и 13.VII.1948 г., в България настъпва истинска „вакханалия“ по тъй наречената борба с кулака. В много от селските партийни организации в списъка на кулаците са включени всички по-заможни селяни, всички членове на БЗНС „Никола Петков“ и бившите буржоазни партии преди 9.IX.1944 г., а също и тези, които критикуват по-остро държавните доставки⁸. Върху тях се оказва натиск по силата на действащите нормативни актове за облагане с държавни доставки и данъци, за разпределяне на посевните планове и др.⁹

Факторът, който изиграва решаваща роля за прелома в кооперирането, е въведената с постановление на Министерския съвет и ЦК на БКП от 12.IV.1950 г. нова система за облагане с държавни доставки. Това утежнява още повече положението на населението. По силата на тази система околиците на страната са разпределени на VI групи с различна степен на облагане. Най-тежко е облагането на първите три групи, които включват зърнодобивните райони на страната. В тях домакинствата, притежаващи 50-60 дка земя, при една слаба реколта трябва да дават като зърнодоставки значителна част от продукцията, необходима за изхранването им, а притежаващите 100-200 дка земя трябва да купуват допълнително зър-

но, за да издължат доставките си¹⁰.

В общи линии такава е политическата и икономическата обстановка в страната и в нея трябва да се търсят причините за възникването на горянското движение – тежките и непосилни данъци и държавни доставки, налагани на населението, политиката на насилствено вкарване в ТКЗС по примера на съветските колхози, политическите гонения и репресии на членовете на разтурения БЗНС „Никола Петков“, формирането и развитието на които се обуславя от широк кръг социално-класови, политически, идеологически и психологически причини.

Настоящата статия си поставя за цел да направи един опит за обобщение на малкото известни материали и документи по този въпрос, достъпни на сегашния етап, без да претендира за пълна изчерпателност на темата, и по-скоро представлява едно щрихиране на събитията, които дълго време са умишлено премълчавани и недостъпни в архивите.

Едва през 1979 г. във в. „Антени“ от 12.IX.1979 г. Кънчо Богданов, следовател, пише спомените си „История на една операция“, където описва двудневните сражения през лятото на 1951 г. в Сливенския балкан. През 1987 г. излиза от печат и книгата на Максим Асенов „Ехо от куршуми“ – хроника на сливенската акция през 1951 г. Петко Огойски написва книгата си „Записки по българските страдания 1944-1989 г.“ в две части през 1955 г. В книга II, в главата „Бунтът в Сливенско“ авторът разглежда този момент от историята ни, но се позовава преди всичко на спомени на живи участници в събитията.

За разработването на темата са използвани: архив на БКП 1950–1951 г., съхраняван в ДА–Сливен, дело № 1003 от Старозагорския окръжен съд, следствените дела на горяните – 1034, 1015, 1052, съхранявани в ГИА – РДВР – Сливен, както и присъдите, издадени по процесите срещу горяните, спомени на живи участници в движението, събирани в Историческия музей – Сливен, от 1994 г. насам, материали от местния и централния печат.

Ако се групират мненията на част от останалите живи участници в движението, отразени в техните спомени, се очертават две гледни точки за характера на това движение. Една част от участниците считат, че то е провокирано от ДС с цел да бъдат разтурени действащите тогава конспиративни групи¹¹. Друга част считат, че движението представлява опит за организирано противопоставяне на установената вече тоталитарна система¹².

Почти всички участници в движението са бивши членове на опозиционния БЗНС „Никола Петков“¹³. Организирането им в горянско движение показва, че те остават верни на идеите на Никола Петков в този тежък момент на масово настъпление на управляващата БКП за утвърждаване на тоталитарните си позиции. Излизайки в Балкана с оръжие в ръка, те представляват морална опора на своите съграждани и съселани в тези тежки времена на насилие и репресии¹⁴.

Възникналото през 1950 и 1951 г. горянско движение в Сливенския край е най-масовата проява на опозиционния БЗНС, организиран се за нелегална борба, в сравнение с други такива движения, възникнали в различни градове на страната¹⁵.

То може да се разглежда на два етапа в своето развитие на базата на съществуващия документален материал. Първият етап обхваща организирането и дейността на тъй наречената първа горянска чета с командири Пеньо Христов (прил. № 2) от с. Недялско и Костадин Дейков от гр. Сливен¹⁶. Тя се сформира в средата на 1950 г. и претърпява провал в края на същата година¹⁷. Вторият етап е свързан с организирането на николапетковистите в нови конспиративни групи и със сформирането и разбиването на втората горянска чета с командир Георги Търпанов (прил. № 2) от с. Жельо войвода¹⁸.

Ще проследим в хронологичен ред събитията, свързани с развоя на горянското движение в Сливенския край.

През пролетта на 1950 г. в дома на Костадин Дейков от Сливен се събират Георги Фърчанов, Михаил Гюров, Михаил Инджов – привърженици на БЗНС „Никола Петков“, и анар-

хистът Пеньо Михов Христов. След обмяна на мнения те решават да образуват нелегална организация – Комитет на съпротивата. По същество това е възстановяване на забранения Земеделски съюз на Никола Петков.

Според показанията на Георги Търпанов, ятак на първата чета и командир на втората, пред Старозагорския съд се предвижда първата нелегална конференция да се състои в местността Сините камъни. Впоследствие определеното място е променено и тя се провежда в Сливен, в дома на Ганьо Ганев, на 15.VIII.1950 г. Там присъстват: Ганьо Ганев, Георги Маринов, Кирил Мечев, Иван Димитров–Барабанчика, Илия Христов, Тодор Гарванов и Никола Панов. На конференцията се избира Околийски комитет на съпротивата, който има следния състав:

1. Костадин Дейков Костадинов от Сливен
2. Пеньо Христов Михов от с. Недялско
3. Михаил Василев Инджов от с. Николаево
4. Димитър Димитров Фърчанов от с. Николаево
5. Васил Стойчев Добрев от с. Речица
6. Атанас Пеев Петров от с. Гергевец

Избира се също съпротивителен център и се поставя задача да бъде изградена широка мрежа от нелегални организации по селата, които да станат опора на движението. От присъстващите се изисква да организират комитети по селата, в които да влизат по 4 души и да си изберат по един помощник¹⁹.

По сведения на службите на Държавна сигурност се създават нелегални групи с отговорници в 19 села с общо над 90 членове в Сливенско, Новоагорско и Казанлъшко.

Втората конференция се провежда на 9.IX.1950 г. в местността Сините камъни²⁰. Избира се тази дата, защото организаторите считат, че бдителността на служителите на МВР ще бъде по-малка. Там присъстват: Георги Маринов, Димо Банчев Фирков, Иван Стоянов, Тодор Гарванов, Тодор Иванов, Иван Спасов, Никола Панов. Пред присъстващите се възлагат нови задачи – събиране на оръжие и подготовка на скри-

валища в Балкана²¹.

Във връзка с организационната работа на конспиративните групи се провежда и трета конференция, отново в местността Сините камъни. На нея присъстват: Радко Иванов, Диньо Тодоров, Димо Банчев и неговият брат²².

Точна характеристика на целите и задачите на движение-то дават показанията на Тодор Ченков, съден като член на групата по дело № 750/1951 г. на Старозагорския окръжен съд. Според него нелегалната чета се образува с благородното намерение да пази духа на населението, което е изплашено от комунистическия терор. Самото съществуване на четата ще окуражи хората да не влизат в ТКЗС²³.

Очевидно ДС е разполагала с информация за съществуването на конспиративните групи, защото още преди излизането на горяните в Балкана, по време на организационната им работа, са внедрени двама агенти в групата – Харизанов и Сребров²⁴. Христо Сребров е представен като командир на голям нелегален отряд в Еленския балкан, преди това лежал с голяма присъда в Търновския затвор и с помощта на някои опозиционери успял да избяга. Харизанов като пратеник на Христо Сребров има за задача да се срещне със сливенските горяни и да координира действията на двата отряда. Той влиза във връзка с Люба Минова, участничка в движението, и чрез нея – с единия от ръководителите на групата – Костадин Дейков²⁵.

По данни на съпругата на Пеньо Христов Иванка Пенева пред ДС, Пеньо Христов излиза в Балкана на 14.VIII.1950 г. към връх Голяма Чаталка. С него са Костадин Дейков заедно с двамата си синове – Стефан и Дечко, както и други горяни²⁶. Дейков негласно се налага като ръководител на групата. Той е бивш фелдфебел от 11. пехотен полк, но се афишира като земеделец²⁷. Около два месеца остават в Балкана, а с храна ги снабдяват техни близки. Във връзка са и с широка мрежа от ятаци. Място за срещи с тях е Сотирският манастир. Игуменката на манастира Елена Мечкова-Симфороза им служи за връзка²⁸. Групата търси средства за оръжие и храна.

Костадин Дейков завербува Кирил Петров, касиер на текстилното предприятие „Пети декември“, който предава на нелегалните сумата от 680 000 лв., определена за заплащане надниците на работниците²⁹. Ръководителят на групата предава половината от получената сума на съпругата си и това става повод за конфликт между него и Пеньо Христов. Конфликтът между двамата ръководители се изостря и по други причини. Пеньо Христов настоява за незабавно провеждане на „бунтарски действия“ – постановка, която не се приема от Коста Дейков с мотива, че това ще доведе до бързо ликвидиране на четата и трябва да се изчака външна намеса. Тогава Пеньо Христов решава да сформира нова чета. Това е основната причина, поради която Коста Дейков убеждава ръководството на организацията да бъде убит Пеньо Христов. Неговият разстрел е извършен от четника Кръстьо Сандиев пред землянката на горяните в Балкана³⁰. Четиридесет дни трупът престоява в землянката на горяните и след това е позволено на съпругата му да го прибере³¹.

Убийството на командира довежда до объркване и смут сред горяните. Това улеснява разкриването и ликвидирането на четата от службите на Държавна сигурност. Голяма част от участниците в първата сливенска чета са изловени на 17.XI.1950 г.³²

По сведения от доклада за работата на службите при Сливенското околийско управление на МВР по линията на ДС, изнесен пред ОК на БКП в Сливен в края на 1950 г., става ясно, че групата е била добре въоръжена: 4 шмайзера, 5 карабини, 8 пистолета, 16 бомби и един радиопредавател и приемател, които не са могли да пуснат в действие. Нелегалната организация има над 60 членове. От задържаните 50 души при разгрома на организацията 31 са николапетковисти, 6 анархисти, от които двама лидери за града, 6 бивши офицери, 2 демократи, 1 член на БКП³³.

Заедно с изграждането на нелегалната организация в Сливенска околия под ръководството на Костадин Дейков николапетковистът Никола Панов изгражда друга нелегална ор-

ганизация, също с участието на анархисти, уволнени офицери и демократи на брой 17 души, предимно от Сливен и селата Сотиря, Тополчане и Кермен. Проведени са 5 нелегални събрания, събрани са около 60 000 лв. и е изпратен човек да установи връзка с Централното ръководство в София. Подпомагат с пари и оръжие групата на Пеньо Христов, с когото Никола Панов поддържа връзки. Избран е комитет, който да ръководи организацията в състав:

1. Никола Панов
2. Кирил Василев Мечков
3. Иван Георгиев Христов
4. Иван Иванов Патев

До август 1950 г. организациите, оглавявани от Костадин Дейков и Никола Панов, работят съвместно, но поради обвинения срещу Дейков в злоупотреба с организационни средства възникват разногласия между тях³⁴.

Най-достоверни данни за залавянето на горяните от първата сливенска чета има в доклада на помощник-министъра на вътрешните работи Иван Райков до министър-председателя Вълко Червенков от 23.XI.1950 г. В него се посочва, че ликвидирането на четата се подготвя по две линии: чрез блокада на района и чрез агентите Добролюбов, Дунав и Засечник. На 26.X.1950 г. агентът Добролюбов се среща с Костадин Дейков. Той е представен от ятаците за командир на несъществуващ отряд, действащ в Еленския балкан. Двамата се споразумяват четите им да се обединят в източния край на поляната на връх Чумерна на 8 или 10 октомври. Представители на ДС предварително оглеждат местността и изкопават две землянки. Предвижда се горяните да се настанят там и сутринта да бъдат арестувани. На 8 ноември обаче бушува буря и срещата не се осъществява. На 10 ноември групата, съставена от служители на ДС, дава съгласно уговорката ракетни сигнали, а горяните им отговарят с два изстрела, но и сега срещата не се осъществява. Горяните се разколебават и се оттеглят в друга посока.

На 12 ноември агентът Добролюбов съобщава на ДС, че

петима от горяните заедно с командира Дейков се намират в махала „Гущери“ – Еленско, и са настанени по квартири. Дванадесет милиционери и разузнавачи правят засада и ги залавят.

Същия ден се получават сведения, че избягалиите горяни Семо Кузманов Попов и Косьо Иванов Загорчев от с. Милево – Казанлъшко, търсят връзка чрез ятаци. На 15 ноември агентът Добролюбов се свързва със Семо Попов и при обещание, че ще го отведе при групата горяни, го предава на милицията. На 16 ноември е заловен и Косьо Иванов в Ловния дом в Балкана от органите на Държавна сигурност³⁵.

След разгрома на първата сливенска горянска чета се водят два процеса от Старозагорския окръжен съд, на които са издадени общо 7 смъртни присъди.

Първият процес се води от 9 до 12 юли 1951 г. от едно отделение на Старозагорския окръжен съд с председател Ради Радев и съдебни заседатели Недялка Колева и Георги Николов. Обвинението срещу подсъдимите се поддържа от прокурора Динко Пейчев. Съдът произнася смъртни присъди за: Костадин Дейков Костадинов, Дейко Костадинов, Кирил Петров – тримата от Сливен, Косьо Иванов Загорчев и Семо Кузманов Попов от с. Милево, Казанлъшко, по дело 734, с присъда № 626 (прил. № 3)³⁶.

На 16.VII.1951 г. започва вторият процес срещу горяните, на който са произнесени общо 2 смъртни присъди. По това дело – № 750, са привлечени да отговарят 35 подсъдими от Сливен и околията. С присъда № 632 (прил. № 4) от 25 юли 1951 г. са осъдени на смърт Димитър Димитров Фърчанов от с. Николаево и Михаил Василев Инджов, също от с. Николаево³⁷.

С ликвидирането на първата сливенска горянска чета е нанесен тежък удар на нелегалната организация и яташкия апарат. От репресиите се спасяват Георги Маринов Стойнов (Търпанов) и Иван Спасов. Те минават в нелегалност на 17 ноември 1950 г. На 22 март 1951 г. в Балкана отива Димо Банчев Фирков, а след него на 28 март в нелегалност минава и Ми-

тъо Ганев. С настъпването на пролетта те, опирайки се на неразкритите групи на Комитета на съпротивата по селата, започват формирането на нова чета³⁸.

Основната задача на групата е да се създадат повсеместни тайни комитети и да се възстановят земеделските дружби по селата, да се организира едно общо брожение срещу насилията, тежките наряди, принудителното вкарване на селяните в ТКЗС.

С нарастването на четата в Балкана възниква необходимост от избор на ръководство. Георги Търпанов, наричан от населението Бенковски, единодушно е избран за командир на четата, Димо Банчев Фирков (прил. № 5) – за помощник-командир, Иван Спасов Христов (прил. № 5) – за политически командир, Митьо Ганев (прил. № 6) – за касиер, Радко Иванов (прил. № 6) – за член на командния състав³⁹.

ОК на БКП в Сливен разполага с данни за дейността на групата. Това проличава от доклада, изнесен пред комитета, във връзка с работата на комисиите по проверка и прочистване на партийната организация в с. Тополчане: „Врагът също се е възползвал от това положение и е извършил своята подмолна дейност, в резултат на което са избягали 11 души бандити.“⁴⁰ Следва в същия доклад: „Закоравелият враг Спасов да дойде в Сливен и да стои няколко дена, откъдето да получи инструкции, после да отиде в Зимница и след завръщането си да организира излизане на кооператори от ТКЗС.“⁴¹

Обръща се внимание на дейността на групата и в доклада на Георги Данчев, секретар на ОК на БКП в Сливен, на отчетно-изборна конференция на 21 и 22 май 1951 г.: „Ние не се помъчихме да видим какво прави врагът ние да влезем в неговите редове и да видим как действа той, какво мисли и шушука. Тези двама-трима от Панаретово къде отиват, какво правят в Балкана и да покажем на нашите врагове, че нашата власт е на мястото си. Даже някои комунисти се поддали на това настрояние.“⁴²

През май броят на участниците в четата достига 73 души⁴³. В историята на горянското движение тя безспорно е най-

голямата. Добре организирана и подготвена във военно отношение, тя има голям авторитет сред местното население.

Държавна сигурност, която е добре информирана за дейността на четата, взема решение за нейното фактическо разгромяване. В помощ на оперативните работници от Сливен и по селата е изпратена група от разузнавачи начело с Иван Войников, а от София идват Веселин Райков, Сашо Васев и Владимир Гогов. Цялото отделение от Сливен за борба с бандитизма е изпратено по селата, за да подпомага залавянето на горяните⁴⁴.

В навечерието на 1 май 1951 г. оперативните работници задържат някои от ятаците. На 28 май става престрелка между постовете на горянския отряд и разузнавачи от ДС. Отрядът е вдигнат по тревога. Командирът обявява решението си за прочистване на района и отиване в Будуровата мелница за снабдяване на отряда с брашно. Акцията приключва успешно и четата се прибира в бивака, който се намира в местността Кайнаците. Става ясно, че четата не може да остане повече в стария бивак и от съображения за сигурност се установява в местността Агълите, близо до кошарата на Георги Атанасов от с. Жельо войвода⁴⁵.

На 31 май срещу 1 юни поделение на вътрешни войски и оперативни работници са готови за обграждане на четата.

На 1 юни сутринта в 4 часа постовете на горянската чета вдигат тревога. Докладват, че по шосето за Бургас до с. Калояново се виждат много светещи фарове и коли. Така отрядът осъбва блокиран⁴⁶.

Командирът на отряда дава заповед пробиването на обръча да става на малки групи, които отново да се съберат в местността Калинка, източно от блокирания район⁴⁷.

От страна на МВР операцията се ръководи от група генерали под контрола на заместник-министъра на вътрешните работи Георги Кумбилиев. Министърът на вътрешните работи Георги Цанков заедно с министър-председателя Вълко Червенков следят боевете от бронирани коли край с. Калояново⁴⁸.

От страна на горяните по време на престрелките са убити трима души – Величко Илиев Петров, Колю Илиев Колев и Илия Вичев. Заловени са не повече от 15-20 души. За отбелязване е, че войниците, участници в блокадата, не са настроени срещу горяните. Голяма част от тях стрелят във въздуха и се крият по храстите⁴⁹.

Отрядът е разбит на 2 юни 1951 г. в района между Петолъчката, Котел и Сливен. Разпръснат е на групи, една част от които се укриват в Балкана, а друга – в родните си села⁵⁰.

За залавянето на горяните ДС се свързва с Иван Рашев. Той се съгласява да участва в прехвърлянето на изпокритите при близки и роднини горяни в несъществуващия Родопски отряд. Успява да убеди и прехвърли една група с камион до с. Първенец, Пловдивско, с обещанието, че ще бъдат приведени чрез ятаци в Родопския отряд.

Веселин Райков и Кънчо Богданов заминават за с. Първенец, за да организират „посрещането“ на горяните в къщата на един от членове на БКП. За водач на камион ПД 80-39 е определен оперативният работник Христо Атанасов Зехирев. В камиона са поставени сърпове и паламарки, за да могат горяните да бъдат представени като жертви⁵¹.

След тази подготовка започва последният етап от залавянето на останалите горяни. Василка Димитрова, съпруга на Иван Димитров (Барабанчика), от ятак на горяните се превръща в техен предател. Тя заедно с Иван Рашев и Тодор Кавръков неуморно обикалят селата и увещават горяните да се прехвърлят в несъществуващия отряд. За кратко време камионът, управляван от Христо Зехирев, прави няколко курса. С помощта на тази комбинация голям брой горяни са откарани в двора на „Топливо“ – Стара Загора, и в с. Труд, Пловдивско, откъдето са приведени в затвора в Стара Загора⁵².

Командирът на отряда Георги Търпанов е открит в с. Градец, Котелско, с дванадесет куршумени рани. Това става в края на август и след повече от двумесечното му лечение той почти е оздравял. След много увещания успяват да измамат и него. С последния курс на камиона на Зехирев той и Димо

Банчев са откарани в Старозагорския затвор⁵³.

С това се слага край на горянското движение в Сливенския край. След разгрома на втората горянска чета се водят четири процеса, на които са издадени общо 16 смъртни присъди.

По дело № 1003 с присъда 834/1951 г. (прил. № 7) са осъдени на смърт: Георги Маринов Търпанов от с. Жельо войвода, Иван Спасов Христов от с. Тополчане, Паскал Иванов Петров от с. Панаретово, Димо Банчев Фирков и Борис Стефанов Рачев от с. Блатец, Митьо Ганев Митев от с. Кермен, Митьо Славов Панайотов от с. Панаретово, Жельо Господинов Желев от с. Панаретово, Петко Минков Иванов и Кольо Вълев Иванов от с. Блатец и Диньо Иван Динев от с. Самуилово⁵⁴.

По дело № 1015/1951 г. с присъда № 851 (прил. № 8) са осъдени на смърт Радко Иванов Радков от с. Тополчане, Цоньо Велев Танев от с. Тополчане, Георги Стоянов Русев от с. Жельо войвода⁵⁵.

По дело № 1052/1951 г. с присъда № 963 е осъден на смърт Тоньо Стоянов Дичев от с. Миладиновци, Ямболско.⁵⁶

По дело № 1034/1951 г. с присъда № 873 (прил. № 9) е осъден на смърт Тодор Стефанов Тенев от с. Блатец⁵⁷.

Друга, голяма част от участниците в горянското движение минават през ужасите на следствията, излежават дългогодишни присъди по затворите и лагерите на различни места в страната.

В заключение може да се каже, че горянското движение в Сливенския край се явява като организирана проява на БЗНС „Никола Петков“ в резултат на неговата опозиционна дейност сред разтурянето му и обявяването му извън закона през 1947 г.

БЕЛЕЖКИ:

1. Установяване и укрепване на народнодемократичната власт септ. 1944 – май 1945 г. Сборник от документи, С., 1969, с. 135.

2. Исусов, М. Движение за кооперативно обработване на земята в България 1944-1947 г. – Ист. преглед, 1969, кн. 2-3, с. 153.
3. Държавен вестник, бр. 95, 25.IV.1945 г.
4. Исторически преглед, 1995, кн. 4, с. 58.
5. Исусов, М. Политическите партии в България 1944-1948 г., 1978, с. 378.
6. Пак там, с. 379.
7. Пак там, с. 380.
8. Казанджиев, М. Към въпроса за разселяването на нашето село. – Ново време, 1948, кн. 8.
9. Мигев, Вл. „Колективизация на селското стопанство в България, 1948-1958 г. Типология, етапи, проблеми. – Исторически преглед, кн. 4, с. 62.
10. В. „Работническо дело“, бр. 103, април 1950.
11. Гарванов, Тодор. Цит. спом.
12. Байчев, Йордан. Цит. спом.
13. ДА – Сливен, ф. 2, оп. 1, арх. ед. 153, с. 245.
14. Ченков, Тодор. Цит. спом.
15. Шарланов, Диню. Горяните – кои са те. С., 1999, с. 140.
16. Обвинително заключение по преписка вх. № 3081 по описа на Старозагорска окръжна прокуратура, ГИА-РДВР – Сливен, Архивни материали II-съд-221. ИМ – Сливен, инв. № 6220.
17. Пак там, с. 3.
18. Дело № 1003/51, л. 205.
19. Протокол за разпит на Георги Търпанов, воден по време на следствието по дело № 1003/1951. ИМ – Сливен, инв. 6214.
20. Протокол за разпит на Димо Банчев, воден по време на следствието по дело № 1003/1951.
21. Дело № 1003/1951, л. 185.
22. Дело № 1003/1951, л. 204.
23. Ченков, Тодор. Цит. спом.
24. Минова, Люба. Цит. спом.
25. Демирев, Димитър цит. спом.
26. Пенева, Иванка цит. спом.
27. Обвинително заключение по преписка вх. № 3081 по описа на Старозагорска окръжна прокуратура. ИМ – Сливен, инв. № 6220.
28. Пак там.
29. В. „Сливенско дело“, 19 юли 1951, бр. 247.
30. Показания на Димитър Демирев пред Старозагорски окръжен съд по дело № 734/1951, ИМ – Сливен, инв. № 6215.

31. Пенева, Иванка цит. спом.
32. Справка относно данните, добити от следствието за задържаните лица по реализираните агентурни активни разработки „Свраки“ при ДС-Сливен, „Гангстери“ при ДС-Казанлък, и „Гарвани“ при ДС – Нова Загора. ИМ – Сливен, инв. №6211.
33. ДА – Сливен, ДА оп. 1, арх. ед. 153, с. 245.
34. Справка относно водения разпит на Коста Дейков от Сливен, задовен бандит и организатор на нелегално съпротивително движение в Сливен към 30.XI.1950. ИМ – Сливен, инв. № 6150.
35. Информация на началник-отдел XII Стефан Илиев от 21.XI.1950, С. ИМ – Сливен, инв. № 6151.
36. Присъда № 626 по дело № 734/1951, ф. 321, оп. 3, арх. ед. 121, л. 61.
37. ДА – Сливен, присъда №632 по дело 750/1951, ф. 321, оп. 3, арх. ед. 121, л. 61.
38. Показания на Георги Търпанов пред Старозагорския окръжен съд по дело № 1003/1951. ИМ – Сливен, инв. № 6214.
39. Йордан Байчев, цит. спом.
40. ДА – Сливен, ф. 2, оп. 1, арх. ед. 156, с. 67.
41. ДА – Сливен, ф. 2, оп. 1, арх. ед. 156, с. 89.
42. ДА – Сливен, ф. 2, оп. 1, арх. ед. 151, с. 43.
43. Георги Петров, цит. спом.
44. В. „Антени“ от 12.IX.1979, ст. „Историята на една операция“, спомен от Кънчо Богданов.
45. Йордан Байчев, цит. спом.
46. Показанията на Георги Търпанов пред Старозагорския окръжен съд по дело № 1003/1951. ИМ – Сливен, инв. № 6214.
47. Пак там.
48. П. Огойски. Записки по българските страдания, кн. II, с. 205.
49. Йордан Чаушев, цит. спом.
50. Георги Петров, цит. спом.
51. В. „Антени“ от 12.IX.1979 г. Историята на една операция – К. Богданов.
52. Пак там.
53. Пак там.
54. Присъда № 834 по дело № 1003/1951 ИМ – Сливен, инв. №6217.
55. Присъда № 851 по дело № 1015/1951 ИМ – Сливен, инв. №6213.
56. Присъда № 963 по дело № 1052/1951 ИМ – Сливен, инв. №6287.
57. Присъда № 873 по дело № 1034/1951 ИМ – Сливен, инв. №6218.

*Костадин Дейков,
командир на първата
сливенска горянска чета*

*Пеньо Христов, командир
на първата сливенска
горянска чета*

*Георги Търпанов, командир
на втората сливенска
горянска чета*

ПРИСЪДА

№ 626

Гр. Сливен 12 юл. 1961 год.

В ИМЕТО НА НАРОДНАТА РЕПУБЛИКА
БЪЛГАРИЯ

ОКРЪЖЕН

Ст. Загорският

съд, отделение наказателно на петдесет

9, 10, 11 и 12 юлий, 1961 г. в открито съдебно заседание, в следния състав:

Председател: Радослав П. Гадев

Съдебни заседатели: Миланка Колева Костова
Георги Николов

при секретариите Тодор Ст. Лесов и Желю Ив. Желев и в присъствието на Опр. прокурора Димко Петков

разгледа положеното от Президента и на наказателно

дело № 734, по описа за 1961 год. и на основание закон

П Р И С Ъ Д И:

Признава подсъдимите: КОСТАДИН ДЕЙКОВ, КОСТАНИНОВ 55 год., 1930 год., КОСТАДИН ДЕЙКОВ 25 год., двамата от гр. Сливен, СМЪ КУЗЕ, КОЕ ПОЛКЕ? год., ИВАНОВ 25 год., двамата от с. Милеве, Капанлишко и МИРКА ПЕТРОВ (СЕБРАНОВ) 25 год. от гр. Сливен, отпозори, правосъзнателни, признати за виновни, с изключение на втория, за виновни в това, че през лятото и есента на 1950 год. в гр. Сливен и околията, първият е организирал и ръководил организация, която си е поставила за цел да събори, подвие или отслаби народно-демократичната власт в България, чрез преврат, бунт, и терористически действия или други омерзасли престъпления, е останал са станали членове на тази организация и като въоръжена група са правили в нелегалност, вследствие на което и на основание чл. 20, ал. I в к.з. с чл. 35 за първия и чл. 70 ал. II предложение III в връзка с чл. 35 н.з. за останалите, му осъжда на СМРТ чрез разстреляване, като ги лиша от правата по чл. 28 от н.з. за винаги и конфискува в полза на държавата ототог движимо и недвижимо имущество.

Признава подсъдимият ДИМИТЪР ДИМИТРОВ ИВАНОВ 27 год. от с. Сливенско, българин, православен, гражданен, неженен, неосъждан, това да е по същото време и място, заедно с първите станал член на организацията и преминал в нелегалност, въоръжен, вследствие на което и на основание чл. 70 ал. II предложение III в връзка с чл. 35 от н.з. го осъжда на 20/18 години лишаване от свобода, като го лишава с правата по чл. 28 от н.з. за срок от 23/20 години, начинае от датата на присъдата, едновременно с това конфискува в полза на държавата 1/2-една втора идеална част от цялото му движимо и недвижимо имущество.

ПРИСЪДА

№ 632

гр. Сливен, 26 май 1951 год.

ВЪЗМЕТО НА НАРОДА

агровският

окръжен
околийски

съд

№ 20

колегия

нак. отдел. не 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 хилядо деветстотин петдесет

и ПЪРВА ГОДИНА в открито съдебно заседание, в следния състав:

Председател: Радослав П. Рачев
Окол. съдия:

Членове: Маджика Полева Христова
Съд. заседатели: Георги Ризаков

при секретаря Мелев и Т. Ст. Мезоз и в

присъствието на окръжния прокурора М. Мичев

разглежда доложеното от председателя наказателно ох

дело № 750, по описа за 1951 год. и на основание Закона

Признава подсъдимите: Акимитър Акимитров Аврамянов, 35 г. от с. Миколско, гр. Сливенско, Михаил Акимитров Инджов 27 г., от същото село, Азис Стойчев, 36 г., от с. Речина, Ултрашко, Никола Ултрамянов Давов 38 г. от гр. Сливен и Атанас Кеев 48 год., от с. Речина, Ултрашко, съдебни, правосъдни, грамотни, к. нони, неопознати, а именно: на последните трима, за виновни в това, да са през есента на 1950 година в гр. Сливен и Сливенско околийски окръжен съд, открити и организирани, на които си поставили за цел да се образува организация, която да действа в полза на държавата, като ги организират, чрез посредство на техните семейства, или други обществени лица, които са организирани, организирани на което и на основание чл. 70 ал. 1 в 35, в чл. 35 от н. н. признава виновни двамата Акимитър Акимитров Аврамянов и Михаил Давов Инджов - на смърт чрез разстреляване, а останалите трима по чл. 70 и чл. 35 от н. н. лишаване от свобода, като ги лишават от правата по чл. 26 от н. н. - първите двама за винаги, а останалите трима по чл. 123 от н. н. - за срок от години, начинае от датата, когато приговора влязъл в сила, и конфискува в полза на държавата цялото им движимо и недвижимо имущество.

на подсъдимите Азис Стойчев Давов и Никола Ултрамянов Давов

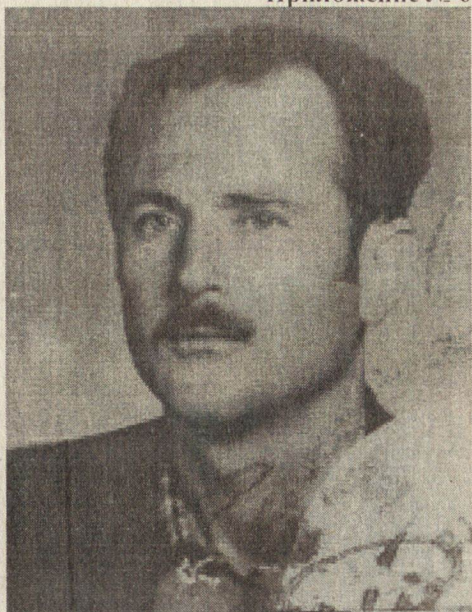

*Димо Банчев, помощник-
командир на втората
сливенска горянска чета*

*Иван Спасов, политически
командир на втората
сливенска горянска чета*

*Митьо Ганев, касиер
на втората сливенска
горянска чета*

*Радко Иванов, член
на командния състав
на втората сливенска
горянска чета*

ПРИСЪДА

№ 334

гр. Стара Загора 6 октомври 1951 год.

В ПЪРВОТО ПЪРВО СЪД

Стара Загорският окръжен съд нареди, колкото

на 22, 30 септември, 1, 2, 3, 4, 5, 6 октомври и на денят на съдебното

съдебно заседание, в следния състав:

Председател: РАДОСЛАВ П. РАДЕВ

Съдебни: ИЛИЯНКА КОЛЕВА КОСТОВА

Съд. заседатели: ГЕОРГИ НИКОЛОВ

Обжалва: Желязко и Тодор Месон

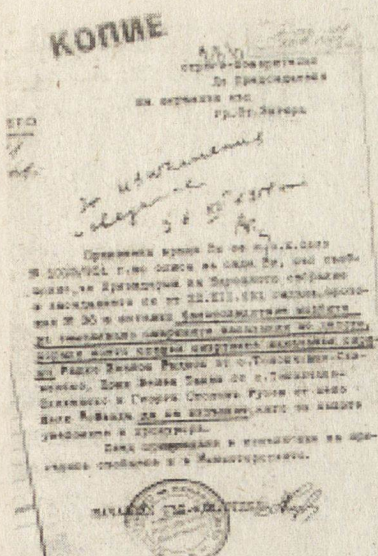
Обжалва: окр. прокурор Динко Пейчев

Съдебно заседание от Председатели на съдебните

№ 1003, по описа от 1951 год. и на основание закона и дошлите по-
ставки

П Р И С Ъ Д А :

Признава пожеланието: ГЕОРГИ МАРИНОВ ТЪРНАНОВ 36 год. от с. х. войвода, а живул в с. Гоголчаре, Сливенско, ИВАН СПАСОВ ХРИСТОВ от с. Гоголчаре, Сливенско 26 год., НАСИМ ИВАНОВ ПЕТРОВ от с. Панаретово, 48 год., ДИМО ИВАНОВ ТИТОВ, от с. Влаево, Сливенско 25 год., ИВАН СТЕФАНОВ РАЧЕВ от с. Влаево село 32 год., МИХА РАЧЕВ МИХЕВ от с. Влаево Сливенско 43 год., СЕМЪН СЛАВОВ ПАНАЙСОВ от с. Панаретово, Сливенско 32 год., ЖЕЛЪЗКО ГОСПОДИНОВ МЕЛЕВ ОТ СЪЩОТО СЕЛО 25 год., ПЕТКО МЕЛЕВ ИВАНОВ, от с. Влаево Сливенско 25 год., КОЛЕ МЕЛЕВ ИВАНОВ от с. Влаево село 30 год., ДИМЪН ИВАНОВ ДИМЕВ от с. Самуилов, Сливенско, 40 г. бари, приютки, донеси, по записки бенефици, за личност да са били на 1950 год. и наредено на 1951 год. в Сливенска околия и Сливенска баща, наречите са били думи бари, ръководители на бандитска група и организиция - ВЗНС. Желязко Петков, които си е поставила за цел да се подготви или отблъсна народнодемократическата власт в народната революция чрез преврат, бунт, кротък, терористически действия или съдебни престъпления, а останалите четирима са стигали човека на тази

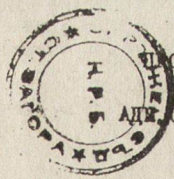
Писмо и протокол
за изпълнение на
смъртна присъда № 851
по дело 1015/1951 г.

ПРОТОКОЛ

Днес 27 Декември 1951 година в 21 часа и 30 минути в гр. Стара Загора, в местността МОГИЛНИТЕ ГРОбИЩА на основание писмо № 7991 от 26. XII, 1951 година на МИНИСТЕРСТВОТО НА ПРАВОСУДИЕТО съдебно административен отдел, в присъствието на: ДИНКО ПРИЧЕВ окръжен прокурор при Старо Загорския окръжен съд, Д-Р ПЕТР ФУЧЕД ИЕВ лекар на Старо Загорския окръжен затвор, НЕЙЧО КАЛЧЕВ административен секретар при Старо Загорския окръжен съд и ГОСПОДИНИТЕВ СТОЙЧЕВ началник на Старо Загорския окръжен затвор, се произведе в изпълнение присъда под № 851 от 18. 4. 1951 година, постановлена по нак. б. дело № 1015/1951 година по описа на Старо Загорския окръжен съд, по отношение на:

- 1/ РАДКО ИВАНОВ РАДКОВ от село Тополчане-Сливенска околия, 26 годишен, българин, православен, грамотен, женен,
- 2/ ДОНЮ ВЕЛЕВ ТАНЕВ от село Тополчане-Сливенска околия, 29 годишен, българин, православен, грамотен, женен и
- 3/ ГЕОРГИ СТОЯНОВ РУСЕВ от село Желя Войвода-Сливенска околия, 28 годишен, българин, православен, грамотен, женен, като се съдържи екакутирането им чрез разстрелване.

Настоящият протокол се състави в три еднообразни екземпляра.

ПРОКУРОР:

АДМ. СЕКРЕТАР:

ПРИКАЗ

г. Сливен 26 октомври 1951 год

В ИМЕТО НА НАРОДА

Ст. Загорският окръжен съд наказателна колегия

л.) на 23, 24, 25, 26 октомври хилядо деветстотин петдесет
ва в открито съдебно заседание, в следния състав:

Председател: РАДОСТЪВ П. РАДЕВ

Съдебни заседатели:

НАТЛИКА БОЛЕВА КОСТОВА

Митеновас:

ГЕОРГИ НИКОЛОВ ХРИСТОВ

старшите Тодор Ст. Лазов и Жельо Ян. Келев

ието на Око. прокурора Димко Петков

доложеното от Председателя

наказателно О.Х.

1954, по описа за 1951 год. и на основание закона и данните по

ПРИСЪДИ:

признава подсъдият ТОДОР СТЕВАНОВ ТАНЕВ 46 год. от с. Блатек, Сливенска окръг, православен, бракотен, женен, неосъждан, за ВИНОБЕН в това, че поделта на 1951 год. в Сливенска околия, е станал член на нелегална революционна оандитска организация/БЗНО-Никола Петков/и минал в лист изборен, която си е поставила за цел да събори, подрони или и народнодеократическата власт в изродната Република чрез преврат, етек, терористически действия или осеопасни престъпления, вследствие то и на основание чл. 70 ал. II предложение III от н.з., в връзка с т закона за разтуряне на БЗНО-Никола Петков и поделенията му и чл. 1, ал. 10 създа на СМРТ ЧРЕЗ РАСТРЕЛ и дава от правата 28 от н.з. за винаги и конфискува в полза на държавата цялото му и имуществено имущество.

признава подсъдият СЛАВЯ ИВАНОВ СЛАВЧЕВ 59 год., от с. Блатек, Сливенска окръг, православен, бракотен, женен, неосъждан, за ВИНОБЕН в това, че поделта на 1951 год. в Сливенска околия, е станал член на нелегална революционна оандитска организация/БЗНО-Никола Петков/и минал в лист изборен, която си е поставила за цел да събори, подрони или и народнодеократическата власт в изродната Република чрез преврат, етек, терористически действия или осеопасни престъпления, вследствие то и на основание чл. 70 ал. II предложение III от н.з., в връзка с т закона за разтуряне на БЗНО-Никола Петков и поделенията му и чл. 1, ал. 10 създа на СМРТ ЧРЕЗ РАСТРЕЛ и дава от правата 28 от н.з. за винаги и конфискува в полза на държавата цялото му и имуществено имущество.

ЗА ДЕЙНОСТТА НА ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКАТА ОПОЗИЦИЯ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1945–1947 г.

Мария Кунчева

Настоящото съобщение няма претенцията да разгледа цялостната дейност на опозиционните партии през периода 1945–1947 г., известни в историческата литература като „обединена“, „сдружена“ или „отечественофронтовска“ опозиция, както я нарича Никола Петков в предсмъртните си писма до Георги Димитров и Васил Коларов през 1947 г.¹

В историческата литература до 1990 г. въпросите, свързани с организационно-политическото развитие на опозиционните партии, както и тяхното поведение в обществено-политическия живот в страната през посочения период, са разглеждани от редица автори², но преди всичко от позицията на управляващата власт и идеологията на комунистическата партия в продължение на повече от четири десетилетия.

Промяната в политическата система на България през 1989–1990 г. предизвиква и налага необходимостта от цялостно проучване на съществуващите архивни документи и опозиционен печат за времето от 1944 г. до 1949 г. и оценяване на дейността на обединената опозиция безпристрастно³.

Появилите се публикации в специализираните исторически издания през последните десет години⁴ по различни въпроси, отнасящи се до сформирането, дейността и политическата борба на опозицията през посочения период, са сполучлив опит за по-точното представяне на историческата истина за събитията през периода 1945–1947 г.

С настоящото съобщение авторът си поставя скромната задача да проследи дейността и поведението на „отечественофронтовската“ опозиция в най-важните политически събития през 1945–1947 г.: произвеждането на първите парламен-

тарни избори за XXVI обикновено народно събрание (18 ноември 1945 г.), провеждането на референдум за формата на държавно управление – „за република“ (на 8 септември 1946 г.), изборите за Велико народно събрание (27 октомври 1946 г.) и обсъждането на проекта на Отечествения фронт за Конституция на НРБългария през 1947 г., и отчасти отношението ѝ към други важни действия на правителствата на Отечествения фронт.

С формулировката „Вън от ОФ няма демократични политически организации“ Декларацията на централните ръководства на ОФ партии от 12 октомври 1944 г. очертава границите на плурализма в обществото. Според Румяна Богданова „наложен е възгледът на БРП(к), некомунистическите партии – БЗНС, БРСДП и НС „Звено“, са напълно достатъчни за осигуряване на широка социална база на народнодемократичния режим“⁵.

В края на лятото на 1945 г. в политическия живот на страната се създават благоприятни условия за формиране на легална опозиция⁶.

Опозицията идва на историческата сцена след смяната на политическата власт на 9 септември 1944 г. Парламентарната система е един от най-важните компоненти на политическата система на народната демокрация. Нейното създаване и укрепване през 1945 г. е пряко свързано с въпроса за властта. Уточняването на отделните политически елементи от нея е една от причините както за възникналата кризисна ситуация в управляващата формация на Отечествения фронт през пролетта и началото на лятото на 1945 г., така и за ускоряване на процеса на консолидация на опозиционните политически сили в България⁷. Влошаването на отношенията между БЗНС и РП(к) се проявява особено през март 1945 г. на конгреса на комитетите на Отечествения фронт. Въпреки всичките опити на Никола Петков за подобряване на отношенията се стига до конференцията на 8 и 9 май 1945 г. в кино „Балкан“ в София, на която БЗНС се разцепва на два съюза⁸.

На 29 май 1945 г. фактически се извършва разцепление и

в БРСДП. Коста Лулчев е отстранен от секретарския пост, който се заема от Димитър Нейков (от левицата в БРСДП). На 10 юни с.г. разцеплението е санкционирано от приетите решения на конгреса⁹. Нейното организационно формиране и публични прояви се активизират след отлагането на изборите за XXVI ОНС на 26 август 1945 г. Окончателното оформяне на опозиционната СДП става с решението на правителството на Отечествения фронт от 7 септември с.г., с което ѝ се признава правото на легален политически и организационен живот¹⁰.

На 15 юни 1945 г. правителството в България оповестява наредба закон за избиране на XXVI обикновено народно събрание. Избирателният закон предвижда намаляване на възрастовия ценз за избирателите и избираемите, допуска се отзоваване на депутати, ако не се подчиняват на партийната дисциплина и програма, и не се допуска да участват в изборите „лица с фашистки прояви“¹¹. Последното означавало, че от изборите може да бъде отстранен всеки опозиционен деец. Отечественофронтовската опозиция се обявява не само срещу „недемократичния избирателен закон, но и срещу предизборния терор, който според нея започнал още през май 1945 г. заедно с вмешателството на Работническата партия във вътрешния живот на другите политически партии, неизпълнението на програмата на ОФ по стопанските, социалните и културните преобразования и едностранчивата подготовка на недемократични и несвободни избори“. Насрочените от българското правителство за 26 август 1945 г. парламентарни избори способстват за увеличаване на напрежението във вътрешнополитическия живот на страната и засилване на активността на Англия и САЩ. 26 юли 1945 г. бележи според Стоян Пинтев началото на един месец, изпълнен с много важни събития¹². На тази дата Никола Петков, един от водачите на формиралата се вече опозиция срещу правителството на Отечествения фронт, а по същество срещу ръководната роля на комунистическата партия в политическия живот на България, изпраща писмо до министър-председателя с копие до пред-

седателя на Съюзната контролна комисия (СКК) и до ръководителите на двете западни мисии, а също и до тримата регенти. В писмото се настоява изборите да бъдат „произведени под междусъюзнически контрол“, което от своя страна означавало отлагане на насрочените избори за 26 август 1945¹³. Много голяма активност в подкрепа на опозицията проявява американският политически представител в България Мейнард Барнс. Подкрепа на новите политически формации оказват Съединените щати и Великобритания, като още през юни 1945 г. американският президент Труман в лично послание до Й. Сталин изразява недоволство от липсата на демокрация в България и Румъния. По време на Потсдамската конференция, проведена в края на юни и началото на август 1945 г. с участието на американския президент Труман, английския премиер-министър У. Чърчил (заменен по време на конференцията от новия премиер К. Атли) и съветския ръководител Сталин, политическото положение в двете балкански страни отново е обект на трудни и продължителни дискусии¹⁴. След тази конференция Лондон и Вашингтон отново оказват подкрепа на българската опозиция, като с ноти на Държавния департамент и Форин офис до Външното министерство в София по същество се солидаризират с искането на опозиционните лидери за отлагане на насрочените парламентарни избори за 26 август 1945 г. Особено активни контакти с опозиционните лидери (Никола Петков и Коста Лулчев) поддържат английският и американският политически представители Хаустон Бозуел и Мейнард Барнс, които официално не влизат в състава на двете западни военни мисии, но работят в тясно сътрудничество със своите военни колеги и твърде често играят ролята на политически съветници¹⁵. През август 1945 г. по решение на Постоянното присъствие (ПП) на БЗНС и на ЦК на РСДП(обединена) Н. Петков и другарите му министри напускат правителството на ОФ и минават в ОФ опозиция. Обединената или „отечественофронтовска“ опозиция се сформира от десните крила на БЗНС, СДРП и НС „Звено“. На преден план изпъкват Никола Петков от БЗНС, Кръстю

Пастухов и Коста Лулчев от СДРП, Дамян Велчев от НС „Звено“. Никола Петков се очертава като най-активен представител на опозиционните сили в борбата срещу Отечествения фронт и неговите правителства¹⁶.

На 21 септември 1945 г. сутринта в дома на Н. Петков се провежда конференция между членовете на ПП на БЗНС, бившия министър Петко Стоянов и гл. секретар на БРСДП(о) Коста Лулчев. Подчертано е било „единството и братските отношения, които съществуват между БРСДП(о) и БЗНС „Н. Петков“¹⁷. Коста Лулчев препоръчва на РСДП(о), „да влезе във връзка с представителите на Земеделския съюз и действат дружно, когато това бъде потребно“¹⁸. На 12 септември 1945 „опозиционните лидери отправят искане до правителството да им се разреши да образуват политически партии с печатни органи“¹⁹. След обстойна преценка на вътрешното и международното положение правителството им дава такова разрешение²⁰. Така се стига до създаването на БЗНС „Н. Петков“ и СДРП(о), които стават политически център на обединената опозиция в страната. Впоследствие възниква и Демократическата партия, която обединява съвсем малък кръг, предимно представители на едрите промишленици, банкери и домопритежатели от по-големите градове. Петко Стоянов създава малка група на „независимите“ интелигенти. Проявени са опити за създаване на политически партии и от някои други малобройни среди. Десните радикали поискват да издават в. „Радикал“ и да създадат партия²¹.

Опозиционните партии обявяват, че се създават „в името на борбата за „най-демократичните права на народа и неговите интереси“²². Техните лидери заявяват, че излизат от ОФ, „за да се борят срещу слабостите, грешките и недостатъците на ОФ, който е престанал да бъде същият, какъвто бил до 9 септември и на 9 септември 1944 г.“²³

От септември 1945 г. в пропагандната дейност на обединената опозиция се включват вестниците „Свободен народ“, „Народно земеделско знаме“ и „Знаме“. В. „Свободен народ“, орган на БРСДП(о), излиза от 16.IX.1945 г. до 3.IV.1947 г.; в.

„Знаме“, орган на Демократическата партия (с директор Александър Гиргинов), излиза от 23.IX.1945 г. до 24.XII. 1946 г.; в. „Народно земеделско знаме“, орган на БЗНС „Н. Петков“, всекидневник (редактор Н. Петков), излиза от 26.IX.1945 г. до 7.V.1947 г.

Създаването на опозиционния печат е успех за опозицията. Тя получава легална трибуна за своята политическа борба срещу комунистическата партия и отечественофронтовските правителства. На 15 септември 1945 г. в печата е публикувано съобщение за утвърденото от регентите решение на Министерския съвет изборите за XXVI обикновено народно събрание да се произведат на 18 ноември 1945 г.²⁴, след като с решение на Съюзната контролна комисия от 24 август 1945 г. са отложени. На 15 октомври с.г. официално е открита новата изборителна кампания. На следващия ден в опозиционния печат се появява съобщение, че опозицията отказва да участва в изборите и призовава изборителите „да ги бойкотират“. Този ход допълнително изостря и без това напрегнатата политическа обстановка в страната. В печатните си органи опозиционните партии неколkokратно заявяват своята позиция, че „за да има избори, необходимо е да бъдат гарантирани напълно свободата на печата, свободата на личността, свободата на сдруженията и събранията, спокойствието и сигурността на всички“. В опозиционния печат на РСДП(о) четем: „Няма село или град, където гражданите да не са арестувани, малтретирани, безследно изчезнали, облагани с незаконни данъци от неотговорни фактори...“²⁵

Трите опозиционни партии – БЗНС „Н. Петков“, РСДП(о) и Демократическата партия, отказват да поставят кандидатури и да участват в насрочените за 18 ноември 1945 г. законодателни избори²⁶. Младежите социалисти и земеделци са солидарни с решението на БЗНС „Н. Петков“ и РСДП(о) и Постоянното присъствие на Земеделския младежки съюз и Съюзът на социалистическата младеж решават да не участват в изборите на 18 ноември 1945 г. и да ги бойкотират изцяло²⁷.

Невъзможността да заверят листи в много изборителни

колегии предизвиква решението на управителните тела на БЗНС и РСДП(о) да оттеглят поставените кандидатури и да бойкотираат изборите на 18 ноември 1945 г. Заслужава внимание тук да припомним написаното в писмото на Н. Петков от 16 септември 1947 г. до Георги Димитров (министър-председател) в тази връзка: „Днес всички съзнаваме, че това е грешка, но тогава всички ни съветваха да направим това, като вярвахме, че с това ще се предизвика министерска криза.“²⁸

На 18 ноември 1945 г. изборите за XXVI ОНС се произвеждат и в парламента попадат само партии от управляващата коалиция на Отечествения фронт (88 % от гласовете).

Отношението към тези избори ОФ опозицията изразява в изработена от нея декларация от 26 ноември 1945 г., подписана от лидерите на опозиционните партии – БЗНС „Никола Петков“, БРСДП(о) и независимите интелектуалци²⁹. В нея опозицията посочва примери на „закани и заплахи“, „насилия, арести, побоища из селата по повод кооперирането на земите“; „използване положението на политическите затворници, осъдени от Народния съд, интернирани в концентрационни лагери, и на криминалните затворници, които биват принуждавани да издават и печатат на държавни средства позиви до своите близки, роднини и приятели да гласуват за правителството, защото така ще получат свободата си и т. н.“

Обединената опозиция не приема за законни и демократични произведените на 18 ноември 1945 г. първи парламентарни избори. Такава е позицията и на САЩ и Англия, които продължават да смятат изборите и конструираното Народно събрание за незаконни.

И след изборите опозицията продължава своята политическа борба срещу Отечествения фронт и неговото правителство. Под натиска на английските и американските дипломати в края на декември 1945 г. съветското правителство се съгласява да бъде препоръчано в кабинета да бъдат включени и двама представители на опозицията, които са действително подходящи лица и са готови да работят лоялно с правителст-

вото. Три месеца преговори и дипломатична борба завършват с неуспех и на 31 март 1946 г. Кимон Георгиев формира второ отечественофронтовско правителство с петима комунисти, четирима земеделци, четирима звенари, двама социалдемократи и един радикал. Новото правителство и XXVI ОНС затвърждават и легализират промените, извършени в страната след 9 септември 1944 г. Изработените и гласувани извънредно важни закони (Закон за трудовата поземлена собственост, Закон за конфискация на незаконно придобитите имоти и др.) се приемат с неодобрение от опозицията. В приетата още през януари 1946 г. Наредба закон за защита на народната власт (ЗЗНВ)³⁰ и през април с. г. актуализация на Закона за защита на народната власт и Закона за печата се предвижда строго наказание за всички организации, които са поставили за цел събарянето, подравянето или отслабването на влиянието на Отечествения фронт. Тежки наказания се предвиждат за разпространение на слухове и различия от отечественофронтовската идеология. Проследявайки опозиционния печат и особено на БРСДП(о) през февруари и март 1946 г., научаваме за откритото несъгласие на опозиционната партия срещу посегателството на свободата на печата и сдружаванията. Особено това проличава при арестуването на Кр. Пастухов, който повече от четири седмици „е хвърлен в затвора...“³¹. Към протеста на местните социалдемократически организации през същия месец от Стара Загора, Казанлък, Михайловград се присъединява и тази от Ямбол³². През февруари с. г. се съобщава, че е нападнато околийско събрание на БЗНС в Плевен, на което „са били бити 200 души сдружени земеделци, между които Асен Павлов, Минчо Панов, Георги Колев, Йордан Русев и Елисавета п. Антонова“; в концлагера „Росица“ „били бити съюзни деятели и организаторът Д. Ц. Иванов е лежал 9 месеца в лагера.“³³

По силата на допълнението към Закона за печата на 28 юни с.г. е задържан и гл. редактор на в. „Свободен народ“ Цвети Иванов като автор на статията „Не разрушавайте всички мостове“, отпечатана в бр. 129 на 27 юни 1946 г. на вестника,

и осъден на 20-месечен тъмничен затвор и една година лишаване от граждански и политически права.

През цялата 1946 г. вървят процеси срещу опозиционни лидери – д-р Г. М. Димитров, Кр. Пастухов, Цвети Иванов, Трифон Кунев. Провеждат се и процеси срещу офицери, членове на ВМРО, терористични групи. През лятото на 1946 г. армията е окончателно прочистена, а Дамян Велчев е отстранен от поста военен министър. Обединената опозиция се обявява не само срещу законодателството на XXVI ОНС, но и против „прочистването на държавния апарат и мерките на Отечествения фронт срещу домогванията на опозиционни елементи до него“³⁴. В писмо на Адвокатския съвет на Ямболския окръжен съд до Околийския комитет на ОФ от 13 февруари 1946 г. научаваме и за отрицателното отношение на опозицията към Закона за конфискуване богатствата на незаконно забогателите³⁵.

В такава обстановка се подготвя и провежда референдумът за формата на държавно управление. На 25 юли 1946 г. законопроектът за монархическия институт е внесен за обсъждане в XXVI обикновено народно събрание. На 16 август с.г. започва политическата кампания за република. В декларация на ПП на БЗНС „Н. Петков“, на ЦК на БРСДП(о) и на групата на независимите интелектуалци се твърди, че те „са за свободна, независима, демократична народна република, при която ще бъдат установени и гарантирани всички основни права и свободи на българските граждани“. В специален позив към българския народ Демократическата партия подчертава, че „тя е за истинска народна, демократична, прогресивна, социална и парламентарна република“.

На 30 август 1946 г. БЗНС „Н. Петков“ излиза с манифест, чрез който призовава сдружените земеделци да гласуват за народна република³⁶. Известни са резултатите от проведения референдум на 8 септември 1946 г. За република са подадени 3 833 183 гласа, а за монархия 175 234 гласа³⁷. Въпреки „официалните резултати“ от проведения референдум в своя труд „Народният съд в България 1944–1945 г.“ Петър

Семерджиев поставя под съмнение провеждането му, имайки предвид обстоятелствата – сложната политическа обстановка в страната и неуреденото ѝ международно положение³⁸.

Най-важното политическо събитие, в което участва опозицията и изразява своето виждане за държавното и обществено-политическото преустройство, са изборите за Велико народно събрание и обсъждането на изготвения отечествено-фронтовски проект за конституция на страната.

Изборите за Велико народно събрание са най-напрегнатият и решаващ момент в борбата между Отечествения фронт и опозицията. На 3 октомври 1946 г. в София се открива официално предизборната кампания³⁹. На 14 септември с. г. БЗНС „Н. Петков“, БРСДП(о) и независимите интелектуалци оповестяват чрез окръжно, че ще участват в изборите като сдружени земеделци. Опозиционните лидери в обръщение до правителството във връзка с изборите заявяват, че „направеното от властта не давало необходимите гаранции, че изборите ще бъдат свободни“⁴⁰. Те настояват да бъдат отменени Законът за защита на народната власт, Законът за печата и др., при които била невъзможна свободата на словото и печата, на агитацията⁴¹. Опозицията се обръща отново към представители на Америка и СССР за свикване на „специално заседание на СКК, която да разгледа мерките по провеждане на свободни избори за Велико народно събрание в България на 27 октомври 1946 г.“⁴² Известно е, че генерал Бирюзов отхвърля това искане, като подчертава, че българското правителство е осигурило всичко необходимо за свободното провеждане на изборите и че това е негова компетентност⁴³.

Към искането на опозицията и на САЩ се присъединява и Англия. Но независимо от проведените срещи и обменените писма между представители на САЩ и Англия и на СССР, членове на СКК, изборите не се отлагат. На митинг, проведен на 19 октомври 1946 г. в София, Н. Петков апелира към всички, които в една или друга степен не са доволни от народната власт, да ги подкрепят в изборите за Велико народно събрание⁴⁴. Обръщайки се към селяните, опозиционните оратори

заявяват: „Който иска да си запази браздата, торбата и главата – да гласува с бялата бюлетина.“⁴⁵

Обединената опозиция се обявява против проекта за нова конституция, тъй като счита, че отечественофронтовският проект „е отражение на исторически опит извън нашата страна“⁴⁶.

В изборите за ВНС опозицията успява да спечели 1 205 530 гласа (в някои публикации тази цифра е по-голяма), т. е. 99 депутатски мандата. От тях – 90 на БЗНС „Н. Петков“ и 9 на БРСДП(о). За Демократическата партия са гласували 22 885 души, в резултат на което няма депутатски мандати. Това е най-големият изборен успех против комунистите в страните, попаднали под съветско влияние вследствие на войната⁴⁷. Този резултат повдига неимоверно много самочувствието на управителните тела на БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о).

Съществена причина за изборния резултат за опозицията са били допуснатите грешки, слабости, дори извращения в правителствената и партийната (комунистическата) политика от страна на местни представители на държавната власт по въпроса за Отечествения фронт, за кооперирането на земята и т. н.⁴⁸

След произведените избори за ВНС опозицията в редица публикации в печатните си органи изразява недоволство и протестира срещу начина на провеждане на самия изборен ден. Това най-добре е изразено в речта на гл. секретар на БРСДП(о) Коста Лулчев във ВНС на 21.XI.1946 г. на тема „Изборите и поуките от тях“, в която изброява множество случаи на побоища, на разтуряне на събрания, на убийства дори и т. н. в предизборната кампания⁴⁹. В подкрепа на тези публикации е и докладът на Никола Бронзов, представител на БЗНС „Н. Петков“, член-секретар в Централната комисия за обществен контрол на изборите за ВНС⁵⁰.

Преди изборите за ВНС и при откриване на работата му на 7.XI.1946 г. обединената опозиция чрез своите избрани народни представители отхвърля и критикува проекта за конституция, обнародван в печата за всенародно обсъждане още

на 4 октомври 1946 г.⁵¹ В предизборната си борба в изборите за ВНС опозицията неколкратно изразява отрицателното си отношение по предложения проект на Конституция на НР България за обсъждане. На страниците на опозиционния печат – в „Народно земеделско знаме“⁵² и в „Свободен народ“, нейни представители изразяват различни виждания по този проект. Те издигат най-често лозунгите: „Долу комунистическата диктатура!“, „Долу комунистическият проект за конституция!“, „Искаме свобода“ и др.⁵⁴

Конфликтът в политическата борба между правителството и Отечествения фронт, от една страна, и опозиционната парламентарна група продължава в заседанията на ВНС през следващите месеци на 1946 г. и на 1947 г. до приемането на Закона за забрана и разтуряне на БЗНС „Н. Петков“ на 26 август 1947 г. Забележителна е речта на Никола Петков, произнесена във ВНС на 1.XII. 1946 г., по повод на изборния терор на 27.X.1946 г., прочитайки и писмото на народния представител Петър Коев за прекараните дни в Дирекцията на милицията. Подобна реч произнася и лидерът на БРСДП Коста Лулчев на 5 декември 1946 г. във ВНС. В края на своята реч прочита от името на ОФ опозиция декларация, съдържаща редица аргументи за проблемите във вътрешнополитическия живот на страната⁵⁵. Обединената опозиция изразява в редица статии отрицателното си отношение и към подписания договор за мир на 10 февруари 1947 г. Според нея „той е тежък, несправедлив, жесток“, „не най-достойният, „не е най-добрият, не е „заслужен и почтен“, защото не държи сметка за всички условия, необходими за бъдещото стопанско развитие на страната, определя репарации и контрол върху вътрешнополитическия и стопанския живот в страната, както и накарнява суверенитета на страната ни“⁵⁶.

Веднага след подписването на Договора за мир започва серия от процеси срещу опозиционните депутати. Още през март 1947 г. се ограничават възможностите за обществена изява на опозицията, нейните членове са „мобилизирани“ за стопанска и строителна дейност, а през май с. г. са спрени

вестниците „Народно земеделско знаме“ и „Свободен народ“. Официално мобилизацията е обявена като борба срещу безделниците, а спирането на вестниците се свързва със стачки на печатарски работници, отказващи да печатат опозиционна преса⁵⁷. При тези условия естествено е Н. Петков и К. Лулчев да търсят съветите и подкрепата на западните представители в София и те действително правят това, като използват и други предоставени им възможности за контакти.

Лидерите на опозицията според Ст. Пинтев „недвусмислено свързват надеждите за успех на своята кауза с английската и американската помощ“⁵⁸.

През май и юни мерките срещу опозицията стават още по-строги. На 5 юни 1947 г. ВНС сменя депутатския имунитет на Н. Петков и разрешава неговото задържане⁵⁹. Той е арестуван и подведен под съдебна отговорност⁶⁰. Известно е, че при обиска на неговия дом са намерени писмени оставки на 23 опозиционни депутати, в това число и на „независимия“ Петко Стоянов. След като преценява поведението на тези народни представители, при много бурни дебати ВНС отнема депутатските им мандати⁶¹.

След този акт членове на опозиционните партии, особено на БЗНС, се включват в редиците на Отечествения фронт. Пример в това отношение е на околийското настоятелство на БЗНС „Н. Петков“ в Казанлък⁶². На 29 юли 1947 г. е публикуван обвинителният акт срещу Н. Петков. На 5 август с.г. започва публичното разглеждане на процеса⁶³ в присъствието на повече от 23 чуждестранни кореспонденти и аташета по печата⁶⁴.

Англичани и американци започват особено интензивна кампания в защита на Петков в средата на август, след като на 16 с.м. смъртната присъда над него е вече произнесена. Но в изпратената „шифровка“ от Г. Димитров на 17 септември 1947 г. до Трайчо Костов и В. Коларов четем: „....Ако присъдата не бъде изпълнена – това ще бъде преценено вътре в страната и в чужбина като капитулация пред вмешателството и без съмнение ще поощри интервентите към ново вмеша-

телство ... Действайте твърдо с далечен държавен прицел. Такова е становището и на нашите съветски приятели.“⁶⁵

Във ВНС остава групата на БРСДП(о), но тя вече не оказвала никакво влияние върху неговата работа и върху политическия живот.

През ноември 1947 г. ВНС подновява работата си по изработването на Конституцията на НР България. На 29 ноември е приет окончателно проектът на ОФ и на 4 декември с.г. е гласувана конституцията. За нея гласува и групата на Коста Лулчев.

Така приетата конституция окончателно утвърждава господстващата политическата система в страната⁶⁶.

Откритият на 28 декември с.г. XXVII конгрес на БЗНС осъжда противонародната дейност на опозицията и одобрява вътрешната и стопанската политика на правителството⁶⁷.

Оформилата се обединена опозиция в края на лятото на 1945 г. престава да води организационен и политически живот след септември 1947 г., тъй като печатните ѝ органи са спрени. Повечето нейни представители през 1948 и в началото на 1949 г. се вливат в Отечествения фронт.

Все пак заслужава внимание да припомним написаното от социалдемократа Иван Михайлов във в. „Свободен народ“ преди 53 години⁶⁸: „...Не е нужно опозицията да одобрява абсолютно всички действия на управляващите. В такъв случай тя би престанала да бъде опозиция. Управляващите трябва да се освободят от собственото си заблуждение, че са непогрешими. Да се поучим от историята...“

Известно е, че дейността на редица опозиционни лидери и членове продължава зад граница и в продължение на повече от четири десетилетия развиват политическа дейност в други страни (САЩ, Германия и др.)⁶⁹.

Промяната на политическата система в страната преди десет години създаде условия за възобновяване на тяхната дейност, за изграждане на демократично общество в България.

БЕЛЕЖКИ:

1. Стоянов, В. Предсмъртните писма на Никола Петков до Георги Димитров и Васил Коларов (19 август – 22 септември 1947), сп. Исторически преглед, 1991, кн. 7, с. 67.
2. Куков, К. Разгромът на буржоазната опозиция, С., 1966; Исусов, М. Политическите партии в България 1944-1948 г., С., 1978; Исусов, М. Комунистическата партия и революционният процес в България 1944-1948 г., С. 1983, 37-104; Недев, Св. Опозиционният печат и Българската народна армия 1945-1946, сп. Исторически преглед, 1988, кн. 11, с. 36-50; Генчев, Н. Политическите борби между Отечествения фронт и буржоазната опозиция около създаването на Конституцията на НР България от 1947 г., сп. Ист. пр., 1962, кн. 5; Остоич, П. БРСДП – 9 септември 1944 – 11 август 1948, С., 1980 и др.
3. Стоянов, В. Цит. съч., с. 56.
4. Семерджиев, П. Народният съд в България 1944 – 1945, изд. „Македония прес“, 1992; Пинтев, Ст. Отлагането на първите следвоенни парламентарни избори в България 1945, сп. Истор. преглед, 1993, кн. 6, с. 58-80; Дертлиев П., Николова, П. Досието на д-р Петър Дертлиев, С., 1994; Богданова Р. Българското общество и комунистическата идеология 1944 – 1947 г., сп. Историческо общество, 1997, кн. 2, с. 154 – 180; Костова, В. Политическите партии и политически живот в Хасково (1944 – 1948 г.), Известия на музеите от Югоизточна България, т. XVIII, Ямбол, 1995, с. 273 – 282; Исусова, М. Георги Димитров, парламентът и правителството (август 1945 – август 1946 г.), сп. Исторически преглед, 1992, кн. 11, с. 42 – 64; Огнянов, Л. Държавно-демократичната система в България 1944-1948 г. С., 1993 и др.
5. Богданова, Р. Цит. съч., с. 154; В. „Отечествен фронт“, бр. 33, 13 октомври 1944.
6. Исусов, М. Политическите партии в България 1944-1948, С., 1978.
7. Исусова, М. Георги Димитров и противоречията в Отечествения фронт (ноември 1944 – юли 1945 г.) ИИИ БКП, т. 66, 1990, с. 43.
8. Стоянов, В. Цит. съч., с. 66.
9. Централен партийен архив (ЦПА), ф. 20, оп. 3, а.е. 393, л. 8.
10. Исусов, М. Цит. съч., с. 176.
11. Гюзелев, В. История на България, Академично издателство „Проф. М. Дринов“, С., 2000, с. 315.

12. Пинтев, Ст. Отлагането на първите следвоенни... Цит. съч., с. 60.
13. ЦПА, ф. 146, оп. 4, а.е. 982.
14. Пинтев, Ст. Англия и разгромът на антикомунистическата опозиция в България (януари – септември 1947), сп. Исторически преглед, 1994-1995, кн. 1, с. 89.
15. Пак там, с. 90.
16. Куков, К. Цит. съч., с. 91.
17. В. „Свободен народ“, бр. 209, 22 септември 1945 г.
18. Пак там, бр. 215, 29 септември 1945.
19. ЦДА на РБ, ф. 28, оп. 1, арх. ед. 26, л. 121.
20. Пак там, л. 132.
21. Куков, К. Цит. съч., с. 99.
22. В. „Свободен народ“, бр. 84, 26 април 1946.
23. Попов, К. Защо сме в опозиция? С., 1945, с. 25 и сл.
24. В. „Работническо дело“, бр. 307, 15 септември 1945.
25. В. „Свободен народ“, бр. 229, 6 октомври 1945.
26. Пак там, бр. 230, 17 октомври 1945.
27. Пак там, бр. 234, 2 окт. 1945.
28. Стоянов, В. Цит. съч., с. 65.
29. ЦПА, ф. 267, оп. 1, а. е. 72, л. 64.
30. В. „Работническо дело“, бр. 169, 5 април 1945.
31. В. „Свободен народ“, бр. 54, 21 март 1946.
32. Пак там, бр. 43, 8 март 1946.
33. Пак там, бр. 249, 4 декември 1946.
34. Пак там, бр. 254, 14 ноември 1945.
35. ДА – Ямбол, ф. 34, оп. 1, арх. ед. 14, л. 6.
36. В. „Народно земеделско знаме“, бр. 105, 12 дек. 1945.
37. В. „Работническо дело“, бр. 201, 15 септември 1946.
38. Семерджиев, П. Цит. съч., с. 507.
39. В. „Работническо дело“, бр. 229, 6 октомври 1946.
40. В. „Народно земеделско знаме“, бр. 154, 10 октомври 1946.
41. Пак там.
42. В. „Работническо дело“, бр. 246, 25 октомври 1946.
43. Куков, К. Цит. съч., с. 164.
44. В. „Св. народ“, бр. 210 от 20.X.1946.
45. ДА – Пловдив, ф. 90, 9.11, л. 299.
46. В. „Св. народ“, бр. 207 от 17.X.1946.
47. Гюзелев, В. Цит. съч., с. 316.
48. Димитров, Г. Съч., т. 13, с. 36-37.
49. В. „Св. народ“, бр. 222, 2 ноември 1946.

50. Пак там.
51. Пак там, бр.226, 7 ноември 1946 и вж. Генчев, Н. Цит.съч, сп. Ист. пр., 1962, кн. 5, с. 9.
52. В. „Народно земеделско знаме“, бр. 150, 5 окт. 1946.
53. В. „Св. народ“, 8 октомври 1946.
54. Пак там, бр. от 20 октомври 1946.
55. Пак там, бр. 251, 6 декември 1946.
56. Пак там, бр. 25, 2 февруари 1947.
57. Исусов, М. Цит.съч., с.348; Чичовска, В. Международна култура на дейност на България 1944 – 1948, С., 1990, с.150 – 152.
58. Пинтев, Ст. Англия и разгромът... Цит. съч., с. 97.
59. Стенографски дневници на ВНС, 1947, д. II, кн.1, с.150.
60. АМВР, НОХД № 461/1947, т. IV. 16.
61. Стенографски дневници на ВНС, цит. л. 195 – 223.
62. В. „Работническо дело“, бр. 147, 29 юни 1947.
63. АМВР, НОХД № 461/1947.
64. Димитров, Г. Цит. съч., с. 256.
65. Димитров, Г. Дневник (9 март 1933 – 6 февруари 1949). С., Университетско издателство, 1997, с. 565.
66. Огнянов, Л. Деветосептемврийската революция. С., 1984, с. 62 – 67.
67. В. „Работническо дело“, бр. 3, 4.1.1948.
68. В. „Свободен народ“, бр. 29, 7 февруари 1947.
69. Куков, К. Цит. съч., с. 85.

ОПОЗИЦИОННИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ СИЛИ ПО ВЪПРОСИТЕ НА СТОПАНСКОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Илияна Марчева

Опозиционните политически сили в България изразяват своите виждания по основни въпроси на следвоенното икономическо развитие, засягащи различните стопански сектори и най-вече съдбата и статута на частната собственост, приоритетните стопански области и отрасли, конкретните стопански проекти на властта. Най-общо казано, отношението на опозицията по тези въпроси се колебае между два полюса: запазване на статуквото и необходимостта от промяна. Това се дължи на няколко обстоятелства. От една страна, на политическата традиция стопанското развитие да е обект на дебати най-вече в предизборни периоди, което обстоятелство превръща нагласите на електората във водещи при очертаване на бъдещото икономическо развитие. След войната българското общество, както и европейското, е силно радикализирано. В условията на обявената от властта нова ера – тази на *„народната демокрация“*, респективно на *„стопанската демокрация“* – преобладаващата част от българското общество – дребните и средните съществувания – се люшка между надеждата за социален просперитет и стремежа да запази социалния си статус. От друга страна, колебанията между статуквото и промяната са породени от специфичните условия, в които се води политическата борба в България след Втората световна война. Тези условия са свързани както с доминиращото значение на БРП (к) и нейните перспективни, макар и неафиширани в началото идеи за коренно преустройство на икономиката и обществото, така и с влиянието на външния фактор върху вътрешното развитие, който съдейства за реа-

лизиране на социалистическия проект на комунистите. Ето защо несъгласие със стопанските възгледи на БРП (к), които предвещават взривяване на традицията, изразяват не само официално оформилите се като опозиционни политически партии: БЗНС „Никола Петков“, БРСДП(о), Демократическата партия, но и някои от коалиционните партньори на комунистите в управляващия ОФ, като НС „Звено“, БЗНС, БРСДП, Радикалната партия, както и някои стопански кръгове. Затова в статията са взети предвид всички различни от пропагандираните от комунистите възгледи и те ще бъдат обект на анализ, защото очертават ако не откритата съпротива срещу настъпващата комунистическа диктатура, то поне нейната алтернатива.

Както вече се посочи, по силата на редица външно- и вътрешнополитически обстоятелства след завземането на властта от доминираните от комунистите ОФ на 9 септември 1944 г. опозиционно настроените сили в българското общество трябва да се съобразяват с много фактори, когато отстояват своите идеи и защитават политическата си цел – демокрацията и пазарната икономика.

Опозицията е твърде ограничена и в политическо, и в идейно отношение, когато се включва в дебатите за икономическото развитие. На първо място тя трябва да държи сметка на факта, че България като победена страна се наблюдава от Съюзната контролна комисия (СКК), в която решаваща дума има съветският представител. А това положение отразява включването на България със съгласието на западните сили победители в съветската зона на влияние с всички произтичащи от това последици за бъдещото ни икономическо развитие. Въпреки усилията на БРП (к) да не извежда на преден план стратегическите си замисли, които предвиждат построяване на съветския модел държавен социализъм, очакванията са, че Кремъл ще толерира подобен развой, за да държи по-здраво България в своята геополитическа орбита.

Преведено на политически език, това означава толериране на държавната собственост, разширяване на нейния дял и

значение в стопанското развитие на страната и същевременно заплахата за частната собственост, която е крайъгълен камък не само на пазарната икономика, но и на демокрацията. Същевременно комунистите също се борят за политическо влияние сред преобладаващото море от дребни собственици от града и селото и ориентират своите лозунги и действия именно към техните дребнособственически нагласи. Неслучайно в Декларацията на ОФ правителството от 17 септември 1944 г. се обявява война на едрия капитал, „паразитната индустрия“, „вредното търговско посредничество“, в защита на съществуващите занаяти и поминък на хората. Със Закона за трудовопоземлената собственост (ЗТПС) от 1946 г. се провежда оземляване на селяните, предимно дребни собственици. Предприети са стъпки срещу едрия капитал със Закона за конфискуване на имуществата на незаконно забогателите, Закона за Народния съд, Закона за еднократния данък върху имуществата. В Декларацията по стопанската политика на БРП(к) от септември 1945 г. се прокламира сътрудничество между властта и „честните“ и „патриотични индустриалци и търговци“. Същевременно, ползвайки политическата и икономическата подкрепа на Москва, комунистите могат да си позволят и да развиват идеи за коренна промяна на икономиката, която те рекламират като изход от изостаналото стопанско и социално битие на България. А тази промяна може да се осъществи според тях с разширяване на държавната собственост и изграждане на индустриалния комплекс¹.

Въпросът за частната собственост е основен в обществените дебати след 1944 г. — от него зависи дали социално-икономическото развитие на страната ще бъде пазарно или държавнорегулирано.

Тези стопански алтернативи съответстват на политическите демокрация или диктатура, управление на опозицията или на комунистите.

Ето защо опозицията се явява горещ привърженик на частния сектор в икономиката и непрекъснато изтъква неговото значение. И двете водещи опозиционни партии остро се про-

тивопоставят на всички мерки на правителството и проекто-закони, ограничаващи възможността на частния сектор да участва в икономическия живот. Тези партии защитават неприкосновеността на частната собственост и в промишлеността, и в земеделието с аргумента, че държавата не е добър стопанин. Опозиционните партии посрещат с рязка критика законопроекта за поземлената реформа. Според БЗНС „Никола Петков“ определеният в него максимален размер на поземлената собственост води до пролетаризация на българския селянин. Отхвърля се и обвързването на оземляването с изграждането на кооперативни земеделски стопанства. Затова в „Народно земеделско знаме“ определя аграрната реформа като „разрушително дело“, а заплащането на отчуждената земя – като конфискация. В друга статия в същия вестник четем: *„Законът за трудовата поземлена собственост е замислен не с цел да се подкрепят дребните земеделски собственици в страната ни и да се закрепи частната собственост въобще, а с него се направи опасен експеримент, който ще има за цел тежко да удари както нашето скотовъдство, така и всички честни и трудолюбиви български семейства.“*² По-умерена и по-реалистична с оглед съотношението на силите позиция заема БРСДП(о). Опозиционните социалдемократи не отричат необходимостта от реформиране на поземлените отношения, но смятат начина на провеждане на реформата неудачен. Държавата не може да разчита на формиране на големи поземлени фондове за раздаване и с ограничаването на размера на земевладението няма да задоволи глада за земя. Същевременно ще бъдат създадени много безперспективни, слаби земеделски стопанства и на много места ще се извърши насилствено производствено коопериране.

Негативно отношение към някои от текстовете в законопроекта за аграрната реформа изразява и Върховната стопанска камара. Настоява се за диференцирано отношение към някои от по-едрите частни стопанства (над 300 дка) – образцовите и семеипроизводителните, за да не се нанасят вреди на

българското земеделие; иска се по-справедливо заплащане на отчуждената земя и действително укрепване на перспективните дребни стопанства чрез законодателна и финансова подкрепа от държавата³.

Защитавайки частната собственост, опозицията се обявява по такъв начин за запазване на статуквото на дребните съществувания, в чиито многобройни среди тя търси привърженици и симпатизанти. Същевременно обаче, отчитайки гласа за земя, опозицията не отрича по принцип необходимостта от аграрна реформа, т. е. обявява се за промяна. Така БЗНС „Никола Петков“ и БРСДП(о) приемат оземляването на селяните и съответно ограничаване на едрото земевладение⁴. Те не поставят под въпрос и кооперирането на земята. Опозиционните сили изискват обаче то да е доброволно, да се опира на съществуващите кооперативни традиции, а не да се обвързва с получаването на земя. Най-остро в това отношение се изказва Демократическата партия. Според в. „Знаме“ аграрната реформа е нов опит за колхозничество под прикритата форма на кооперирането. Селяните се закрепостяват към кооперацията, както някога париците към болярските и манастирските имоти⁵. В изданията на НС „Звено“ независимо от официалното становище на ръководството и парламентарната група на звенарите също се критикуват не само някои основни положения в законопроекта за оземляване на дребните и бедните селяни, но дори и основната идея, залегнала в нея⁶.

Прави впечатление и солидарността на опозиционните сили с настъплението срещу едрият капитал и защитата предимно на дребната, наричана тогава „*трудова собственост*“. Всъщност задачата на опозицията да се противопоставя на многобройните посегателства върху частната собственост се усложнява от няколко фактора. В българското общество преобладава негативизмът по отношение на едрият капитал в икономиката, промишлеността, финансите и земеделието, който негативизъм има своите корени в предвоенното развитие на страната. Всички политически сили се съобразяват с тези

настроения. Освен електората левоцентристката ориентация и отечественофронтовското минало на най-активната част от опозицията (БЗНС „Никола Петков“ и БРСДП(о)), както и присъствието в ОФ коалицията на изразяващия често еретични виждания НС „Звено“ също предопределя тяхната колеблива позиция спрямо частната собственост. Подобно отношение е залегнало в декларацията на ОФ правителството от 17 септември 1944 г., с която са ангажирани всички политически сили, по-късно обявили се за несъгласни с властта. Изключение в това отношение прави Демократическата партия, но тя няма голяма тежест в политическото пространство.

Ето защо опозицията не отрича Закона за конфискуване на имуществата на незаконно забогателите, но настоява той да действа не само до, а и след 9 септември 1944 г., когато ОФ идва на власт. БРСДП(о) дори приема, макар и с резерви, конфискацията като мярка за наказание за престъпления срещу обществото⁷. По повод на изработването на новата конституция Никола Петков пледира за гаранции за демократичните свободи и частната собственост, *„придобита с честен труд и спестявания“*⁸. Всичко това говори, че опозицията не е склонна да се обвързва политически със защита на едрия капитал. Стремешът за отричане на връзки и политическо представителство, дори на *„прогресивните части на буржоазията – патриотичните индустриалци и търговци“*, е на лице и у „най-буржоазната“ партия в ОФ коалицията – НС „Звено“. С политически причини, целящи zlepоставяне на „Звено“ сред обществото и намаляване на неговото участие във властта, Ив. Харизанов, един от лидерите на „Звено“, обвинява М. Геновски от БЗНС и В. Коларов и Д. Терпешев от БРП(к), че представят едрите *„патриотични индустриалци и търговци“* като основна социална база на неговата партия. Харизанов и другите ръководители на „Звено“ държат да подчертаят, че то е преди всичко дребнобуржоазна партия, чиято основна база е *„средната класа“*, защото *„единици били едрите търговци и индустриалци“*, а „Звено“ защитавало *„трудова частна собственост“*⁹. Но звенарите държат на рав-

нопоставеност на всички съсловия и социални сектори. Те подкрепят идеята за „*стопанска демокрация*“, която характеризират като система без привилегии и спънки за никого и за никой отрасъл. Държавата може да ограничава частната собственост и инициативност само с оглед на обществените интереси¹⁰. В своята практическа политическа дейност звенарите реагират срещу всички опити да се ограничава частният сектор в индустрията и финансите, срещу кооперативизма на своите коалиционни партньори, водени от разбирането, че всяко ограничаване на частния (не смеят да го нарекат едър, но това се подразбира) капитал в индустрията и селското стопанство способства за увековечаването на дребностоковия характер на стопанството ни. Ето защо Харизанов счита, че ЗТПС неоправдано намалява размера на земеделската собственост и с това се върви към раздробяване и неефективно производство. А депутатът от Радикалната партия Филип Филипов допълва, че отнемането на земя от частните стопани „*убивало инициативата и творческия размах*“ на тези хора¹¹.

Страхувайки се открито да защитят едрата частна собственост, опозиционните сили обаче настояват управляващите ясно да определят отношението си към частния сектор, за да спадне напрежението в стопанските среди. Защото въпреки че говорят за патриотични индустриалци и търговци, за равнопоставеност на всички форми на собственост, със своите действия комунистите непрекъснато подкопават устоите на частната инициатива. И докато те имат своето оправдание, считайки държавната собственост за прогресивна, за основа на бъдещия, обещаван от тях стопански просперитет, то опозицията с противоречивата си позиция и най-вече с негативизма срещу едрия капитал ликвидира почвата под краката си, защото фактически по този начин отрича мотора на пазарната икономика. Дори социалдемократите в опозиция признават като социалисти преимуществата на обществената собственост и поддържат становището за постепенна социализация на средствата за производство в зависимост от условията и степента на развитие на страната¹².

Но опозицията не може да заеме по-ясно и категорично отношение към едрата частна собственост не само защото отчита дребнособственическите нагласи на своя електорат. Най-голямата и водеща опозиционна сила – земеделският съюз, изповядва аграризма, който оценява традиционно града и промишлеността като експлоатиращи селото.

И тук идваме до въпроса кои отрасли трябва да са приоритетни според опозиционните сили. БЗНС „Никола Петков“ смята, че това трябва да е селското стопанство, докато социалдемократите приемат, че това може да бъде и индустрията, за която има условия и традиции, сиреч леката и хранително-вкусовата индустрия. Така опозицията се противопоставя на идеята за развитие на тежката индустрия, все по-открито зачитавана от комунистите от 1946 г. насетне. Нея опозиционните сили виждат като покровителствена, а в миналото протежираната промишленост е паразитирала за сметка на останалите отрасли, защото въпреки подкрепата на властта се оказала неконкурентоспособна на външния пазар и се е насочила към вътрешния пазар, изтласквайки оттам дребните полузаянтчийски производства¹³. Затова опозицията настоява при определянето на приоритетните отрасли на икономиката да се изхожда от конкурентността им на външните пазари.

Но международните условия за развитие и търговия на предлаганите от опозицията селскостопански произведения не са благоприятни за България. В западния свят господства принципът на либерализма, залегнал в Атлантическата харта от 1941 г., която автоматично изключва дотации за селското стопанство; България няма възможност да вземе заем от Международния валутен фонд и Международната банка. Очертава се доминация на световните производителки на зърно, а търсените след войната изделия и храни от животновъдството не достигат и в страната. Същевременно българските тютюни постепенно са изтласквани на европейските пазари от американските сортове. С нашата страна не искат да търгуват западните държави поради неуреденото ѝ международно положение, усилващото се съветско влияние, неизплатените задъл-

жения. Пласментът на леката индустрия също е затруднен. Дори основният по това време търговски партньор – СССР, отказва да закупи някои залежали стоки като пулпове, считайки ги за ненужен лукс. По подобен начин се оценяват и предлаганите от българската страна висококачествени тютюни¹⁴.

Ето защо, критикувайки проектите за топлофициране на столицата (с аргумента: „*Вие постройте първо жилища в София, а после мислете за отоплението им*“), двегодишния план 1947-1948 г. (като несъответстващ на нашите икономически и финансови възможности и затова приличащ на „*приказки от 1001 нощ*“), опозицията не отрича по принцип индустриализирането на страната. Тя признава (най-вече БРСДП(о) и експертите от Българското икономическо дружество) стопанската необходимост от повечето промишлени отрасли, които БРП(к) предлага да се организират в близко бъдеще – енергетиката, въглищната, химическата индустрия (преди всичко производството на торове), защото те ще подобрят живота на хората, ще съдействат за индустриалното развитие и за модернизирание на селското стопанство¹⁵.

Така и при определяне на стопанските приоритети опозицията се колебае между статуквото – земеделието и леката индустрия – и промяната – енергетиката, химическата промишленост, дори металургията. Още повече че проучванията на повечето предлагани заводи в новите отрасли са започнати още преди 9 септември 1944 г. от тогавашните държавни органи с оглед неблагоприятната международна конюнктура, която продължава да се отразява отрицателно върху стопанското развитие и след войната. Опозицията обаче настоява, за да не се повторят грешките от миналото, индустрията да бъде хармонично обвързана със селското стопанство и с външния пазар. Само така индустрията няма да бъде паразитна и ще достигне висококонкурентно ниво. Поради това опозицията все пак изразява предпочитание към развитието на отраслите на хранително-вкусовата и леката промишленост. Но както се посочи, подобни виждания не отчитат коренно променените за България условия за участие в между-

народната търговия, усложнили се вследствие оформянето на двата политическа блока. Ето защо въпреки своята разумност и обоснованост те не само не се реализират, но не могат да изиграят и ролята на коректор на стопанските възгледи на управляващите.

Поради сложните международни и вътрешни условия становищата на опозицията по стопанските въпроси не могат да служат за алтернатива на налагащия се от комунистите държавен социализъм с доминиране на държавната собственост и автаркично изграждане на тежка индустрия, който ще лиши впоследствие страната ни от нейните естествени предимства за развитието на защитаваните от опозицията стопански приоритети.

БЕЛЕЖКИ:

1. Марчева, Ил. Идеите за индустриализацията на България през 1944-1948 г. – Исторически преглед (ИПр), 1992, № 8-9, с. 80-81; Р. Богданова, Политика и стопанство (Някои аспекти от стопанската политика на ОФ септември 1944 – септември 1945 г.). – ИПр, 1991, № 12, с. 19-20.
2. В. Народно земеделско знаме, бр. 33 от 15 февруари 1946 г.
3. Златев, Зл. Аграрната реформа в България 1944-1948 г. – ИПр, 1993, № 1, с. 71.
4. Златев, Зл. Цит. съч., с. 69; Марчева, Ил. Цит. съч., с. 92.
5. Златев, Зл. Цит. съч., с. 70.
6. Златев, Зл. Цит. съч., с. 70.
7. В. Свободен народ, бр. 210 от 20 октомври 1946 г.
8. В. Свободен народ, бр. 211 от 22 октомври 1946 г.
9. Марчева, Ил. Цит. съч., с. 87.
10. Марчева, Ил. Цит. съч., с. 88.
11. Златев, Зл. Цит. съч., с. 69.
12. В. Свободен народ, бр. 26 от 5 февруари 1946 г.
13. Стопанска история 681 – 1981, С., 1981, с. 383.
14. Марчева, Ил. Цит. съч., с. 81.
15. В. Народно земеделско знаме, бр. 38 от 19 февруари 1946 г.; бр. 179 от 6 ноември 1946 г.; Ж. Бурилков, Българската индустрия и нейните следвоенни проблеми. – Сп. на Българското икономическо дружество, 1946, № 1-2, с. 42-43, 60-62.

ТРИФОН КУНЕВ И ПРОПАГАНДНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА СЪПРОТИВА СРЕЩУ ВЛАСТТА В БЪЛГАРИЯ 1945–1946 Г.

Наталия Христова

През 1987 г. тогавашният председател на Съюза на българските писатели по някакъв повод се беше заинтересувал кой е първият председател на съюза след 9 септември 1944 г. Какви чувства е изпитал представителят на „априлското поколение“ поет, когато е разбрал, че този негов предшественик е Трифон Кунев и че същият човек, останал в съзнанието на по-младите от онова време като „реакционер“ и „народен враг“, е бил отгоре на всичко и първият следдеветосептемврийски директор на Народния театър, не знаем.

Факт е, че на официален форум – конгреса на СБП – Л. Левчев спомена името на Тр. Кунев. И както беше практиката в онези години, това се прие като знак за премахване на табуто върху неговата личност. Знак, който остана без последствия още няколко години...

Разказвам случая, защото ми се струва, че той е твърде ярко свидетелство за политическите нрави в нашата страна. Традиция е властващите да зачеркват с лекота не само отделни творци, но и цели групи, дори етапи от историята и културата на собствения си народ.

В случая става дума за забранявания и забравен поет, сатирик, главния редактор на в. „Народно земеделско знаме“ в средата на четиридесетте години Трифон Кунев.

Една впечатляваща и популярна тогава личност. С едрата си фигура, с широкополата шапка и с бялата си брада Тр. Кунев въздейства през 40-те години върху повечето хора така, както от 60-те години насетне въздейства Радой Ралин – като ходещата будна съвест на нацията.

Малтретиран и незаконно арестуван в навечерието на из-

борите за Велико народно събрание през 1946 година. Повторно арестуван и съден през 1948 година. Освободен от Сливенския затвор в края на 1950 година. Умира на 1 февруари 1954 г. от трети пореден инфаркт. Роден на 20 февруари 1880 г. в с. Ъглен, Луковитско¹.

Вече свикнахме така, в обратен ред, да започваме биографиите на някои български политици и интелектуалци. Не за да им придаваме героична или мъченическа тежест (те тежат достатъчно с позициите и творчеството си), а поради вътрешната ни потребност да се освободим от напрежението на нелекия им живот и се опитае да погледнем на тях безпристрастно, да потърсим реалното им място в българския обществен и културен процес. Доколкото това изобщо е възможно при съществуващата историческа и житейска наша обремененост...

Днес малцина са познавачите и ценителите на поета Трифон Кунев (издал три книги със символистична лирика – „Песни“, „Хризантеми“ и „Зарници“, написани в стила на българския фолклор)². Не са много вероятно и прочелите двата му ранни сборника с хумористични разкази – „Конско евангелие за народняците“ и „Весели злополучия“³.

Затова пък почти няма съвременник на първите години сред девети септември 1944 г., който да не си спомня „Ситни-дребни... като камилчета“.

Социалнопсихологически погледнат, фактът е напълно обясним.

Заглавие на рубриката, помествана на първа страница на опозиционното „Народно земеделско знаме“ (печатен орган на БЗНС „Никола Петков“), придобива звученето на остър политически виц, под него се публикуват фейлетони, които ден след ден изразяват несъгласие с властта, които ден след ден противодействат и дават различно от опозиционното тълкуване на събития, тенденции и явления в обществения живот през годините 1945-1946.

Ден след ден фейлетоните на Трифон Кунев протестират срещу отнемането на свободата – на словото, на личността,

протестират срещу посегателствата върху собствеността на хората, срещу насилието – политическо и духовно, срещу идеологизацията на културата и образованието, срещу безнравствеността и разрухата...⁴

Огромният житейски опит и висока култура позволяват на Тр. Кунев да пише метафорично, за да има изобщо възможност да публикува, но с метафори, близки и понятни на широк спектър от читатели – от високообразованите политически, стопански и културни дейци до обикновените селяни, симпатизанти на БЗНС.

Точно в момент, когато доминиращата във властта БРП(к) извършва твърде радикални обществени промени, целящи, макар и без официално да бъде провъзгласявано, бъдещата съветизация на обществото, Тр. Кунев лансира тезата, че България трябва да търси свой специфичен път на развитие: „Ние трябва да намерим най-българския начин. Ние трябва да играем нашата, българска ръченица. Защото и с казачока, и с уан-степа и с румба-неграта ние ще загубим.“⁵

Но в тази рубрика се публикуват и публицистични материали, чрез които се изразява грижа за съдбините на отечеството, отправят се призови за обединение на всички политически сили в името на доброто на народа.

Това е време, през което конституционно съществуват и плурализмът, и свободата на печата, и свободата на личността. Но и време, когато за публично изразено несъгласие с действията на властта се спират вестници, арестуват се главните им редактори⁶.

Въпросът е: защо се страхуват толкова управляващите от една в крайна сметка съвсем легална съпротива?

Защо прибегват неколkokратно до спиране на вестника, защо се стига дори до арестуването на Тр. Кунев, станал опасен за властта в разгара на изборната кампания за Велико народно събрание?

Защо, след като силовите министерства са в ръцете на БРП(к), защо, след като най-тиражните и толерирани вестници са правителствени издания, а до държавното радио опози-

цията няма достъп, управляващите се чувстват толкова несигурни?

И не само несигурни в своите действия и в резултатите от своята пропаганда, а се оказват и безсилни и в крайна сметка прибегват до по-безобидни или по-груби репресии.

Безсилни да неутрализират нарастващите опозиционни настроения на българите, които са резултат на насилието, на отнемането на свободата, на опасността от посегателство върху частната собственост. Настроения, които според властта се пораждат от публикациите в опозиционната преса. Обвинение, което Тр. Кунев публично опровергава.

Според написаното от него вестниците на опозиционните партии само дават израз, огледално отразяват несъгласието на голяма част от българите със съществуващия режим в страната. Несъгласие, което те открито и организирано не смеят да проявят, но на което са намерили достойни изразители. Хора, на които вярват, хора, които им вдъхват надежди за промяна, хора, които те подкрепят – като купуват и четат опозиционните издания, подкрепят ги и с тайния си глас – чрез изборната бюлетина. Доказателство за това е дори фактът, че малкото симпатизанти на опозицията, отишли до урните в деня на изборите за 26. ОНС, вместо бюлетина пускат изрезки от в. „Народно земеделско знаме“⁷. В крайна сметка това са хора, без чието реално присъствие в обществения живот на България през 40-те години страната ни днес би изглеждала доста по-различно.

„Имало е времена по-тежки, но толкова подли – никога“... Тази тъжно-обвинителна констатация прави Трифон Кунев в своята сатирична рубрика „Ситни-дребни... като камилчета“⁸.

Прави я във връзка с ясно видимите беззакония на управляващите. Без да може да знае за тайната кореспонденция на Тодор Павлов с Политбюро на собствената му партия. Писма, в които създателят на теорията на отражението иска най-сурови наказания за Трифон Кунев заради публикуваните фейлетони, окачествени като проява на „великобългарски шовинизъм“⁹. Писма, в които се иска незабавното му изключване

от СБП, и то в момент, когато Трифон Кунев е арестуван – през юли 1946 г.¹⁰ Арестуван е по обвинение, че е организатор на съпротивителното движение на фашисти, ратници, легионери. Попадането под ударите на ЗЗД явно не е достатъчно за Т. Павлов.

В същото време обаче самият председател на СБП Людмил Стоянов категорично се противопоставя на безапелационните настоявания на регента комунист, той намира начин да защити Тр. Кунев. В резултат е обвинен от Т. Павлов в „липса на правилен политически усет, в подхранване на опозиционните настроения в писателските среди, в либералско равнодушие“ и др. Почтената позиция на този писател – член на БРП(к), се изразява и в отказа да предложи за награда Г. Караславов, отказ, придружен с категоричната оценка за фейлетоните му, че били най-малкото „пресилени“¹¹.

Съпротивата на Л. Стоянов поне в конкретния момент дава резултат – изключването на Тр. Кунев от СБП е отложено...

Все пак властта, макар и отчасти, постига целите си. Арестуването на Тр. Кунев принуждава останалите на свобода редактори на „Народно земеделско знаме“ да спрат рубриката му. Обяснението, което дават на читателите на вестника, е, че не може да бъде намерен достоен заместник на „счупеното перо на бай Трифон“.

Самият Тр. Кунев след излизането си от затвора започва нова, също толкова острокритична рубрика – „Всекиму заслуженото“.

А в началото на 1946 г. четиридесет и девет „Ситни дребни... като камилчета“, подбрани сред всички излезли, са издадени в самостоятелна книжка. Мястото и ролята на тези фейлетони самият автор ясно определя в предговора си:

„Тази книга е принос към борбата на българския народ за свобода и документ за съпротивителното движение в сегашна България.“¹²

И именно този предговор ще бъде формалният повод за второто арестуване и вече осъждане на големия поет, сати-

рик и виден деец на БЗНС „Никола Петков“ в края на 1947 г.

В затвора Тр. Кунев остава верен на себе си.

Твърде интересни сведения за поведението му в Централния софийски и после Сливенския затвор дава българският политемигрант Славчо Велков в своята „изява“, писана в емигрантски лагер в Италия през 1956 г.:

„През цялото време в централния затвор Трифон Кунев е писал статии. Давана му е възможност да пише, но при изнасяне всичко е било унищожавано. Винаги е бил със здрав дух и открито в очите на комунистическите агенти е казвал техните грешки и невежество в управлението.“

В Сливенския затвор, както разбираме от същия документ, Тр. Кунев не престава да поддържа духа на своите събратя по съдба:

„Кунев по цял ден ни е говорел разни вицове. Така например един ден ни каза: Момчета, дух и воля са необходими. Нощта е бремна и не се знае утре какво ще роди.“¹³

Това се случва в момент, когато бягствата от Сливенския затвор стават все повече, особено след като се разпространява новината, че има радиостанция „Горянин“. Наличието на горянското движение е сериозна опора за лишените от свобода.

Има обаче едно нещо, което интелектуалецът ионася трудно от лишаването от свобода – унижението на човешкото му достойнство.

Затворническите власти в Сливен ще принудят новия си затворник Тр. Кунев да си обръсне брадата. Този иначе смел и последователен борец за свобода и демокрация се оказва твърде чувствителен и раним към подобно невинно на пръв поглед посегателство над свободата на личността. Още повече че това посегателство е обяснимо предвид затворническите условия...

А той ще се просълзи. Ще събере грижливо космите от земята и ще ги предаде на своята сестра. Но и този случай дава повод на Тр. Кунев да протестира с думите: „Не ние сме престъпници, а вашите дела са престъпни“¹⁴.

В края на 1950 г. поради тежкото му здравословно състо-

яние той е пуснат на свобода. И преживява няколко мъчителни години без каквато и да е възможност за творческа и гражданска изява. И така – до смъртта си през февруари 1954 г.

Такъв е накратко творческият и житейският път на Трифон Кунев. Път, голямата част от който е посветен на съпротивата срещу всякакъв вид диктатура, посветен на борбата за демокрация. Една съпротива и една борба, които се водят в твърде сложно време и при твърде опасни обстоятелства...

В посттоталитарните години Тр. Кунев обаче отново се оказва забравен. За него се заговори в началото на 1990 г., когато възстановеното БЗНС „Никола Петков“ издаде специален вестник, посветен на 110-та годишнина от рождението му¹⁵.

Броят залежа и дълго време се предлагаше по улиците на София.

Един ден, през май на същата година, в градинката пред Двореца на културата видях двама младежи, които продаваха вестника, приканвайки минувачите с думите: „Купете си! Това е един от най-големите поети на България!“

Стана ми и приятно, и тъжно. Помислих си, колко мили и неопитни са тези момчета. Те явно не бяха в състояние да усетят конкретния момент, в който място за поети и съзидателни чувства нямаше. Времето беше на отрицанието и омразата. Шанс за търговски успех биха имали, ако казваха, че става дума за най-големия сатирик след Девети септември, антикомунист, убеден демократ... Тогава щяха да са не само впечатляващи, но и много по-точни. Те обаче точно това не знаеха. И едва ли са го узнали по-сетне...

Защото сатирата на Трифон Кунев не може да се разглежда само в исторически план. Чрез нея авторът изразява категоричната непримиримост на интелектуалеца към всеки режим, който потиска – все едно дали политически или икономически и духовно българите. Доказателство, илюстрация на това е дори само фейлетонът „Проста наглед, но дълбока философия“, който ще цитирам и с който ще завърша:

„В някое си царство-господарство, което се намирало ней-

де в обширните пространства на света, имало много лошо управление. Затворите били пълни с несправедливо задържани човечи, управниците ковели закон след закон, по-лоши един от други, и народът писнал кански от тях: свободата на мирните хора не се зачитала даже колкото счупен мангър и те, уплашени от въоръжените слуги на силните везири, не смеели да протестират, а гледали с ужас на сегашното си положение и на бъдещето, което ще наследят техните деца. Повелителят на това далечно от нашата страна царство обичал да се занимава с философия, затова издал строга заповед към големците, учените и философите, които заобикаляли царския му двор, да мислят дълбоко и да измислят едно важно философско изречение, което да важи за всяко време и за всяко човешко или държавно положение.

Мислили философите, мислили учените, мислили големците, и нищо не измислили: за тях било по-лесно да измислят лоши закони и тежки притеснения на народа си, отколкото умни изречения. Разсърдил се царят на големците и заповядал да съобщят на простия народ желанието му, като обещал и една голяма награда за оня мъдрец, който ще намери важната философска мисъл. След три дни дошъл пред царя един стар овчарин и казал:

— Царю честити, аз знам четири думи, които разрешават всички въпроси и важат за всяко време!

Погледнал го гордият цар, позасмели се големците му подигравателно, но царят рекъл:

— Казвай!

Мъдрецът от народа отговорил:

— И това ще мине!

Понравили се на царя четирите думи на овчаря и си казал на ума: „Да, това е философия, която важи за всяко нещо и за всяко време.“

И като повикал своя хазнатар, царят се обърнал към овчаря с тия думи:

— Ти си мъдър и аз съм доволен от твоите четири думи. Кажи сега каква награда искаш? Моята дума е царска и наг-

радата ще бъде царска.

– Наградата ми се съдържа в други пет думи и те са: „Само да минава по-скоро.“

Разбрал царят какво му казал простият овчар, проучил как се управлява народът, видял теглото му и сменил свирепите управници.

Приказката – приключва Тр. Кунев, – която сме заели от един древен санскритски сборник, завършва с думите: „Дай, Боже, всекиму!“¹⁶

БЕЛЕЖКИ:

1. Д-р Цветан Кунев. Биографични бележки, Трифон Кунев, 110 години от рождението му 1880-1990, специално издание на „Народно земеделско знаме“, 20 февруари 1990 г.
2. Стихотворения, Перун, 1943 г.
3. „Конско евангелие за народняците“. С., 1910 и „Весели злополучия“. С., кн. I – 1919, кн. – II – 1922 г.
4. Кунев, Тр. Ситни-дребни... като камилчета. С., 1990.
5. Народно земеделско знаме, бр. 14 от 19 окт. 1945 г.
6. През 1945 и 1946 г. в. „Народно земеделско знаме“ е спиран три пъти, а в. „Свободен народ“ (БРСДП(о) – един път за десет дни. През юни 1946 г. Тр. Кунев е арестуван по Закона за защита на народната власт. Същата участ само месец по-късно сполетява и главния редактор на „Свободен народ“ Цвети Иванов.
7. Исусов, М. Политическите партии в България 1944-1948, С., 1978, с. 231.
8. Кунев, Тр. Ситни-дребни... като камилчета. С., 1990, с. 119.
9. ЦДА на РБ, ф. 1-Б, оп. 7, а. е. 797, л. 1.
10. Пак там, л. 3-5.
11. Пак там, л. 1.
12. Кунев, Тр. Ситни-дребни... като камилчета. С., 1946.
13. Документът е от личния ми архив. Той ми бе предоставен от Б. Василева, която е открила „Изявата“ във френските архиви.
14. Пак там, л. 6.
15. Трифон Кунев, 110 години от рождението му 1880-1990, Специално издание на „Народно земеделско знаме“, 20 февр. 1990 г.
16. Кунев, Тр. Ситни-дребни... като камилчета. С., 1990, с. 5-6.

УВЕРТЮРАТА. БЪЛГАРСКИТЕ ДУХОВНИЦИ В ПРОЦЕСА „КАТИН – ВИНИЦА“ ПРЕД III СЪСТАВ НА НАРОДНИЯ СЪД 1945 г.

Ани Златева

В контекста на борбата, която отечественофронтовското правителство и най-вече БРП(к) започват за укрепване на властта си срещу всички изявиени или потенциални свои противници след 9.IX.1944 г., важно място заема Народният съд. В много отношения той става увертюра към следващите репресии и безогледни гонения, които съпътстват управлението на новата отечественофронтовска власт.

Едно от делата, гледано пред неговия III върховен състав с председател Б. Лозанов, поради по-особения си, бих казала, не толкова българския си характер и най-вече по чисто конюнктурни причини досега не е бил обект на самостоятелно изследване. Това е делото „КАТИН – ВИНИЦА“¹, по което като подсъдими са привлечени двама лекари – д-р М. Марков и д-р Г. Михайлов, един публицист Б. Коцев и трима представители на Българската православна църква: архм. Йосиф Динков, архм. Николай Гаврилов и архм. Стефан Николов. С подвеждането им под съдебна отговорност властта умело поставя липсващото зрънце в пъстрия политически калейдоскоп на подсъдимите по делата на отечественофронтовския Народен съд. Обвинението срещу тях е, че с участието си (доброволно или не) в съставените международни комисии за случаите Катин и Виница и правените след това изявления са извършили АКТИВНА профашистка пропаганда в услуга на Райха и подриване добрите чувства на българския народ към нашата освободителка Русия и Съветския съюз.

В същото време в речта си пред съда адвокатът от защитата Ст. Димитров дава точно и ясно обяснение на характера, целта и ролята, която е отредена в него на шестимата бъл-

гарски подсъдими. Той подчертава, че този процес далеч надхвърля границите на малката ни държава, защото *Народният съд е поел доброволно една съдебна поръчка* – поръчката на един международен съд, наречен световно обществено мнение. В него ролята на подсъдими не изпълняват изправените 6 души български граждани – лекари и духовни лица, а се търси отговорност на един циничен в своите изяви и твърдения за невинност международен престъпник – немския фашизъм. „Обвинители днес са сенките на стотици невинно избити хора, с чиято памет той се гаври безогледно, като ги представя за жертви на други народи и сили и не желае да поеме вината по злодеянието си пред човечеството и историята.“ Но именно *Народният съд*, продължава Димитров, има за цел пръв да разобличи и постави на позорния стълб истинския виновник за трагедията в Катин и Винаца – хитлеризма².

Нека си припомним фактите, за да разберем ролята на българската следа в тях.

Малкото, никому неизвестно селце до Смоленск Катин от пролетта на 1943 г. заема сериозно място в коментарите на световните медии, отразяващи военните събития от фронтите на бушуващата Втора световна война. Информацията за извършените от съветското КГБ масови разстрели на пленените още през 1939 г. 15 000 полски офицери взривява световната общественост. Малко по-късно край селцето Винаца в Украйна немците отново разкриват и оповестяват за зловещата си находка от нови масови гробове. Този път в тях са зарити безжалостно избити цивилни лица – мъже и жени, ликвидирани по познатия вече от Катин способ с изстрел в тила. Мотивът – саботьори на петилетните планове на Съветска Русия, непризнаващи новия комунистически бог – Сталин, и хора – вярващи християни или евреи. Кой е извършителят?!

С покъртителната човешка трагедия, разиграла се край хълмовете на Катин и в полето на Винаца, започват недостойни задкулисни игри от страна на двете воюващи групировки за извличане на политически изгоди под предлог и не-

изменно „в името на истината“. Макар че в междуведомствените документи на райхканцеларията откровено се сочи, че „разстреляните полски офицери за нас не са нито главен, нито национален въпрос, а само повод за извличане на дивиденди в лабиринта на висшата дипломация за момента, без подбор на средствата и цената на жертвите“³.

Именно с изпращането на наши представители в сформираниите под егидата на Международния червен кръст в Женева комисии в Катин и Винаца е свързана съдбата на подсъдимите българи през 1945 г.

Според документите на III върховен състав на Народния съд, съхранявани в архива на МВР по дело 100/101 от 18 до 28.II.1945 г., участието на д-р Марков и д-р Михайлов и българските архимандрити е оповестено като задължително, „решено от министър-председателя“ и би следвало да бъде без политически ангажимент и участие в есхумациите, а само с експертна оценка и мнение, „вписано навярно в *някакъв* протокол, който немците ще изготвят“. (Курсивът мой.)

Пътуването на д-р М. Марков и участието му в разкритията на катинската трагедия като специалист в 12-членната международна комисия е изцяло подготвено и проведено от немска страна⁴. Потвърждава се експедитивността на германската легация у нас и другите страни по сформирането на комисията, отправянето ѝ в Берлин, престоя ѝ под забрана за контакти с местното население и между самите членове, способ за събиране на експертната оценка – чрез анкетни карти и най-вече фалшифицирането на заключителния протокол: без предварително общо четене, не в Смоленск, на глухо летище край Варшава и с изменен текст по основната за немците част – времето на разстрелите. Всичко това, оценено като „твърде съмнително“ от д-р Марков, му дава повод да не прави никакви публични изяви независимо от многократните настоячиви покани и дори заплахи от немска страна. Разпространените след неговото завръщане у нас брошури „Изстрел в тила“ и „Полската трагедия“, както и афишът колаж „Болшевишките зверства в Катин“ са издадени от Гьобелсовия про-

паганден институт в Берлин. Напечатани на над пет езика, те стават основен документ, върху който разискват делегатите на свикания от същия институт във Виена Международен конгрес на журналистическите сдружения, състоял се от 22 до 24 юни с.г. Пред участниците в него се препоръчват като „най-достоверен източник“ по въпроса материалите от двете брошури, станали вече като матрица по „полския въпрос“. Настойчиво се изисква не само оповестяването, но и описание на обществения резонанс, който има случаят не само в Германия, а и в страните от Оста. В тях трябва да фигурират и материали за току-що направените разкрития и във Виница – „новата долна афера на Съветите“. Въпреки усилията обаче последната не получава планирания и така желан от немската страна широк международен отзвук като Катин. Причините са няколко.

По замисъла на райхканцеларията Катин трябва да *покаже*, а Виница да *докаже* пред света античовешката същност на болшевишкия режим, „ненавиждания сталински терор“, който тъпче „свещената руска земя по-жестоко и от Иван Грозни“, верската нетърпимост и грубостта на властимащите към църквата и нейните сановници, както и жестоката разправа с неприелите съветския режим и идеология. Целта е отново да бъде разобличена в кървави злодеяния „най-дългата и жестока ръка на Сталин – КГБ“, която осъществява тези нечувани по своите размери и характер „човешки скотобойни“. Така светът трябва да забрави ешелоните, пътуващи към Бухенвалд, адските комини на Освиенцим, Майденек, Дахау, Равенсбрук и прочие „фабрики на смъртта“.

В „случая Катин“ обаче има още една подробност – една трета т. нар. неутрална страна, към която хранят апетит съюзници и врагове и от двете групировки – Полша. Земя, многократно раздирана от врагове и съюзници, ябълка на раздора в Централна Европа. А Виница засяга само регион, преминал от ръцете на Съветите (от юни 1920 г.) във владение на Райха и в който за момента полската страна не може да играе съществена роля. В Катин са убити висши полски офицери,

докато Виница ужасява с масовите разстрели на обикновени съветски граждани и евреи. Ето защо светът затръбвява в защита на катинските жертви, докато за Виница само с неприязън отбелязва „новата комунистическа мръсна афера“. За всички е ясно, че в нея елементите *етнос и религия* ще бъдат разменна монета между Сталин и Хитлер в бъдещите дипломатически ходове, в които се намесват Великобритания и САЩ. Катинските разкрития стават в момент на колебания и непрекъснати спорове между съюзниците от антихитлеристката коалиция по повод откриването на Втория фронт, докато Виница остава в сянката на важни тактико-стратегически ходове на Сталин, имащи за цел да завоюлират истинските му диктаторски цели. А това са: разпускането на III комунистически интернационал и свикването на забравения задълго от него Всеславянски конгрес; твърд курс на Техеранската среща като основен способ за въздействие над опонентите, особено след успешните офанзивни на Червената армия по южните линии на фронта, които имат невероятен резонанс сред световната общественост.

Катин трябва да докаже грубото и нетолерантно отношение на СССР и правителството и към съюзниците и приятелите, докато Виница развива нещата в друг план – продължаващия терор, насилие и геноцид в съветската страна, рекламираща се като „най-човечната и свободна територия на света“.

Анализирайки резултатите от участието на д-р Марков в Катин и най-вече мълчанието му след посещението в „гората на смъртта“, немската страна подчертано не желае неговото присъствие в новосформиращата се, отново без съгласието на Съветския съюз, международна лекарска комисия. Освен това тя „дублира“ умело поканата си с уреждането на среща на членовете на българо-германското дружество по същото време в Берлин с посещение във Виница. По силата на устава на нея трябва да присъстват задължително д-р Станишев и д-р Балкански. Към познатия вече от Катин сценарий има обаче един нов за българската страна елемент. Предвижда се все-

общо опело на жертвите. При това то трябва да бъде извършено едновременно от епископите на автономната украинска църква начело с Евлогий и на новосъздадената профашистка автокефална църква, водена от Григорий, назначен по служебен път от протектората на Райха. Целта е ясна. Нужно е пред световната общественост да се покаже веротърпимостта на германския Райх спрямо „новите народи“ в източните територии и да се убеди тя, че войната там се води единствено и само в името на свободата и антикомунизма. А за това е необходимо присъствието на църковен клир, който наяве да констатира новия ред в Украйна.

И въпреки очевидността на нещата правителството на Б. Филев осигурява българското присъствие във Виница. С мълчаливото си съгласие немският легационен съветник Бирман и неговият секретар Морган неколkokратно отправят покана към Св. синод да сформира за целта „представителна висша делегация на Българската православна църква“. Тя съвместно с подобни от Румъния и Сърбия трябва да видят на място „зверствата на комунистическия рай“ във Виница спрямо съветските граждански – руси, украинци и евреи. Предлагат да бъде обявена акция за събиране на помощи за братската украинска църква от миряните ни по епархии. Под личния натиск на германския представител Св. синод избира трима свои архимандрити – Йосиф, като шеф на пропагандния отдел на Св. синод, Стефан, протосингел на Скопската митрополия, и Николай, ректор на Софийската духовна семинария, сам изразил съгласие да бъде включен в делегацията. Желанието за по-висш състав от митрополити е отклонено с извинението, че в момента се провежда лятната сесия на Св. синод. Към делегацията е командирован и публицистът Б. Коцев, който да отразява събитията.

Делегацията на Св. синод е изпратена от митрополит Стефан (по-късно екзарх) с изричното поръчение членовете ѝ да проявят извънредна „осторожност“ и *никакво* заангажиране с политически изказвания, да не направят нещо, което да ги изложи и превърне „във фалшиви свидетели на това, което

германците искат да изнесат пред света⁴⁵. Официалната мотивировка за наложителното присъствие на българската духовна делегация във Виница е преди всичко желанието да се помогне на украинските християни и църквата им. Събирачите обаче щедри помощи, за които така много настояват организаторите, не потеглят за Виница по изрична тяхна забрана. Делегацията на Св. синод заминава спешно на 13.VII.1943 г. по познатия от Катин сценарий през Берлин до Виница в пълна изолация от външния свят.

Показанията на свидетелите по делото доказват единодушно, че отношението на домакините към българската скромна делегация от архимандрити е подчертано сдържано. Към представителите на румънската и сръбската делегация начело с митрополит Висарион и проф. Степанович се отдават специални почести. Вниманието на медиите е насочено към техните изявления, засягащи комунистическите репресии и новия германски ред в източните провинции. Българските църковни служители не са поканени и допуснати да участват в опелото, въпреки че изразяват желание и готовност за това. По време на службата те обаче забелязват твърде много несъответствия с каноническите изисквания на източното православие, а и самият избор на двамата епископи и социалният им статус (женени) са в разрез с изискванията и нормите на църковния устав. Неприятно впечатление на българските духовници прави и натрапчивата помпозност и показност на самата панихида в малкия градец. Със заповед на немското командване там са събрани от областта 60 свещеници, а в ръцете на всеки присъстващ мирянин е имало неизменно еднакви кръстове и библии, което има привкуса на обмислена нагласа и фалш. На всички вълнуващи ги въпроси българските духовници там не получават отговор и поради факта, че немските домакини много любезно, но настойчиво елиминират възможностите за пряк контакт както с духовния клир, така и с населението в „името на безопасността“ – по време на службата, посещението в местната църква „Св. Николай“ и др. Присъствието на местните жители край разкритите могили, му-

зая на вещите, на опелото и край църквите е очевидно добре организирано и строго наблюдавано. На програмираната научна конференция не се разискват богословски въпроси. Не се дават и ясни обяснения за мотивите, довели до създаването на автокефалната църква в Украйна и числеността на паството ѝ. Пред представителите на Св. синод „човекът от пропагандата“ изнася беседи, а не научен доклад, в която недвусмислено изтъква вината на КГБ, споменавайки „черните каруци на смъртта“. Той настойчиво приканва гостите към активни обществени и медийни изяви в името на истината. За улеснение организаторите още там предоставят на всеки участник по една „синя папка“, съдържаща материали и фотокопия, отразяващи ужасите във Винаца, и полуготови клишета за статии. Както в Катин, така и във Винаца делегатите подписват набързо прочетения им на немски език протокол със заключението и едва след това летят обратно в Берлин.

Поставени под наблюдение от страна на Гестапо, духовниците ни са принудени от сътрудниците на Радио Донау д-р Алексиев и Н. Памукчиев да направят „най-сетне“ изказвания върху видяното във Винаца. Предупреден за „процедурата“ лично от д-р Марков, д-р Михайлов успява да се измъкне от журналистите, но в студиото попадат българските духовници. Натискът е явен и недвусмислен. Залогът е завръщането у дома поради факта, че паспортите им са „на съхранение“ в домакините. В представените пред съда доказателства – грамофонни плочи със запис на изказванията и стенограма на същия от бюлетина на радиото, се разбира, че те преповтарят изисквания от тях отговор без собствен коментар. По-красноречив и остър в атаката си към руския болшеви́зм е архм. Николай, познат още в София като почитател на немския ред и военна сила. С това за съжаление духовниците ни нарушават заръката на митрополит Стефан, който твърде добре и умело се е ориентирал в сложната обстановка на войната. Именно поради това членовете на църковната делегация, завръщайки се в София, нямат значими изяви пред обществеността. Св. синод отправя някои „на лечение“, други

„заравя в текуща работа“ и пр. Изключение прави архм. Николай Кожухаров, който пише няколко малки статии във в. „Зора“ и „Слово“ и споменава пред абитуриентите на Семинарията в София и в Рилския манастир за Винаца. Много пообстоен и категоричен в оценките си е проф. д-р Станишев в статията си в сп. „Сигнал“, предназначено за немските войски в България. Но въпреки това в обвинителната си реч пред съда прокурорът Д. Вапцаров, спирайки се върху този факт, заключава пред състава на Народния съд: „Това е истината – *те не обичат СССР* – това е мотивът им да участват в тези мерзки делегации.“ Като доказателство той привежда и цитати от стари статии, писани от Кожухаров преди войната, в които се изразява несъгласие с мерки и постановления на съветското правителство по църковните въпроси⁵.

При внимателен прочит на документите по делото не може да не се обърне внимание на факта, че постепенно основното обвинение „участие в международните комисии за Винаца и Катин“ се изтласква на заден план. Пред съда подсъдимите дават повече обяснения относно проявите си там, макар и много скромни, като духовни лица и служители, представлявали Светия синод, а съдът ги приема като родоотстъпници, говорили пред Радио Донау, като бивши симпатизанти на „шовинистични идеи и действия на правителството, подкрепяно от Хитлер за завоюване на нови земи. Цитират се статии от „Църковен вестник“, „Български юг“, „Устрем“, „Беломорска България“, „Зора“ като неопровержимо доказателство за тяхната ненавист към „двойния ни освободител – Русия“. Свидетелите отговарят на стотици въпроси, които целят да „разкрият гнусния им лик“ на настоящи пропагандатори на нелицеприятни истини за болшевишка Русия, което би било в ущърб на новите ни отношения със СССР. Независимо от „самопризнанията“, приемане на вината (без архм. Йосиф) за участие в „мръсната античовешка афера Винаца“ и най-важното – пълна, единодушна подкрепа на заявената съветска версия за разстрелите на еврейското население от окупаторите на Украйна, съдът се стреми да дискредитира докрай

подсъдимите. Свидетелските показания на техни колеги и приятели оборват желанието те да бъдат показани като лоши възпитатели, професионалисти и трезвомислещи хора, да се уличат в активна лична профашистка дейност. Интересен е фактът, че с въпросите си относно същността на комунистическия строй и идеология, неговите духовни и икономически постижения в СССР и евентуално негово бъдеще в нашето общество съставът на съда се опитва да натрупва актив за собственото си обвинение към подсъдимите като „опасни лица, които биха могли да се поставят в услуга на други политически сили, повеждайки своето паство срещу властта на ОФ“.

Всичко това придава друг, *нов характер* на процеса – наизидателно-показан, с недвусмислено предупредителни нотки към всички, които биха дръзнали да се опълчат срещу налагания нов политически ред в страната след 9.IX.1944 г. във всички области на общественно-политическия ѝ живот. За непреднамерения слушател обаче:

– Твърде съмнително и неиздържано от юридическа гледна точка е изтеглянето на внесения първоначално иск за експертиза относно времето на извършените масови убийства в Катин и Винаца (защото сме първи съд над виновниците) само 2 дни след започване на заседанията с отказ, мотивиран „поради еднаквост на свидетелските показания“;

– Прави впечатление обстоятелството, че при еднаквост на деянието обвинението подхожда диференцирано (за д-р Марков „оневиняващо“, а за архм. Стефан „непростително“);

– Най-коментируваният от пресата свидетел за профашистките изяви и настроения на архм. Николай – Крум Константинов, бивш семинарист и понастоящем редник в армията, попада в автокапан. Показанията му не са съобразени с времето и обстоятелствата на учебния процес, с възможностите за изява на архимандрита пред абитуриентската аудитория. Свидетелят е оттеглен, но медиите покриват с пълтна завеса това фиаско на обвинението;

– В показанията си екзарх Стефан поема колективната вина на Св. синод за изпращането на архимандритите във Ви-

ница, но не посочва конкретно лицата, заангажирани с осъществяването на това мероприятие. Като основен мотив за посещението им там той изтъква желанието да се помогне на украинската църква от страна на Синода. Оттук е и изборът точно на тези активни, инициативни и можещи духовници. Той подчертано се дистанцира от изявите им по Радио Донау, но приема обясненията им за силен натиск и заплаха, като изтъква личните положителни качества на всеки един от своите подчинени, предани на църквата и Бога. Според него само ужасът от Гестапо, който те изживяват, е достоен да изкупи всичките им грехове“.

И въпреки това „в името на народа“ от привлечените по обвинението лица само двама – д-р Марков и д-р Михайлов, са оневинени напълно. Върху останалите независимо от исканията на обвинителя Д. Вапцаров се налагат *твърде големи* наказания за дейност и изяви, многократно по-скромни от тези на други подсъдими.

На 26.ІІ.1945 г. в съдебната зала и по специално инсталираните за случая на улицата пред Народния съд високоговорители прозвучава речта на народния обвинител Д. Вапцаров, който заявява открито: „Този процес се отличава от досега разглежданите. Тук няма убийства, няма фашистки терор, но има дейно подпомагане на политиката на бившето правителство на Филов – Габровски. Този процес има едно друго историческо значение: той потвърждава пред изумения и отвратен свят авторството на разкритите в множество ноти на съветското правителство и съобщения на Извънредната държавна комисия на СССР страшни и безпримерни в историята кървави злодеяния, извършени от германските фашисти върху територията на Полша, Литва, Латвия и СССР. Но този процес разкрива истината, че правителството *е знаело* кой е истинският извършител и автор на масовите избивания. С тази пропаганда се е целяло да се разрушат братските чувства на българския народ към освободителя ни Съветския съюз и се оправдае предателската политика на българското фашистко правителство...“⁶

Поръчаният от Москва процес завършва. Отново истината за Катин и Виница е „казана на света“, но от другата страна.

В речта на Д. Вапцаров се съдържа основният мотив за изключително бързото и умело осъществяване на този съдебен процес, извършено не без намесата на КГБ. Кое ни дава основание да смятаме, че той е в услуга повече на чужди, отколкото израз на наши интереси, на „българската народна воля“ за разобличаване на тези „фашистки елементи“ (за чиято защита миряните събират над 320 подписа) сред патриотичното ни духовенство, приветствало българите в новите земи. Това е фактът, че делото „Катин-Виница“, независимо от малкия брой на обвиняемите – и то лекари и духовници, се гледа бързо непосредствено след процесите срещу висшите български политици и държавници, военни и дипломатически лица. След него остават по хронология дори делата на служителите на вътрешното министерство – главните блюстители на фашисткия ред в страната. Следователно характерът му не е толкова български, макар и със следа в него, а е насочен в услуга на чужди интереси. Това, което се премълчава в залата на съда, е, че д-р М. Марков, свързан с делото Катин, изплъзнал се по чудо от лапите на Гестапо, попада от есента на 1944 г. в клещите на КГБ. Той със своето мълчание и неутралитет от 1943 г. е много необходим на споменатата вече Специална комисия на СССР, която изготвя обвинителния акт по злодеянията от Катин и Виница. С представянето му пред Международния военен трибунал след края на войната правителството и Сталин цялът напълно и завинаги да се „узакони“ съветската версия за двете злокобни могили на смъртта по познатата презумпция „победителите не ги съдят“. Именно поради това делото „Катин – Виница“ се гледа непосредствено след делата на „големите“ и за резултатите от неговата работа и присъдите по тях излиза с голяма статия в „Правда“ в Москва. Само така може да се обясни и фактът, че в обвинителния акт, представен от съветската страна в Нюрнберг в раздела за военните престъпления, са включени мате-

риалите и присъдите по българското дело „Катин – Виница“ (твърде скромни спрямо други), а д-р М. Марков става единственият чуждестранен свидетел от съветска страна, изслушан лично от Трибунала на 1-2 юли 1946 г. в Нюрнберг.⁷

Според изследванията на Н. Лебедева, запозната подробно с документите по процеса, за съдебните заседатели става ясно, че „между големите“ отново е имало залог и името му е Катин⁸. Виница остава в сянката му като вътрешнорегионален проблем на Съветите. Той е добър повод за новия комунистически режим при разчистване на сметките с нелоялните и неблагонадеждни граждани към тях и СССР в новата т. нар. съветска зона на Европа. По силата на съдбата в този гигантски двубой една от изкупителните жертви на комунистическия режим стават и представителите на Българската православна църква. Попаднали в желязната хватка на две зловещи и отречени еднакво от историята институции – Гестапо и КГБ, те е трябвало да защитават преди всичко живота си. Бъдещето им в новата отечественофронтовска България започва със съдебния процес, присъдите, строг тъмничен затвор от 3 до 5 години и отнемане на граждански права... Съпротивата е била твърде отчаяна... и обречена на провал в зародиш. Дори „Църковен вестник“ и Св. синод „деликатно“ премълчават за делото и произнесените присъди. Архивните документи показват, че там, където моралът е само една презумпция, българските духовници са се държали с достойнство.

И в заключение. На 13.IV.1990 г. правителството на СССР след направените разкрития беше принудено да признае виновността на съветската страна по делото Катин, но за Виница все още *официално* мълчи... Защо ли?! Не е ли време да бъдат реабилитирани и българските участници в зловещата увертюра на комунистическия ред...

БЕЛЕЖКИ:

1. Под егидата на фондация „Мемориал“ в Полша има издадени над 2300 публикации за Катин, но българската следа в него не е за-

- сегната. В.: Н. Лебедева, Катинь: преступление против человечества. М., 1996, с. 304, 3050 (нещо за България).
2. Архив на МВР, Народен съд, дело № 100, 101, 102.
 3. Сп. „Международная жизнь“, 1990, 12, с. 123.
 4. Златева, А. Залогът Катин и българската следа в него. „Мемориал“, Варшава, 2000, с. 43.
 5. Всички цитати и данни от архивните документи са потвърдени и с отпечатани в пресата от 1943 или 1945 г. статии и материали.
 6. Лебедева, Н. Цит. съч., „Московские новости“ 21, 21.V.1989 г.
 7. Същата. Подготовка Нюрнбергского процесса, М., 1975, с. 172-187.
 8. Литературная газета, бр. 36, 6.IX.1990 г.

СЪПРОТИВАТА СРЕЩУ КОМУНИСТИЧЕСКИЯ РЕЖИМ В ПИРИНСКА МАКЕДОНИЯ (1944–1948)

Веселин Ангелов

През 1944-1956 г. управляващата БКП провежда в Пиринска Македония политика на македонизация, която се натъква на решителната съпротива на почти всички слоеве на населението и представляващите го политически сили, освен активистите на БРП(к) и преобладаващото мнозинство от нейните членове¹.

Един от въпросите, който не е изяснен напълно, е за оказаната въоръжена съпротива срещу комунистическия режим и македонизацията. Доколкото в прокомунистическия историопис се допускаше да се говори за нея, то това бе в рамките на клишираното и цензурирано отбелязване на „големите успехи“ на „народната“ милиция и комунистическата партия за ликвидирането на антикомунистическата опозиция, на появили се, както тогава ги нарича комунистическата пропаганда, „михайловистки терористични групички и банди“, които „народните“ милиционери били обезвреждали „бързо и смело още в зародиш“.

Темата за толкова опасните за „народната“ власт „михайловистки банди“ бе разработена и в българското кино. Филмът „Глутницата“ например е посветен на разигралите се в този край събития във връзка с обезвреждането на най-голямата в страната горянска чета за 1947-1948 г. – четата на Герасим Тодоров. Както в партийните истории, така и в игралния филм основната тенденция е дейността на четата да се покаже в най-изопачена светлина, в най-черни и уродливи краски. Участниците в четата се представят като закоравели англо-американски агенти, фашисти, кръвожадни изроди, отчаяни терористи, готови на всичко, само и само да „съборят

народната власт“.

Подобни схващания за горянското движение в Пиринска Македония продължават да битуват дори и до днес. Причината се крие в това, че материалите за дейността на четите доскоро бяха недостъпни за изследователите. От това се възползваха македонистки настроени и твърде съмнителни личности, публикували под формата на самиздат и в най-фалшифицирана и изопачена форма съчинения за дейността на горянското движение. Представят го най-вече като открита съпротива на „македонците“ срещу новоустановилото се „българско“ робство – комунистическото, като епична борба за създаване на свободна и независима македонска държава. Тези съчинения се разнасят от ръка на ръка и се представят като единствени носители на истината за историческата съдба на този край през разглеждания период. Участниците в четите, голяма част от които са избити, а останалите отдавна починали по лагери и затвори, се представят като великомакедонски мъченици, най-смелите и непримирими борци за „македонска свобода и държавност“².

С настоящото съобщение ще се опитаме да хвърлим само известна светлина върху развоя на антикомунистическата въоръжена съпротива в Пиринска Македония през периода 1944-1948 г. То се базира на данни от архива на ДС в София. Работата ни по темата тепърва предстои, затова ще се ограничим само до по-интересни моменти от дейността на дейвалата в края на 1947 и началото на 1948 г. въоръжена чета на войводата Герасим Тодоров в Пиринска Македония.

Един отчет за „успехите“ на „народната“ милиция за периода от 9.IX.1944 г. до 9.IX.1948 г. в Горноджумайска област говори най-красноречиво за мащабите на съпротивата срещу комунистическия режим в този край.

Изброяването на успехите започва с хвалби за осигурената от милицията подготовка и успешното провеждане на т. нар. народен съд. „Затворите бяха пълни с „народни врагове“ – се

чете в доклада, които успешно и в срок били „подготвени“ за „народен“ съд.

„През 1945 г. започнаха да възникват малки нелегални фашистки групички, с които ДС успешно се справи“ – се чете по-нататък в доклада. „Създадох се, и то оформени вече, михайловистки групички най-вече в Светиврачка околия.“ И това било свързано с обстоятелството, че Никола Петков бил излязъл в опозиция. И въпреки всичко органите на ДС успявали да разкрият тези „фашистки организации и техните организатори“, да ги изправят пред съда.

Освен опозицията и нейния водач Никола Петков, виновно за появата на „групичките“ според съчинителите на доклада било и чуждото разузнаване, което „много активно“ подпомагало тези „михайловистки банди“. „Но нашите органи на ДС успяха успешно да ги ударят и унищожат. Чуждото разузнаване – англо-американските империалистически шефове, не спря и като резултат от тяхната помощ беше образувана в Петрич една нелегална шпионска организация, ръководена от длънопробен селски бабаитин и криминалист – Димитър Хаджитрайков, но нашите органи от ДС успешно разкриха и заловиха организатора Хаджитрайков“ – завършва поредната милиционерска хвалба, без да се дадат конкретни доказателства.

По-нататък отчетът изброява следващите, редящи се един след друг „успехи“ на ДС от 1945 до 1948 г. : заловена „една диверсионна група“, имаща за задача „да взимат сведения от наша страна и ги изпращат в Гърция“; ликвидирането през 1947 г. на нелегалната група на п-к Гологанов в Огражден и на Иван Дафков в Пирин; ликвидирането на „шпионската група“ на Кара Мустафа през 1948 г.; залавянето на „опасния главорез и жандармерист Пенкин“, на група „гръцки шпиони, готвещи се да минат в нелегалност и тероризират населението“.

За „най-крупен акт“ от дейността на ДС през 1948 г. се сочи унищожаването на „бандитите“ Ив. Руйчев и Герасим Тодоров от с. Плоски и с. Влахи. „За последен път всички

михайловисти се бяха насочили точно там“ и това се дължало на факта, че населението на двете села не било просветено. Виновни за това били ОК на БРП(к) и ОФ. Ликвидирана била „банда“ от 30-40 човека.

В отчетите на ДС, в прокомунистическата преса, в съдебните материали и комунистическата пропаганда четите и четниците най-безочливо ще бъдат дамсгосвани като „банди и бандити“. Само понякога и без да искат, именити ликвидатори на това движение ще повдигат завесата за истинския размах и постижения на „бандитското“ движение. Такова например е едно късно признание на ръководилия операцията за ликвидирането на най-голямата чета в страната през 1948 г. К. Кюлюмов, който признава: „През 1947-1948 г. бандата на Герасим Тодоров държеше територията на бивша Санданска (Светиврачка) околия, голяма част от селата в този край, прехвърляше част от Разложко, дори стигаше до Гоцеделчевско – отгатык през Пирин и част от бившата Горноджумайска околия. Това беше не само най-голямата банда в България, но и най-опасната поради това, че тя контролираше територия, в която почти беше ликвидирана народната власт.“⁴

Акцията е с кодовото название „Побойници-Елен“, а не „Бор“, както пише нейният ръководител. И в действителност е широкомащабна и се провежда през март-април 1948 г. Освен цялата милиция от Горноджумайска област тук е милицията и от Дупнишко, Кюстендилско, Пернишко и Софийско, всички военни части от Югозападна България, запасници. Блокирани са подстъпите към Пирин от всички места, населението от десет села е събрано в специални лагери или блокирано, без право да напуска къщите. Такъв бил единствено възможният начин за залавяне или унищожаване на неуловимите и ползващи се с подкрепата и симпатиите на местното население четници на войводата Герасим Тодоров. Тях антикомунистически настроената част от населението в Пиринска Македония никога не нарича „бандити“, а горяни.

Блокадата успява. За да не попадне жив в ръцете на милицията, Герасим Тодоров се самоубива. Към 5.V.1948 г. арес-

тувани и предадени в затвора в Горна Джумая са 72 души четници и ятаци. Според други сведения действителните членове на четата са 34 души, от които 5 са убити, 22 арестувани, 1 в София, 7 незаловени, 1 в неизвестност, 4 освободени⁵.

Интересен е фактът, че като ятаци и помагачи на четата се включват десетина членове на БРП(к). Това затруднява следствието и самия процес. Управляващите трябва да съдят членове на партията, което ги поставя в твърде деликатно положение. В крайна сметка се решават освен в партийния да ги съдят заедно и с останалите живи четници и ятаци в съдебния процес, за да ги използват за разобличаване на „бандитската“ дейност на четата.

Следственото дело се поверява на кръвожадния и компрометиран пред населението служител на ДС Георги Богданов (Графа) – известен като един от изпълнителите на смъртните присъди от ВМРО (Ив. Михайлов) до 1934 г. Графа успява да се присъедини към „народната“ милиция, след като организира и извършва десетки убийства на активни членове и симпатизанти на ВМРО от Светиврачка и Петричка околия непосредствено след 9.IX.1944 г. Познат на всички попаднали в арестите на милицията като майстор за изтръгване на всякакви признания. Колкото и да били твърди, много от попадналите в неговите ръце просто били принуждавани да пишат това, което той им диктува, след като ги е подлагал на нечовешки мъчения, които непрекъснато изобретявал.

Едно внимателно вглеждане в оригиналите от следствените дознания показва, че по-голямата част от тях удивително си приличат – с еднакъвия почерк, многократно повтарящата се история за подбудителите, „зверствата на бандитите“, връзките с опозицията, чуждото разузнаване и т. н.

Освен чрез насила изтръгнатите и диктувани според предварителните начертания на обвинението показания за успеха на процеса старателно се подготвят и прокурорските свидетели. Две секретни донесения на Богданов сочат ясно как предварително се монтира този процес, но и за това как се проваля.

За да доведе поставената му задача докрай, Графа достига и до това по време на процеса да противопостави брат срещу брата. Идеята му възниква във връзка с това, че в четата участва и братът на председателя на градската управа на Свети Врач и член на ОК на БРП(к) Йордан Ризов. Първоначално Ризов дава съгласието си да е прокурорски свидетел на започналия на 14.VI.1948 г. в Свети Врач процес. „За уточняване на показанията му със същия бе проведено съвещание и той получи съответно инструкции и указания. При самия процес обаче той даде показания, недопустими за комунист, особено такъв на отговорна партийна и обществена работа“ – се оплаква Графа в поредния си „строго секретен“ доклад до ДС в София. Като свидетел на обвинението той бил тръгнал „по линия да се старее да омаловажава деянията на бандитите и дори да ги оправдава със специфичните условия, при които те са живеели“. Половината от тези „прости хорица“ според Ризов били жертва на тези условия, били тръгнали по „лошия“ път несъзнателно поради тяхната „откъснатост и наивност“. Ризов се опитал да оправдава и своя брат, подчертавайки, че той не бил могъл да постъпи другояче, освен да стане „сътрудник на бандата“. Така прокурорският свидетел се бил обявил „решително против властта“, обвинявайки я, че не била на „своето място“⁶.

За поведението на споменатия прокурорски свидетел Графа пише и специално „лично строго поверително донесение“ до помощник-министър Руси Христов. В него четем: „Отчитайки сериозността на процеса около ликвидираната банда на Г. Тодоров, особено обстоятелството, че по същия ще бъдат издадени доста смъртни присъди, аз се ориентирах, като отговорник на същия процес, да привлека като прокурорски свидетел освен пострадалите участници в разгрома на бандата и пр., но и към отговорни фактори и общественици, и то от всички партии, които да изнесат отражението на съществуващата банда върху ОФ мероприятия, инициативи и пр. и въобще върху цялостния живот на този край.“ Целта била да се разобличат „вдъхновителите на бандата“ – Славеико Анге-

лов и Асен Бояджиев от „Звено“ и Г. Тополигов от БЗНС. Затова на съвещание на бюрото на ОК на ОФ било решено прокурорски свидетели да са Н. Х. Митов – бивш секретар на ОК на ОФ, В. Тушев от БЗНС и Иван Ибризов от „Звено“ и др. Ризов бил изявил сам желание да свидетелства, за да разобличи „вдъхновителите на бандата“ Г. Тополигов и Асен Бояджиев. Предложението си да свидетелства Ризов бил подкрепил и с факта, че е от с. Влахи и че брат му също е замесен, и за да не си помислели хората, че заради брат си „се държи настрана“. Освен това по време на следствието и Асен Бояджиев бил пожелал като един от главните обвиняеми Ризов да е свидетел.

По-нататък Графа доразкрива: „При тая конкретна обстановка както аз, така и бюрото се съгласихме Йордан да свидетелства. Разпределихме и кой какво ще говори. В предварителен разговор с Г. Давидов в ДС Й. Ризов дори бил попитал дали ще е удобно да говори по време на процеса за своя брат, защото дълбоко в себе си бил убеден, че той е невинен. Давидов го уверил, че „всичко, което може да каже за брат си, има къде да го каже, а именно – партията, а тук на публично място не бива, защото това може да ползва не нас. Постарах се да го убедя, че това не бива да се върши и че случаят ще бъде разгледан на друго място, където положително няма да се допусне грешка“.

Й. Ризов дал да се разбере, че няма да говори – съобщава Графа. „Когато излезе да говори – продължава разказа си той, – за голяма наша изненада той изнесе едва ли не защитна реч за обвинението.“ Като човек от Влахинския край той твърдял, че „не хората от подсъдимата скамейка са виновни, а условията и откъснатостта са допринесли най-вече за техните престъпления“. „Когато бе апострофиран от председателя и запитан за по-конкретни неща – продължава своя разказ Графа, – той тръгна по линията да оправдава брат си, на всеослушание заяви, че брат му донесъл на властта за всичко чрез самия него и други служебни лица и че той не е виновен... След неговите изказвания се почувства веднага промяна как-

то в настроението на подсъдимите, така и всред гражданството. Защитата използва най-рационално неговото изказване, за да измести центъра на обвинението.“ „Не биваше да бъде допуснат като свидетел, познавайки чувствата му към брат си“ – завършва с голямо съжаление доклада си Графа и посочва, че за случая по партийна линия бил направил „достоляние в ЦК“⁷.

Съдебното дело още не е открито за изследователите и дано не е изчезнало, защото от него ще се разбере как този старателно подготвян от ДС и околийския комунистически комитет показан процес се проваля. Подсъдимите се отказват от показанията си, не се признават за виновни, сочат, че са инквизириани по особено жесток начин. По непълни данни 13 са смъртните присъди, над 50 души са осъдени на различни срокове затвор.

Интересен епизод от дейността на четата на Герасим Тодоров е отношението му към дошлите в края на 1947 и началото на 1948 г. стотина македонски учители и книжари с амбицията да разпространяват новата македонска книжнина, да ограмотяват подрастващото поколение и населението на новосъздадения „македонски литературен език“. Ще се спрем по-подробно на този въпрос, защото тъкмо той е обект на фалшификации от страна на македонистката пропаганда. За жалост основен изразител на тези фалшификации е един от малцината останали живи четници – Крум Монеv. Едва 19-годишен, той престоява в четата около 3 месеца. Десетилетия по-късно тиражира долнопробната лъжа, че четата е създадена от „най-будните македонци“, за да се борят за „свободна и независима Македония“ на „македонския народ“.

За отношението на Герасим Тодоров към македонските учители най-показателни са запазените писмени свидетелства за една негова среща с македонския учител в родното му село Влахи.

Най-интересно от свидетелствата е „Известие за с. Влахи и случаят на 12.II.1948 г. т. г.“ на учителя Макревски, написано до ДС веднага след срещата на общоселска седянка в къ-

щата на селския партиен секретар Йордан Руйчев. Той сочи: „Влязоха с пистолети в ръце трима нелегални, един нисък, а двамата високи. Единият от тях беше с брада обраснал, като да приличаше на Хр. Ботев. Същите имаха и пушки, и бомби, а и раници пълни и по едно кепе отгоре. Ниският, научих, че е бил Герасим. Същият викна веднага, влизайки: „Горе ръцете“, и ние постъпихме така, както ни заповяда пред оръжието. Герасим запита кой съм и откъде, аз отговорих истината. Той с остър тон се обърна към неговите и рече: „Той е нашият седенкар, той е Тито, Титовият агитатор.“

Следва разказът му как били малтретирани, след което Герасим се бил сетил отново за него. „Ми каза – продължава Макревски – още сутринта да си замина от Влахи. Мене ми говореше: „А ти бре, заблудено комунисто, знай, че ти си само за пропаганда.“ Ме псуваше, но аз си мълчах, се усмири положението и Герасим пак почна на мен да говори: „Нема да си одиш, но ще си ограничиш дейността“. На всички ни казваше: „Будали едни, зери не сте чули, дека в Украйна партизаните напредват против комунистите. Слушайте църните радиостанции. Народното Димитровско правителство, дека има много министерства, а Англия с толкова колонии има по-малко министерства.“

Мина и това. Руйчев го вързаха. Георги го пуснаха, а мен ме тръгна Герасим да стана и рече: „Убиен ще беше, но благодарение, че седеше при сестра ми и си позволил на детето мое да му дадат обувки на учителския съвет.“

Потърси ми и пари, аз се колебаех, но му ги дадох всичките пари, които имах в кيسето – 4500 лева, без да видат от неговите другари бандити никои. Тогава пак ми заповеда в срок от три дни да се изсела от Влахи, иначе (и ако) милицията рече да те чува пак, ке те убия.⁸

По-нататък Макревски съобщава, че го завели в квартирата, за да му вземат оръжието, как сестрата на Герасим и нейната дъщеря, у които живеел, се застъпили за него, свидетелствайки, че няма оръжие.

Според сведението на другия свидетел – Йордан Руйчев,

по време на седенката нахълтали неочаквано нелегалните Герасим Тодоров и Петър Гърков (Попето). Още с влизането си Герасим Тодоров започнал да му нанася удари с пистолета по главата, да го псува и му се заканва, че ще го убие. След това се обърнал към учителя Макревски, ударил му няколко плесника и му казал: „Да станеш да си отидеш, тука не можеш да правиш Титова Македония.“

Македонският учител Петре Макревски дава показания за случилото се по време на следствието след ликвидирането на четата. В тях той не само повтаря написаното за срещата си с Герасим от 12.ІІ.1948 г., но го и доразвива. Сочи какво му бил поръчал Герасим и се отчита как е изпълнил неговата заръка: „Мене ми постави задача – сочи той – да си отидам уште сутринта. Се врати от тоа мнение, ми постави вака да работам многу ограничено, да не го величам и спроведувам Димитровското правителство, да не сборувам за съединението на Македония като федерална еденица во ФНРЮ или во НРБ, а да работам за аутономна Македония. Да ги хвала и Англия, и Америка, а со масите да бида строго ограничен за движение... Истиот случай го известив на властта, разбира се, без да знае никой, а со работата навистина се ограничив, се дори не дойде блокадата.“

По-нататък Макревски говори за това, че имало „подкрепувачи“ на четата, но селяните били „насилувани“ за това. След ликвидирането ѝ всичко си било дошло на мястото. „И ас сум истиот, како и пред аферата, дури и со по-силен елан во работата, поставена на мойата специалност и како общественик, завършва разказа си той¹⁰.“

С големи подробности за разговора на Герасим Тодоров с Макревски разказва и четникът Крум Монеv. Не може да се отрече, че редица от детайлите в описанието му почти се покриват с тези в показанията на потърпевшите, с изключение само на някои на пръв поглед маловажни, но според нас много съществени разлики, изобличаващи Монеv в грубо изопачаване на историческите факти. Явно не знае, че резултатите от тази среднощна среща още тогава подробно са записани в

ДС, та затова пренагажда фактите, ръководен от желанието си да доказва промакедонистката насоченост в дейността на четата.

От неговия разказ става ясно, че посещението във Влахи е предизвикано от редица оплаквания на селяни и нуждата някои от местните управници да бъдат сплашени и предупреждени. Имало оплаквания и срещу македонския учител Макревски. „Оплакванията срещу него също бяха много и едното от тях бе, че бързо се „сдушил“ с местните големци и заедно с тях деребействал наляво и надясно и така превишавал правата си“ — сочи Монеv. Монеv пояснява каква е била целта на дошлите тук по силата на Бледските споразумения македонски учители: „Езиково и просветно да ни подготвят за предстоящото обединение между двете части на Македония, а по-дир това и към проектираната Балканска федерация“ — и с известно съжаление сочи, че след скарването между Тито и Сталин „всичко отиде по дяволите“.

След това Монеv дава една от най-сполучливите характеристики за пребиваването на тези учители и поведението на местните комунистически активисти към тях по време на културно-национална автономия от края на 1947 и първата половина на 1948 г. Заслужава си тя да бъде цитирана дословно: „Трябва да се знае и това, че ония учители от Югославия, пребиваващи тогава в нашия край, се ползваха с твърде големи права, а пък държанието, поведението на комунистическите ни управници към тях беше приблизително такова: пълзене и раболепничене, ибрикчийство и теманета, само и само да допаднат на бъдещите си господари от Югославия, да им се харесат с цената на всичко! О, Боже, какви ли не магарии се правеха тогава, какви ли не подлости се пускаха в ход, на какви ли не унижения не се подлагаха хората тогава, и то само и само да се угоди, да се задоволят всички прищевки и капризи на „скъпите“ ни комунистически братя от съседна Югославия, които по-сетне автоматически станаха „Титови емисари“, та и агенти на УДБ! Времена, от които всеки трябва да се срамува и погнуси!“¹¹

Поднасяйки заключителните си размишления за пребиваването на македонските учители в Пиринска Македония, Монеv сочи: „Това е всичко, което счетох за необходимо да добавя за ония „славни“ времена и за македонските учители тогава, а пък що се отнася до всички онези, които се бяха поставили в услуга на онази тогавашна абсурдна политика, които бяха готови да унижат себе си и народа, които бяха готови на всякакви падения – за тях нека други да говорят, други да кажат каквото трябва.“

От този обективен анализ личи, че Круm Монеv отлично знае истината за тази много сполучливо наречена от него „абсурдна политика“, но явно македонското му чувство не му позволява да назове простичко и ясно защо е абсурдна. Явно в случая той е раздвоен между своя антикомунизъм и обзелия го десетилетия по-късно македонизъм. Тъкмо затова, забравяйки за второто, той прави вярната си оценка за този абсурден театър, но после, изопачавайки историческите факти, демонстрира симпатията си към преподавателската дейност на учителя по македонски език и допуска груба фалшификация за поведението на Герасим Тодоров по време на срещата му с македонския учител.

Връщайки се на посещението във Влахи, Монеv разказва за среднощно влизане в селска къща и нанесен побой над някой си Атанас. И това е единственият случай, при който авторът на обемистото промакедонистко съчинение не сочи фамилното име. Това е така, защото в случая не става въпрос за Атанас, а за познатия ни от цитираните по-горе документи Йордан Руйчев. Иначе верен е разказът за причината на „побоя“ над Руйчев – упражнявания от негова страна непрестанен тормоз върху семейството на Герасим. Монеv вероятно не е знаел, че всичко това идва след неколkokратни устни и две писмени предупреждения към управляващите в селото да оставят на мира семейството му.

Втората визита на Герасим според Монеv била при македонския учител Макревски, които спокойно, без да подозира нищо, „с още неколцина местни големци спокойно си седяха

в квартирата му, без да са очаквали такива като нас неканени гости, и то посред нощ“. „А единствената причина – допълва Монеv – за онова наше тогавашно посещение при онзи учител беше само неговата извънучителска дейност там и нищо друго, нищо повече.“

Бившият четник не сочи за каква „извънучилищна дейност“ става въпрос, но е факт, че както всички македонски учители и той се е занимавал само с „просветителска“ дейност – разпространяване на македонска книжнина и вестници и ограмотяване на населението на „македонски литературен език“.

„Квартирата на македонския учител беше много малка, почти като клетка, та поради тази причина вътре влезнаха само Герасим и Петър Гърков-Попето. И това, видно от цитираните по-горе свидетелски показания в ДС, е така. Повече от сигурно е и другото, че Монеv също е бил наблизо, но не за да подслушва разговора с учителя, а да пази, каквато задача често му била възлагана от Герасим. И независимо че не е бил пряк свидетел на разговора, „македонецът“ Монеv възпроизвежда най-дословно разговора на Герасим с Макревски по следния начин:

– Даскал Макревски, защо си изпратен в с. Влахи и какви са преките ви задължения?

– Да учим вашите дечиня на македонски език – отвърща последният съвсем спокойно, та даже и малко предизвикателно.

А на въпроса, поставен от Петър Гърков (той беше застанал от другата страна), защо даскал Макревски не се занимава само с даскалската си работа, а се отклонява и навлиза в мръсното тресавище, откъдето чист не може да се излезне, последният смотолевя нещо неразбрано, което само той може да чуе и разбере. Тогава Герасим му удари два шамара и каза:

– Засега точка на всичко, но ако ни се наложи пак да дойдемe, тогава, даскале, може да се сърдиш само на себе си, а не на нас!

А пък Попето побърза да му удари само един тупаник.

Макревски седна (или пък падна) на леглото си, пред което беше застанал, и заоглежда с изненада всичко наоколо, сякаш още не можеше да разбере напълно какво става в стаята му.

— Да се дам ли овде, или да си одам — што ке ми кажете? — попита той неочаквано.

— Море, седи си, седи си, никой не те пади за това, дека си македонски даскал и дека учиш децата на македонски език. Ние не за това сме дошли тази вечер, не за това ти ударих два шамара, а за друго! Ти знаеш, че не за твоя даскаллък те бия, а заради престъпната ти дейност; заради това, че делиш децата на наши и ваши по комунистически, на приятели и на врагове. При тебе сме дошли не да ти пречиме да учиш децата на македонски език — това запомни много добре, — а да ти кажеме повече да не ги занимаваш с Тито, с неговите партизани и с Югославия, да не ги занимаваш също и с Георги Димитров и с ОФ-то, със Сталин и Русия, а само с Македония и нейното минало и настояще, което не е чуждо и на нашата борба. Изпълнявай само учителските си задължения и това, което ние ти нареждаме, тогава никой от нас нищо лошо няма да ти направи. Ама ако не се справиш, ако продължаваш така и за-напред, както досега, ако отново ми се наложи да дойда...

— Море, какво кажете, вакво да биде — едва продума Макревски, без да дочака до края наставленията на Герасим, и наведе ниско главата си¹².

За непредубедения не е трудно да долови неистините, които тиражира този новопокръстил се „македонец“, а те са: тъй като, както сам признава, не е бил пряк свидетел на срещата, затова не е могъл да знае, че учителят е живял при сестрата на Герасим; последният не е удрял македонския учител, а напротив, е проявил към него благоразположение, само защото се бил застъпил за детето на войводата, а поради това и тайно му върнал парите; под ограничаване на неговата дейност войводата е разбирал само едно — да спре да преподава на македонски, да не се опитва да огромята хората на този изкуствен език, да не разпространява македонска книжнина и вестници, да не пропагандира комунистическите идеи

за разрешаване на македонския въпрос. Истина е, че Герасим Тодоров, както много други противници на комунистическия режим от това време, споделя идеята и се бори за създаване на свободна и независима Македония, но никога и по никакъв повод не считал, че преобладаващата част от живеещите в трите ѝ части са нещо друго, освен българи. И това по категоричен начин се потвърждава в спомените и сведенията на все още живите свидетели на тази борба. Потвърждават го и всички членове на семейството на войводата Герасим Тодоров. И до днес в родното му село помнят как след предупреждението на Герасим македонският учител „ограничил“, т. е. спрял да преподава македонски език и история, говорел само на звучен български език. Бил пожален от четата не защото делял децата, както фалшификаторът Монеv сочи, а само защото се е застъпил за детето на войводата.

Други източници сочат, че подобни устни и писмени предупреждения да си отидат там, откъдето са дошли, четата изпраща и до другите македонски учители в околната с предупреждението, че който преподава на „сръбски“, ще се наказва със смърт!

Горната истина се изопачава само от Монеv. Нещо повече. Като „македонец“ той продължава да се вживява в ролята си на историописец на „македонската борба“. За тази цел старателно е събрал снимки и кратки биографични данни за четниците и ятаците на четата, които е издал в непретенциозна брошурка¹³.

Брошурката албумче съдържа снимки и кратки характеристики на 88 четници и ятаци на четата, а така също и на убити без съд и присъда и лагеристи от Ощава и Влахи. На пръв поглед в споменатото начинание няма нищо лошо. Много от споменатите в текста са отдавна починали. Прави впечатление обаче наличието на някои смущаващи, пришити към биографичните бележки за голяма част от четниците и ятаците авторови оценки. Това са многократно повтарящите и редуващи се изречения: „Умерен поддръжник на македонската кауза“; „Пламенен македонски патриот“; „Предан и без-

компромисен борец за свободна и независима Македония“; „Фанатичен привърженик на идеята за обединена и независима Македония“; „Фанатичен привърженик на македонската кауза“; „Сериозен поддръжник на македонската кауза“; „Беше упорит поддръжник на македонската кауза“; „Македонец-фанатик, стигащ до болезненост“; „Поддръжник на македонската кауза“; „Много сериозен поддръжник на македонската кауза“ и др.

Редуването на определенията „умерени“, „фанатични“ и т. н. „поддръжници на македонската кауза“ е най-произволно и се отнася за изявили се като българи още навремето ятаци и четници. Авторът изпада дори в смешната ситуация да произвежда във „фанатични македонци“ стари членове на ВМРО (Ив. Михайлов), някои от които и войводи! Изявилите се по време на следствието като „македонци“ за Монеv не са нито „фанатични“, нито „умерени“ привърженици на македонската кауза.

Доколко и войводата Герасим Тодоров е бил „фанатичен“ привърженик на „македонската кауза“, за каквото се опитва да го изкара в писанието си Монеv, подсказват показанията на друг, макар и за кратко четник – журналиста Михаил Атанасов Думбалаков, известен още от времето на войната борец за автономна и независима Македония. По това време е на 66 години, но още не се е отказал да реализира своята мечта. Роден е в село Сухо, Солунско, и собственооръчно винаги и сега в показанията се сочи като българин, източноправославен. И никога не е мислил за Македония без българи, за независима Македония на някакви си „македонци“. Затова не е случаен и фактът, че говорейки за първата си среща с войводата в София, го характеризира като *„един селянин в полугражданско облекло, който свещеникът ми представи като отличен българин с името Герасим“*.

Такава според представените тук документални източници е само част от истината за характера на въоръжената съп-

ротива срещу комунистическия режим в Пиринска Македония. Фактите показват недвусмислено, че тя в никакъв случай не е „македонска“ и антибългарска, а само антикомунистическа, под лозунга за създаването на свободна и независима некомунистическа Македония, като единствено възможни според нейните поддръжници за времето си начин да се разреши македонският въпрос. Няма съмнение, че процесът на по-нататъшното и цялостно разкриване на секретните доскоро архиви на ДС ще позволи тази истина да се допълни и докаже още по-цялостно.

БЕЛЕЖКИ:

1. Виж по-подр.: Минчев, Д. Македонският въпрос и българо-югославските отношения (9.IX.1944 – 1949), С., 1994, 507 с.; Ангелов, В. Хроника на едно национално предателство. Опитите за насилствено денационализиране на Пиринска Македония (1944 – 1949 г.), С., 1999, 313 с.; Ангелов, В. Малко известни и неизвестни протестни документи за денационализаторската политика на БРП(к) в Пиринска Македония (1946 – 1948 г.) – в. Минало, кн. 1 от 1997, с. 59-75 и др.
2. Монеv, Крум. Македония. Моята опора, 259 с. (Самиздат, без година на издаване, вероятно 1992 г. – бел. авт.).
3. АМВР, . 1, оп. 1, а. е. 613, л. 1-11.
4. Кюлюмов, Константин. Операция „Бор“ – в. Антени, от 12.09.1984 г. (наименованието на операцията е „Побойници – Елен“, а не „Бор“ – бел. авт.).
5. АМВР, Материали за четата на Герасим Тодоров, т. 4, л. 2, 4, 5, 20, 65-66.
6. АМВР, ф. 1, оп. 1, а. е. 753, л. 1.
7. Пак там, л. 2-3.
8. АМВР, Досие № 1618 на група „Побойници-Елен“, л. 88-91.
9. Пак там, л. 102. (Герасим Тодоров е роден през 1909 в с. Влахи, Св. Врачка околия. С гимназиално образование. След като отбива военната си служба и поради липса на подходяща работа, приема да стане горски надзирател в с. Ощава. През 1941-1944 г. е в Беломорието, където заема длъжността началник на държавен разсадник за посадъчни материали. След 1944 г. се завръща в родно-

то си село Влахи и със съселяни създават горска промишлена кооперация, а към нея прикрепят и новосъздадената селска потребителна кооперация, на която Герасим става касиер-счетоводител.)

10.5. АМВР, Материали за четата на Герасим Тодоров, НОХГ № 500/1948 г., л. 669-670.

11. Монеv, Крум. Македония. Моята опора, с. 70-72.

12. Пак там, 73-75.

13. Монеv, Крум. Зловещата 1948 година за Пиринска Македония, 136 с. (самиздат, без година, вероятно 1993 г. – бел. авт.).

ОПОЗИЦИЯТА ВЪВ ВИДИНСКА ОКОЛИЯ В ИЗБОРИТЕ ЗА ВНС ПРЕЗ 1946 г.

Валя Димитрова

Политическата есен на 1946 г. е белязана с отпечатъка на бурните партийни страсти, с напрежението и драматизма в българския обществен живот по време на изборите за Велико народно събрание от 27 октомври, в които българската опозиция открито заявява сериозните си намерения да се бори за демократичния избор в развитието на страната.

Темата на настоящото изследване се определя от целта му: да бъдат осветлени в регионален мащаб събитията около подготовката и провеждането на конституционните избори през 1946 г. във Видинска околия, да бъде проучена ролята на БЗНС „Никола Петков“ и БРСДП(о) в предизборната надпревара, нюансите в отношението на коалиционните партии от управляващата формация на ОФ към опозицията, както и да се анализират крайните изборни резултати за Видинска избирателна колегия.

Използвани са архивни източници от държавните архиви Видин и Враца, Централен държавен архив на Република България, Архив на МВР, публикации в местния ОФ печат, спомени на съвременници. Тук е мястото да споделя, че проучването е затруднено поради сравнително малобройните архивни документи за организационната дейност на опозиционните партии, както и от едностранчивото и изкривено разработване на проблемите за опозицията в българската историческа литература до края на 80-те години.

Процесът на интензивно формиране на опозиционни земеделски дружби във Видинско протича от есента на 1945 г. и в основни линии завършва до края на годината, когато са образувани земеделски организации на БЗНС „Н. Петков“ в цялата околия. През септември 1945 г. е проведена околийс-

ка конференция на зелените земеделци във Видин¹, а политическата и организационната дейност на опозиционния съюз стои неизменно в центъра на докладите на областното управление на Народната милиция до началника на Държавна сигурност – София, в разделите „Вражеска дейност“².

Процесът на организационно обособяване на БРСДП(о) според М. Исусов се извършва към септември 1945 г.³, а според други сведения на МВР – опозиционната социалдемократическа група във Видин се оформя на 7 март 1946 г., когато по-голямата част от социалдемократите преминават на страната на Лулчев⁴. На 2 април видинската опозиционна социалдемократическа група се обединява около адвоката Петър Братков, привличайки на своя страна мнозинството от членската маса⁵. В докладите на Народната милиция се съдържат категорични данни, че по-голямата част от селските социалдемократически организации от Видинска околия преминават в опозиция⁶.

В същите архивни източници откриваме сведения за един характерен подход при формиране на опозиционни социалдемократически организации. Лачко Георгиев от с. Арчар иска указания от Петър Братков за формиране на младежка опозиционна социалдемократическа организация в селото и получава съвет да не се формират направо опозиционни групи, защото ще бъдат подложени на преследване, преди да се стабилизируют, а най-напред да се създават такива към Нейков⁷.

Забележително политическо раздвижване във Видин се наблюдава през пролетта и лятото на 1946 г. във връзка с процеса срещу Кръстьо Пастухов, когато в негова защита се обявяват не само опозиционните лидери, но и дейци на ОФ. Атанас Минков („Звено“) и Исак Розанис (БРСДП) – членове на околийския комитет на ОФ, подписват протестна телеграма и това тяхно действие става причина да бъдат обвинени в антиотечественофронтовско поведение, както и да се оспори правото им да се кандидатира в предстоящите избори за Велико народно събрание⁸.

В края на септември и началото на октомври всички поли-

тически среди във Видинска околия са в процес на мобилизиране на своите сили във връзка с приближаващите конституционни избори.

Околийските управители се задължават да следят отблизо хода на изборната борба и да уведомят МВР за по-особени прояви на отделните партии и по-специално на опозицията, за издадени позиви и пропагандни материали, да информират за станали инциденти⁹.

Управляващите дават инструкции на милицията и на комунистите да не лишават опозицията от възможност да агитира, защото това би създавало опасност от проваляне на изборите¹⁰.

В инструктивно писмо на областния комитет на ОФ – Враца, от 30 септември 1946 г. до околийския комитет – Видин, се дават указания как да се води предизборната кампания на ОФ, да се доведе до съзнанието на хората внушението за „престъпно-предателската роля на опозицията“, да се разкрие нейният образ като „враг на славянското единство“, да се оспорват опозиционните възгледи по въпроса за частната собственост в новата конституция, но да се направи и всичко възможно опозицията да излезе от изборите¹¹.

Сведенията за началото на предизборната подготовка в опозиционния лагер са доста оскъдни, но те създават представа, че отношенията в средите на БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о) съвсем не са безпроблемни. Формирането на листата на обединената опозиция във Видинско създава недоволство в някои среди на БЗНС „Н. Петков“ поради факта, че водач е социалдемократът Петър Братков¹².

Демократическата партия не регистрира кандидати за участието в изборите за Видинска околия.

Окончателната кандидатска листа на опозицията се оглавява от Петър Иванов Братков, следван от земеделските представители Михаил Ташков Михайлов и Димитър Найденов Керемидчиев (следват Никола Величков Койчев, Милан Георгиев Цветков, Блажо Павлов Спасов с подгласници Грую Йотов Полонски, Марин Флоров Стоянов и Кръстьо Иванов

Виков)¹³.

Опозиционната предизборна дейност във Видинско за разлика от кампанията на ОФ, характерна с големи публични митинги и събрания, се отличава с предпочитание към личната агитация. Това обаче не означава отказ от възможността за публични прояви.

На 13 октомври в с. Кошава пристига водачът на опозиционната листа Петър Братков и подгласникът Грую Поломски с още двама опозиционни активисти. Посрещнати от група опозиционни земеделци, те отсядат в селската кръчма и там водят разговори по изборни въпроси, без да свикват публично събрание. После отсядат в дома на Панто Митранов и там дават инструкции за водене на изборната кампания. На 16 октомври в същото село представители на БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о) организират събрание в дома на Харалампи Атанасов¹⁴.

На 18 октомври в Епархийското училище във Видин се провежда събрание в присъствието на около 300 членове на опозиционните организации в околията. Петър Братков разяснява причините за излизане на земеделците и социалдемократите в опозицията, критикувайки комунистите, че след 9 септември 1944 г. са посегнали към цялата власт в страната. Призовава всички да гласуват с бялата бюлетина, за да се „избегне червеният терор, да се запази частната инициатива на индустриалеца и търговеца“, да не се допусне приемането на „сегашната комунистическа проектоконституция, която не гарантира собствеността на земеделеца и правото на наследяване“¹⁵. Кандидат-депутатите Димитър Керемидчиев и Никола Койчев се изказват против Закона за защита на народната власт, нарушаващ свободата на словото, и против незаконните задържания на опозиционери от службите на Държавна сигурност. Говорят още: Кирил Стефанов – околийски организатор на ЗМС– Сърбински, Янаки Илиев, Божко Диков и др., и в изказванията им се съдържа открито недоволство против комунистическия натиск, ентусиазъм и кураж да се противопоставят на еднопартийния модел на управление¹⁶.

Опозиционната агитационна дейност е разпределена по райони в околията. За Видин и околните села с влашко население отговарят П. Братков и Грую Поломски — опозиционер от с. Гъмзово. За изборната кампания в Бреговски район отговаря Никола Койчев от с. Ракитница, а останалите села с българско население са в района на Димитър Керемидчиев¹⁷.

Събранието на видинската опозиция в Епархийското училище е последвано от големи публични прояви в цялата околия.

На 20 октомври във Видин е организирано опозиционно събрание с оратори Петър Братков (БРСДП(о)), Тодор Костов и Кирил Стефанов от БЗНС „Никола Петков“. Тримата оратори се изказват против новата проектоконституция на Отечествения фронт, за запазване на Търновската конституция, за съхраняване на частната собственост¹⁸.

На 21 октомври в с. Антимово на публично опозиционно събрание ораторите Грую Поломски, Кирил Димитров и Димитър Керемидчиев от БЗНС „Н. Петков“ правят изказване против потисничеството на комунистите, за запазване на частната собственост, в защита на Търновската конституция, издигайки лозунга „Мир, хляб, свобода“¹⁹.

На същата дата в с. Делейна кандидатът за народен представител Никола Койчев и агитаторът Милан Цветков призовават селяните да гласуват с бялата бюлетина, „ако искат да се сложи край на продоволствената криза, на купоните и опашките“²⁰.

На 21 октомври в с. Ясен е свикано публично опозиционно събрание с оратор Георги Флоров, който говори изключително против проектоконституцията и предупреждава населението, че комунистите ще отнемат частната собственост²¹.

Петър Братков и Кирил Димитров на 23 октомври на публична изява в с. Евдокия агитират против комунистите и Отечествения фронт, определяйки проектоконституцията като комунистическа без гаранции за свобода на народа и частната собственост²².

Публични опозиционни събрания и митинги се провеждат

и в други села на околията. На организираният от опозицията митинг и събори в селата Гъмзово, Винарово, Синаговци, Ивановци, Арчар и др., където тя е най-влиятелна, комунистите отвърщат с контрамитинги. При сблъсък на такъв контрамитинг в с. Винарово има и човешка жертва – убит е с нож бреговчанинът Иван Речев от БРП (к)²³.

Тази форма на предизборни стълкновения не намира особено одобрение сред съюзниците в ОФ, става обект на критика и от някои активисти от БРП (к)²⁴.

Грубата интервенция на комунистите и отношението ѝ към опозицията са анализирани на годишната околийска конференция за 1946 г. от организационния секретар на областния комитет на БРП(к) Петко Канчев така: „Някои другари разбират тази борба по най-лесния начин – да им разтурят събранията, да ги причакат вечер край плета и да ги набият... И когато нашият Централен комитет каза да настъпим по-активно, нашите другари разбраха: „Развързаха ни ръцете, дайте сега бой“, а трябваше да разберат така: „Да наместим ребрата на опозицията, а не да ги счушим.“²⁵

Картината на предизборното време във Видинска околия се допълва и от специфичния стил на политическата изразност по страниците на периодичния печат, чийто език е остър, хаплив, лишен от толерантност. Вестник „Правда“, орган на околийския ОФ комитет във Видин, представя опозиционната листа с изобилие от подигравателни изрази като: „отбор юнаци“, „китка за мирисане“, „фашист до фашиста, хайдук до хайдука“ и др. Обединената опозиция е наречена „обединена глутница“, а нейните кандидат-депутати – „апашки изроди“, „безделници“ или „гадове“²⁶.

Своеобразна опозиция на ОФ във Видинска околия се явява агитационната дейност на звенарите. Областният комитет на ОФ във Враца предупреждава, че има сведения за недобро участие на НС „Звено“ от Видин в изборната кампания. Кандидатът за народен представител от звенарската листа Асен Найденов на конференция за агитатори за лична агитация дава инструкции да говорят против БРП (к) като виновна за всич-

ки нередности в страната²⁷.

В Националния комитет на ОФ постъпва информация, че агитаторът от НС „Звено“ Димитър Станишев открито говори на предизборни събрания, че комунистите ще направят колхози, хората ще се хранят от общ казан, ще превърнат църквите в конюшни, както в Съветския съюз, обявява се против външната политика на правителството. В информацията се съдържат сведения, че водачът на звенарската листа за Видинска околия Атанас Минков открито говори против индустриализацията, хули милицията и плаши селяните, че комунистите няма да им оставят нито педя земя²⁸.

На 23 октомври във Видин се конституира околийска комисия за обществено наблюдение на изборите с представители на различни политически и обществени организации. За участие в комисията са поканени представители на опозицията Петър Братков и Тодор Костов, но те отказват с мотив, че нямат инструкции от София²⁹.

На 27 октомври, в самия изборен ден, силата на политическо убеждаване не стихва. Пред изборните бюра сноват партийни функционери и насочват избирателите за кого да гласуват.

От общия брой 67 749 имащи право на глас избиратели във Видинска околия гласуват 92 %³⁰.

48,9 % гласуват с виненочервената бюлетина за БРП(к) (30 490 гласа);

8,4 % – с оранжевата за БЗНС (5234 гласа);

4,0 % – със светлосинята за НС „Звено“ (2493 гласа);

1,2 % – със светлочервената за БРСДП (782 гласа);

0,2 % с кремовата – за радикалите (137 гласа).

ОФ получава 62,8 % от гласовете, а за опозицията с бялата бюлетина гласуват 22 486 души – 36,1 %³¹.

Изборните резултати за Видинска околия, съотнесени към тези за страната, показват някои особености. Те сочат по-голямо влияние на опозицията, сравнено както с данните в национален мащаб (28,4%), така и с тези за Врачанска област (29,2%)³².

Най-високи изборни резултати опозицията завоюва в селата Тияновци (63,04%), Гъмзово (59,3%), Винарово (58,7%), Смърдан (51,0%), Косово (50,7%). За Видин – 34,2%³³.

Проучването на изборите за Велико народно събрание през 1946 г. поставя пред историка и въпроса за свободата на избора. Заключение на обществената комисия по наблюдение на изборите от 29 октомври гласи: „Изборите са проведени при пълен ред и свобода. Не са постъпили оплаквания. Няма инциденти.“³⁴ Официалните документи в архивите на МВР и държавните архиви също не сочат заслужаващи внимание нарушения на изборния закон.

Според спомените на съвременници на тези събития истината обаче е по-различна. Сочат се случаи на насилие, гласуване с белязани бюлетини, нарушаване тайната на вота и редица „изобретения“ на управляващите, които противоречат на избирателния закон и демократичните правила³⁵. Страхът от обвинение в „противонародни прояви“ вече пуска корени и обсебва редица среди в българското общество, където бележката за благонадеждност, издадена от ОФ, е ключ за много врати и често има съдбоносно значение за личността. Архивните фондове в Държавен архив – Видин, са наводнени с такива бележки³⁶.

Доказателство за липсата на пълна свобода на избора е последвалата разправа с тези, които са гласували за опозицията.

На околийската партийна конференция областният секретар на БРП(к) Петко Канчев критикува неправомерните действия на комунистите от с. Войница, където 16 семейства са лишени от получаване на нарядите, защото за тях са постъпили сведения, че са подкрепили листата на опозицията³⁷.

От Видинската избирателна колегия във Великото народно събрание през 1946 г. са избрани 6 народни представители. Опозицията е представена в българския парламент от двама депутати – Петър Иванов Братков и Михаил Ташков Михайлов³⁸.

Насъбраната политическа енергия, изострените партийни

страсти и ожесточението, родено в острата идейна борба от предизборната кампания, намират естествено продължение в парламентарната зала. Въпреки енергичността и съпротивата на опозицията съвсем скоро тя е задушена, границите на политическия плурализъм се стесняват драстично и се слага край на политическата многоцветност в българския обществен живот.

БЕЛЕЖКИ:

1. Исусов, М. Политическите партии в България 1944-1948, С., 1978, с. 169.
2. Архив на МВР – София (по-нататък само АМВР), ф. 1, оп. 8, а.е. 63.
3. Исусов, М. Цит. съч., с. 177.
4. АМВР, ф. 1, оп. 1, а.е. 69, л. 165.
5. Пак там
6. Пак там.
7. Държавен архив – Враца (по-нататък само ДА-Вр.), ф. 86, оп. 1, а.е. 101, л. 81-82.
8. Пак там, л. 82.
9. АМВР, ф. 1, оп. 1, а.е. 69, л. 165.
10. Държавен архив – Видин (по-нататък само ДА-Вд.), ф. 180, оп. 1, а.е. 7, л. 78-79.
11. Пак там, л. 776-778.
12. АМВР, ф. 1, оп. 1, а.е. 78, л. 143.
13. Централен държавен архив на РБ (по-нататък само ЦДА), ф. 117, оп. 4, а.е. 230, л. 12.
14. АМВР, ф. 1, оп. 8, а.е. 78, л. 128.
15. Пак там.
16. Пак там, л. 126-127.
17. Пак там, л. 127 и сл.
18. Пак там, л. 137.
19. Пак там.
20. Пак там.
21. Пак там.
22. Пак там.
23. ДА-Вд, ф. 75, оп. 1, а.е. 1, л. 14 и ф. 4Б, оп. 1, а.е. 1, л. 38.
24. Пак там, ф. 1Б, оп. 1, а.е. 1, л. 35.

25. Пак там, а.е. 7, л. 60.
26. В. „Правда“, бр. 22-25, октомври – ноември 1946.
27. ДА-Вд, ф. 180, оп. 1, а.е. 7, л. 753 и сл.
28. Генчев, Н. Изборите за Велико народно събрание през октомври 1946 г. – Истор. преглед, 1964, № 2-3, с. 223.
29. ДА-Вд, ф. 180, оп. 1, а.е. 14, л. 66-67.
30. В. „Правда“, бр. 24, 1 ноември 1946.
31. Пак там, бр. 22.
32. Исусов, М. Цит. съч., с. 316.
33. В. „Правда“, бр. 24, 1 ноември 1946.
34. ДА-Вр, ф. 86, оп. 1, а.е. 104, л. 84.
35. Събрани спомени от уредниците на отдел „Най-нова история“ – Исторически музей – Видин, необработен научно-спомогателен фонд.
36. Архивните фондове от 1946 г. изобилстват с документи, свързани с издаването на такива бележки. ДА-Вд, ф. 180, оп. 1, а.е. 7.
37. ДА-Вд, ф. 1 Б, оп. 1, а.е. 7, л. 60.
38. ЦДА, ф. 117, оп. 4, а.е. 314, л. 141.

ДЕЙНОСТ НА БЗНС „НИКОЛА ПЕТКОВ“ В МИХАЙЛОВГРАДСКА ОКОЛИЯ (1945–1947)

Райна Антонова

Сведенията за дейността на опозиционната земеделска партия в Михайловградска околия през периода 1945–1947 г. са твърде оскъдни. Фактите за настоящото научно съобщение са събрани главно от документите, съхранявани в Държавен архив – Монтана. Използвани са и публикации в централния и местния печат. То има за цел да хвърли повече светлина върху някои моменти от политическата дейност на БЗНС „Никола Петков“.

След легализирането на опозиционните политически групи и обособяването им в самостоятелни партии започва изграждането на техните структури из страната. През есента на 1945 г. се създава група на БЗНС „Н. Петков“ и в Михайловградска околия с дружби в 17 населени места: Михайловград, селата Мадан, Люта, Студено буче, Габровница, Мърчево, Баяна и др.¹

Първата им публична проява е околийската конференция, проведена на 8 октомври с.г. в салона на михайловградското читалище. Въпреки заплахите и пречките тя е масово посещена. Говорят Милан Дренчев, Средко Петков, Пенчо Троянски и др. Всички делегати приемат предложението за определяне към БЗНС „Н. Петков“ със ставане на крака и „Ура!“².

Избрано е околийско настоятелство. Гласувано е доверие за върховен съюзен съветник на Милан Дренчев от с. Виноще³. Приета е резолюция, с която се одобрява дейността на законното Постоянно присъствие със секретар Никола Петков и се порицава намесата в независимостта на съюза⁴.

Тази конференция слага началото на организационната дейност на опозиционната земеделска партия в Михайловградско. Околийското настоятелство е в състав: предсе-

дател – Средко Петков от Михайловград, подпредседател – Лазар Наков от с. Люта, секретар – Тодор Геров от Михайловград, членове: Димитър Синьовски от с. Мадан и Иван Стефанов от с. Габровница. Околийски организатор е Йордан Замфиров от с. Кошарник, а член на областната дружба – Тодор Геров⁵.

Опозиционни събрания се организират и в други населени места. На страната на БЗНС „Никола Петков“ застават земеделските дружби в Бойчиновска община – селата Протитовци, Охрид, Пали лула⁶.

В с. Габровница е изградена женска секция с председател Ана Беляшка. Тя наброява 32 жени⁷. В същото време БЗНС – ОФ отчита, че активността на земеделките в Михайловградско е слаба. Няма изградени женски секции. В селските дружби почти не членуват жени⁸.

Според информацията от секретното управление на ДС – Враца, членската маса на БЗНС „Никола Петков“ е разнородна. Има земеделци, засегнати от мероприятията на народната власт, но заедно с това и обикновени средни и бедни селяни, чиито опозиционни настроения са плод на конкретно недоволство от някои действия на административната власт, а в редица случаи – от неправилната политика на местните организации на БРП(к)⁹.

Сред основателите на местните опозиционни структури са земеделци, изхвърлени от БЗНС – ОФ през лятото на 1945 г. като „геметовци“. От дружбата в Михайловград тогава е изключен Средко Петков, а временно са отстранени Пенчо Троянски, Тодор Геров и др.¹⁰ От дружбата в с. Бойчиновци са изключени 4 души¹¹, а от с. Мадан – братята Георги и Димитър Синьовски. Георги Синьовски е свален и от кметското място в селото¹².

Изградена е и околийска младежка организация. Тя провежда учредителната си конференция на 29 октомври 1945 г. в Михайловград. За околийски секретар е избран Кръстю Зарев. Конференцията протича при напрегната обстановка. Вестник „Народно земеделско знаме“ съобщава, че „отговорни

и неотговорни фактори, организирани от кмета на града и Околийския комитет на ОФ, саботират събранието с виковете „Смърт на опозицията“.

На излизане е нанесен побой на 10-15 души. Скъсани са портретите на Никола Петков и д-р Г. М. Димитров¹³.

По същото време на градския площад е организиран митинг на ОФ. Членовете на опозицията са заклеявани като чернороборскаджии и банкрутирали фашисти¹⁴.

„Скритата война“ между комунисти и земеделци се води с различни средства и продължава през цялата есен на същата година. За сблъсъци между тях сигнализира и в. „Народно земеделско знаме“.

На 29 септември безпричинно на улицата е нападен и жестоко бит от група комунисти Младен Вълков от с. Слатина¹⁵. Земсистът Георги Ангелов от с. Кошарник е арестуван в околийското управление след среща с Пенчо Троянски – член на михайловградското ръководство на БЗНС „Никола Петков“¹⁶.

Въпреки заплахите в края на 1945 г. и началото на 1946 г. голяма част от земеделците в околията преминават на страната на Никола Петков. В някои населени места целите дружби се обявяват в негова подкрепа. БЗНС „Никола Петков“ се превръща във втора политическа сила в Михайловградско и е най-масовата земеделска партия в района.

При остри политически сблъсъци протича и подготовката на изборите за VI велико народно събрание. Възможностите на опозицията в предизборната борба са силно ограничени: властта си служи с насилия, заплахи, арести срещу нейните привърженици¹⁷. От органите на МВР са задържани голям брой опозиционни дейци, кандидати за народни представители. Милан Дренчев е изпратен в трудовия лагер „Куциян“¹⁸.

Предизборната борба се води с всички сили и средства, защото е ясно, че сега ще се види реалното съотношение между политическите сили в страната и ще се предопредели нейното по-нататъшно развитие¹⁹.

По време на женско събрание в с. Мала Кутловица подгласникът на опозиционната листа Рангел Христов дава 500

лева на своя привърженик Борис Димитров да провокира събранието, като хвърли камък през прозореца. По нареждане на опозиционния кандидат за народен представител Средко Петков са късани афиши на ОФ в Михайловград. След свада на улицата с нож е промушен ремсисът Йордан Христов²⁰.

За разлика от Берковица, където след побой умира опозиционният кандидат Замфир Филипов²¹, в Михайловградска околия човешки жертви в предизборната кампания не са дадени.

На 27 октомври 1946 г. за БРП(к) гласуват 29 036 избиратели, а за обединената опозиция – 13 226. Така опозицията в Михайловградска околия се нарежда на второ място по получени гласове. Тя е втора сила и в Михайловград с получените 1608 гласа. В селата Големо Мърчево, Славотин и Баня БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о) получават най-много гласове²².

Опозицията постига значителни резултати в селата Винище, Смоляновци, Долна рикса, Славотин и др., където опозиционният кандидат Димитър Тодоров увлича на своя страна голяма част от членовете на БЗНС. Кметът на Громшинска община също работи и гласува за опозицията, която в селото получава 561 гласа²³.

От II михайловградска избирателна колегия са избрани 5 депутати – 3 от БРП(к), 1 – от БЗНС – ОФ, и 1 – от опозицията. Това е журналистът Асен Павлов Баев, член на БЗНС „Н. Петков“²⁴, бивш министър на земеделието и държавните имоти в първото правителство на ОФ.

Светлина върху дейността на БЗНС „Н. Петков“ хвърля и отчетният доклад на околийският комитет на ОФ – Михайловград, за 1946 г. В него се прави и оценка за отминалите избори:

„Грешките и слабостите на комитетите на ОФ допуснаха опозицията да вземе на изборите за ВНС 26 % от гласовете на избирателите. Тук трябва да отчетем, че голяма част от членовете на БЗНС – ОФ загубиха вяра в организацията си, поради бездействие и откъснатост на ръководителите им“²⁵.

Изборният резултат отново доказва, че най-силната опозиционна партия в околията е БЗНС „Никола Петков“. Тя печели доверието и на голяма част от земеделците. Нейната членска маса обаче не е единна. Тук членуват бивши „пладненци“ и „гичевисти“. В края на 1946 г. различията между тях се задълбочават. Причина за това е и неизпълненото обещание на депутата Асен Павлов да отстъпи мандата си на лидера на местната структура Средко Петков²⁶.

След подписването на мирния договор на 10.ІІ.1947 г. в Париж БРП(к) минава в настъпление срещу опозиционните партии. В края на април са спрени техните вестници.

След обесването на Никола Петков и приемането на Закон за забрана и разтуряне на БЗНС „Никола Петков“ опозицията в България е обезглавена.

На 16.ІХ.1947 г. Националният комитет на ОФ изпраща в околията наредба относно приемане на членове на разтурената група на БЗНС „Н. Петков“. Според нея бившите членове на опозиционните партии трябва да бъдат включени в комитетите на ОФ по места и приобщени към делото на ОФ. Приемането им трябва да става индивидуално, след съответната проверка и публична декларация за осъждане на политиката на бившия съюз на Никола Петков²⁷.

Сложен е краят и на дейността на опозиционните земеделски дружби в Михайловградска околия. В доклад на бюрото на околийското ръководство на БЗНС се подчертава, че в резултат на извършената партийно-политическа работа по места главните ядра на опозицията в околията като селата Громшин, Владимирowo (Люта), Мадан, Смоляновци са разбити. Болшинството от техните членове е привлечено в ОФ²⁸.

Братята Георги и Димитър Синьовски от с. Мадан излизат пред обществеността в селото и разкритикуват своето увлечение по опозицията. Рангел Иванов от с. Благово също публично и с декларация в пресата критикува дейността си. Лидерите на БЗНС „Никола Петков“ Петър Беляшки от с. Габровница, Пенчо Троянски от Михайловград и Лазар Черпишки от с. Владимирowo подават заявление да бъдат приети

в БЗНС – ОФ. Средко Петков и Кирил Миленов отказват да се присъединят към Отечествения фронт²⁹.

Тези декларации на опозиционните земеделски лидери се дължат преди всичко на желанието им да запазят собствената и на семействата си сигурност, а не на някаква политическа еволюция.

Запознах ви само с някои моменти от дейността на БЗНС „Н. Петков“ в Михайловградска околия. Надявам се така да поставя едно начало за бъдещи изследвания в тази насока.

БЕЛЕЖКИ:

1. Държавен архив – Монтана, ф. 946, оп.1, а.е.1, л.8.
2. В. Народно земеделско знаме, бр. 60/20.X.1945 г.
3. Пак там.
4. В. Народно земеделско знаме, бр. 73/4.XI.1945 г.
5. Пак там, бр. 104/11.XII.1945 г.
6. Пак там, бр. 41/28.IX.1945 г.
7. Пак там, бр. 68/30.X.1945 г.
8. ДА – Монтана, ф. 946, оп.1, а.е.1, л.15.
9. Богданова, Р. Българската политическа опозиция 1945-1947, В: Лица на времето. Т. 2, С., 1997, с. 59.
10. ДА – Монтана, ф. 946, оп.1, а.е.122, л.1.
11. Пак там, ф. 611, ап.1, а.е. 6.
12. Пак там, ф.36, оп.1, а.е. 45, л.326.
13. В. Народно земеделско знаме, бр. 69/31.X.1945 г.
14. ДА – Монтана, ф. 611, оп.1, а.е. 22, л. 376.
15. В. Народно земеделско знаме, бр. 48/ 6.X.1945 г.
16. Пак там, бр. 50/9.X.1945 г.
17. Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи 1944-1999, С., 2000 г., с. 37.
18. Огнянов, Л. Държавно-политическата система на България 1944-1948, С., 1993, с. 131.
19. Пак там, с. 132.
20. В. Отечествен зов, бр. 674/10.XI.1946 г.
21. Шарланов, Д. Тиранията. Жертви и палачи, С., 1997, с. 93.
22. ДА – Монтана, Партиен архив, ф. 1, оп. 1, а. е. 3, л. 1.

23. Установяване и укрепване на народнодемократичната власт в Михайловградски окръг. Сборник документи, Михайловград, 1973, с. 359.
24. ДА – Монтана, ф.36, оп.1, а.е. 17, л. 73.
25. Установяване и укрепване на народнодемократичната власт... с. 359.
26. ДА – Монтана, ПА, ф.1, оп.1, а.е. 2, л. 54-77.
27. ДА – Монтана, ф. 946, оп.1, а.е. 13, л. 35.
28. Пак там, а.е. 1, л. 20.
29. Пак там.

СЪЗДАВАНЕ И БОРБА НА ОПОЗИЦИЯТА В ГАБРОВО 1944–1947 г.

Красимира Чолакова

„При безбройните злополуки в живота и при вълненията в историята същественото не е да бъдем запазени по благоволенieto на хората и благодатта на нещата. Същественото е да действаме според нашия идеал, да отдадем нашата настояща сила на това, в което вярваме, че е справедливостта, и да действаме като мъже, очаквайки да бъдем повалени завинаги в безмълвието на нощта“ – Жан Жорес.

Да се пише истината за опозицията и нейните лидери до 1989 г., бе нежелателно, дори опасно за изследователя. Най-доброто, което можеше да се направи, е да се запази почетно мълчание. Все още липсва цялостно проучване за българската опозиция 1944-1948 г., не са проучени изцяло и малкото запазени архиви.

Настоящото проучване е един скромнен опит да се представи създаването и борбата на опозицията в Габрово през разглеждания период и се базира на документи и спомени, съхранени в ИМ – Габрово, ДА – Габрово, и частните архиви на г-н Христо Аврамов и г-жа Виктория Димова и периодичния печат 1944-1947 г.

На 16 септември БРСДП в Габрово свиква събрание. Присъстват 42 души¹, между които: Тодор Аврамов – адвокат, Христо Тотев – адвокат, Васил Ковачев – адвокат, Петко Семерджиев – адвокат, Петко Папазов, Любомир Аврамов, Петър Събев, Петър Василев, Петър Баулов, Васил Григоров, Руси Недков, Петко Котев, Иринка Марокова, Христо Аврамов-Чернев, Васил Попов, д-р Никола Узунов и др. За председател на социалдемократите в града е избран Васил Ковачев, а за секретар-касиер Любомир Аврамов. Поддържат се ежеседмични връзки с ръководството на партията в София².

Към БРСДП в Габрово е създадена и младежка организация на СОМ с председател Христо Джермански и обща численост 25 човека³.

На събранията се разискват главно политическото положение в страната и дейността на социалдемократите. Гости и лектори са Людмила Славова, Петър Дертлиев⁴.

БРСДП – Габрово, на 16 септември 1944 г. разпространява декларация, в която е записано: „С оглед на съдбоносните дни, на които сме свидетели и които не ще отминат бързо, в страната трябва да има вътрешен мир, който да бъде реален, и истинско единство. Иначе ще се носят опасни рискове от ожесточеност, отмъщения и фракционерство.“ Каква прозорливост.

Първото събрание на БЗНС в Габрово след 9 септември 1944 г. се провежда на 18 септември в салона на Популярна банка – Габрово. Гост е проф. Михаил Геновски. Присъстват земеделците: Димитър Саков – адвокат, Тотю Новаков – адвокат, Петко Д. Петков, Борис Попов – индустриалец, д-р Йоновски, Тотю Георгиев, Александър Гинчев, Елисавета поп Антонова, братя Хаджииванчови, Рачо Пенчев – общо 20 човека⁵.

На 28 септември с. г. се провежда редовно събрание на градската и околийската дружба в Габрово. Избрани са нови настоятелства в следния състав: градско – председател Борис Попов, секретар Елисавета поп Антонова, касиер д-р Йоновски; околийско: председател Петко Д. Петков от Новата махала, секретар Елисавета поп Антонова, касиер Александър Гинчев⁶. За кмет на града по решение на ОК на ОФ е назначен Тотю Новаков (от 21 септ. 1944 г. до 31 декември 1945 г.), член на БЗНС⁷.

Ако се проследи социалният състав на БРСДП и БЗНС в Габрово, ще се установи наличието на много юристи, учители, лекари, икономисти, индустриалци и други специалисти от икономиката и културата. Това са двете големи партии в града, чиито представители създадоха опозицията. Разбира се, не бива да се забравят и легионерите начело със Стефан

Петков и Захари Рашев и анархистите.

Каква е обстановката в Габрово! Безкръвието, съпровождало преврата на 9 септември и първите осемнадесет часа, изчезва. „Изведнъж неотговорни фактори нахълтват в домовете, задържат, отвеждат, убиват набелязани от тях лица.“⁸ Голяма част от индустриалците, дребните собственици, социалдемократите, БЗНС, legioneri, интелигенцията се отнасят с недоверие към новата ОФ власт. Те се опасяват, че останали истинските намерения и действия на БРП(к). Съвсем скоро тези опасения се оправдават. В края на септември започват да се правят списъци от комунистите, в които фигурират имена на индустриалци, земеделци, социалдемократи, legioneri, учители, лекари, не липсват и имена на жени, които трябва да бъдат изпратени на трудововъзпитателна работа, да сечат дърва, да правят тухли. Да подпишат тези списъци, се задължават и представителите на другите партии в ОФ. Земеделци и социалдемократи отказват да участват в това беззаконие и са заплашени от представителя на БРП (к) Тодор Иванов. Все повече и повече нараства недоволството от действията на комунистите по време на Народния съд и след това. За да се спре обезличаването на партиите в ОФ и превръщането им в машина на комунистите и противопоставянето им на насилието и произвола, се създава съюз на напусналите. Габровските БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о) още през юни 1945 г. излизат от ОФ поради грубото нарушаване на човешките права, беззаконието и лъжата. На 26 юни 1945 г. е свикан митинг на опозицията в града, на който говорят Петко Папазов – социалдемократ, и Борис Попов – земеделец⁹. По повод изборите за ОНС много габровци опозиционери са изпратени в трудововъзпитателни общежития. Заплахите към тях са невероятни: „Който си подаде пръста, ще му бъде отсечена ръката.“ С изборите на 18 ноември 1945 г. се мислеше, че окончателно се обръща страницата на историята, че се заличава завинаги опозицията. Събитията показаха обратното.

С идването на Вишински в България и управляващи, и опо-

зиционери разбират, че предстои да се определи насоката към окончателна развръзка, мъчната борба за демокрация навлиза в нова, последна фаза. „Срещу развилнялата се бруталност на терористичната власт трябваше да се излезе само с идеи, мисъл, слово, пример.“ През септември 1945 г. се прави дебел пробив в едногодишното управление на комунистите. Появяват се три опозиционни вестника: „Свободен народ“ на БРСДП(о), „Народно земеделско знаме“ – БЗНС „Н. Петков“ и „Знаме“ на ДП. Печатат се и няколко седмичника и др. В Габрово опозиционният печат е посрещнат възторжено. „На 15 септември 1945 г. излезе първият брой на в. „Свободен народ“, започна да излиза и опозиционното зелено „Народно земеделско знаме“. Тези два вестника бяха тези, които ни подкрепяха в съпротивата против комунистическата диктатура... Четяхме ги от ръка на ръка, а някои статии – на наши събрания. Опозиционният печат беше нещо голямо, очаквахме го всеки ден. Това беше опора за нас в Габрово“¹⁰ – пише Христо Аврамов, един от участниците в тези събития. В опозиционните вестници пишат много габровци, съобщавайки за репресиите, преследванията и др.

След пробива, който опозицията прави през лятото на 1945 г., започвайки прояви, чрез свои вестници и организации, „властващите от най-долу до върховете станаха още по-нападателни. Пазителите на властта – още по-свирепи“. Започват системно да разпространяват слухове за „разкрити“ конспирации, за обезвредени кулашки бойни групи, които разполагали с „оръжие от немски и американски произход“. Процеси и присъди се занижат срещу множество млади хора, обвинени, че са били замесени в заговори и конспирации.

Най-ярко се откроява борбата на опозицията в Габрово по време на изборите за ВНС – 1946 г., и след това.

През лятото на 1946 г. габровската деятелка на БЗНС „Н. Петков“ Елисавета поп Антонова е натоварена от ръководството в София – Никола Петков и Георги Йорданов Илчов, да посети някои лидери на политическите сили и да сондира тяхното мнение за откъсването им от комунистите и ОФ и съз-

даване на един голям блок за демокрация. Среща се и разговаря с Кимон Георгиев, Александър Обов, Петър поп Златев¹¹ и разбира, че съдбата на опозицията в България е пред решена.

Решава се в листата за VI ВНС от Габровската избирателна колегия да се издигнат: Георги Йорданов Илчов, Елисавета поп Антонова – БЗНС „Никола Петков“, Тодор Аврамов – БРСДП(о), Иван Бонев Цопаров, Петър Златев Иванов, с подгласници Пенчо Пенчев и Васил поп Коларов. Съвместната борба на социалдемократи и земеделци в Габрово преди и след изборите е водена при забележителна коректност от двете страни, със солидарност и при голямо сцепление на кадрите. Опозицията в Габрово води предизборната борба с присъщия ентузиазъм, смелост и находчивост. От спомените на Елисавета поп Антонова се вижда, хората я обичат и ѝ се доверяват. Дълбоко са разтревожени. Вземат им къщите, работилниците, добитъка, откъсват ги от техния корен – земята. Лишават ги от крехката самостоятелност, правят ги зависими от БРП(к) и местния партийен секретар. Срещите с избирателите им дават сила за борбата по-нататък, борба кошмарна в кошмарно време. Габровските индустриалци подкрепят финансово изборната кампания на Елисавета поп Антонова въпреки репресиите, на които са подложени, ѝ дават над 7 000 000 лв.¹² На 27 август 1946 г. в. „Народно земеделско знаме“ публикува статията на поп Антонова „Насилието е безсилно срещу волята на народа“, в която се прави паралел между страданията на българския народ под турско робство и при комунистите. С горчивина се констатира как управляващите създават изкуствено врагове на властта, за да се борят с тях и вселяват страх, „който не е с нас, е против нас“, че бъдещето на младите хора зависи от една ОФ бележка за честност и благонадеждност, че в училището и в живота на обществото вече липсва религиозно и нравствено възпитание. Подчертава се, че организацията на БЗНС е организация на честни и достойни българи, които искат в обществения и държавния живот да има ред и законност, както във всяка демократична

държава. Настъпват тревожни дни, довчерашни добри приятели, роднини, деца и родители стават врагове в тези ранни години след 1944 г. Смирено приемат диктатурата на пролетариата, без да се замислят, че са лъгани и от тяхно име и в тяхно име се правят най-големи престъпления.

Бялата бюлетина на опозицията за Габровски избирателен район е иззета от комунистите. За съвсем кратко време благодарение на печатницата на ССМ е отпечатана отново и започват трудности по разнасянето. Всичко се върши тайно само от съмишленици. Нерядко самите кандидати на опозиционната листа разнасят бюлетините. Често се сменят маршрутите и се правят комбинации, за да се проведат събрания. Властта задължава работниците от фабриките да преминават покрай дома на Елисавета поп Антонова, скандирайки: „Баба попадия при свети Илия“ и т. н. На балкона на квартирата, в която живее, през нощта идеолозите в града на БРП(к) закачат голям портрет на Н.В. цар Борис III с текст „Ето за кого плаче баба попадия.“¹³ Безобразията не свършват с това, могат да се приведат още много примери.

Градската организация на БЗНС „Н. Петков“ купува музикални инструменти. С тях младежи от Априловската гимназия и Механотехникума, членове на Земеделския младежки съюз в града, създават „Оранжев джаз“ и заедно с музиката на социалдемократическата партия организират предизборни събрания и вечеринки в района. Комунистите, разбира се, вземат мерки — младежите са изключени от училищата, привикани в милицията, заплашвани и бити. Връхна точка в противоречията между младежите от ССМ, ЗМС и РМС настъпва в предизборната кампания, в нощите, когато се лепят бюлетините и материалите. В кампанията на опозицията в града участват много честни хора, които не се страхуват от бой.

Въпреки манипулациите по изборите Елисавета поп Антонова е избрана за депутат във ВНС. За победата на опозицията в Габрово признава лично и Георги Димитров, който в едно свое изказване в Народното събрание казва: „Срам за работническо Габрово, че спечели опозицията“¹⁴, и Попанто-

нова му отговаря: „Габровци не са глупави хора, те знаят за кого да гласуват“¹⁵.

И тук ще си позволя да изразя едно мнение, различно от досега споделяните в историческата наука за изборните резултати. От 400 депутатски места в парламента влизат 101 народни представител на опозицията. В няколко свои речи във ВНС Коста Лулчев споменава, че реално спечелените мандати от опозицията са 250¹⁶. Същото число е цитирано в ръкописа на спомените на Гавраил Савов-Гълю, задържан във връзка с процеса Трайчо Костов през 1949 г. Той пита защо бяха избрани 100 депутати, а не 250¹⁷ от опозицията във ВНС. Във ВНС Елисавета поп Антонова е избрана за член на комисията по социална политика. Коя е Елисавета поп Антонова (1910-1992). Родена в София, баща ѝ Григор Величков е почти десет години директор на Народния театър „Иван Вазов“, племенница на Начо Величков – адютант на княз Александър Батенберг, родственица на Старозагорския митрополит Методи Кусевич. Семейната среда спомага за изграждането на една независима, свободолюбива и високоерудирана личност, каквато тя е позната на габровци. През 1930 г. се омъжва за поп Антон от с. Станчев хан, Тревненско. Наречена е Зелената попадия – по зеления цвят на опозицията с водач Никола Петков.

На 4 април 1947 г. при обсъждане на проектобюджета на Министерството на социалната политика и труда в пленарната зала произнася една от най-хубавите си речи в политическата си кариера. Обявява се срещу раздуването на щата в министерството и срещу изразходваните приблизително 1 милиард лева от 1945 до 1947 г. помощи за борците против фашизма. „Тези пари се отпускат само за дейци на РП, а има стотици земеделци – заслужили борци срещу фашизма, които не са получили и лев.“ Незавършила речта си, тя е бита на трибуната от представители на БРП(к) и благодарение на Коста Лулчев е спасена. Преценките ѝ са навременни и аналитични, но не се побират в програмните виждания на комунистите. Официалният печат още на следващия ден пише във в.

„Работническо дело“, в. „Отечествен фронт“, в. „Борба“. „Истерията на Зелената попадия.“ На 12 април в. „Народно земеделско знаме“ публикува отговор на Елисавета поп Антонова. В него тя обвинява управляващите, че са присвоили правото да обвиняват от името на народа. Точно и аргументирано критикува т. нар. народно управление.

Заради речта ѝ в Народното събрание и манипулираното обществено мнение започва повсеместна кампания срещу нея, като връхна точка е побоят на Светли четвъртък¹⁸ в габровския храм „Света Богородица“. За извършената небивала вандалщина на 19 април 1947 г. пише в спомените си Елисавета поп Антонова: „...мушна ме в един от тронове срещу кандилото, дето миросват, и още по-силно продължи да ме удря с нагана по главата. Изби ми предните зъби, после ме събори на земята и започна да ме гази и рита... Излязох от църквата окървавена. От кръсците разбрах, че разправията с мен е била заради речта ми в НС. Когато се прибрах вкъщи, съм загубила съзнание.“¹⁹ За пребитата земеделка се грижат много хора. Непознати ѝ носят агнешки кожи за натъртванията. Идват земеделци от Плевен, Стара Загора, Трявна, Севлиево да я видят. Габровци се раздвояват между страха и истината. Но всички били смаяни, когато в. „Работническо дело“ пише, че „попът бил с бастуна си попадията“, в. „Отечествен фронт“ убеждава читателите си, че попът бил попадията, но в последното изречение на статията е записано, че попадията се скрила в храма, за да избегне гнева на възмутения народ от държанието ѝ.

След побоя над Зелената попадия в храма Великотърновският митрополит Софроний пише писма до Екзарх Стефан и Георги Димитров – министър-председател. В писмата той подробно описва, че повторно е осветил храма – един безпрецедент в църковната история заради проливането на човешка кръв²⁰. Заради протеста си срещу побоя над Елисавета поп Антонова дядо Софроний е наказан с шест месеца домашен арест. Оценка за събитията в Габрово дава и Никола Петков в уводна статия на „Народно земеделско знаме“: „Български-

ят народ помни оскверняването на Рилската обител при празнуването на нейната хилядогодишнина... За първи път обаче българският народ вижда такова светотатство – побой с револвери над една жена пред олтара на една църква.“²¹

От есента на 1947 г. Елисавета поп Антонова е изпратена в лагера „Босна“ като враг на ОФ властта. През февруари 1948 г. във Външното министерство на България се получава следното писмо с талон: „Скъпа професор Антонова, имаме честта да ви съобщим за публикуването на вашата биография в „Световни биографии“ – четвърто издание, 1948 г. Ако желаете копие от този том за Вас или за подарък, изпратете ни съобщение. 26 февр., Бродуей, Ню Йорк, Институт за издирване на биографии.“²² Световната общественост оценява кратката, но много полезна дейност за борба за демокрация срещу настъпващото погазване на човешките права в България.

Всички дейци на опозицията в Габрово след 1947 г. по една или друга причина са арестувани и изпращани по лагери и затвори. Общо за периода 1945-1952 г. през лагери и затвори по политически причини са преминали 5000 души. „В началото на 1948 г. започнаха да ни арестуват и поехме към затворите. Не бяхме съдени, че кой знае какво сме направили, а по-скоро да ни изолират от другите. В затвора земеделци и социалдемократи се събирахме по групи и съвсем внимателно правехме кратки събрания“ – пише социалдемократът Христо Аврамов.

Габровци имат принос и в опитите си за спасяване на дейци на опозицията и извеждането им в чужбина. Андрей Пенчев-Парлапанов – кореняк габровец, прави опит с личната си яхта да спаси Светла Даскалова и съпруга ѝ д-р Владо Вампирски, земеделци, от преследвания, но поради предателство от близък на семейство Даскалови са заловени, яхтата конфискувана, а бегълците съдени.

И като финал на тези мои нахвърляни бележки, ще си позволя да завърша с написаното от един участник в тези събития, личност с международна известност, доктор по между-

народно право – Атанас Москов: „Може би някои ще окачествят като безумство тая последна фаза на борбата за демократично развитие на България. Но то бе безумство на честните и гордите, на тия, които искаха да изтръгнат от душите на околните тревогата и да я заменят с надежда... Същественото за нас бе НЕ да имаме, а да служим. Смисълът на живота се състоеше за нас в устрема към усъвършенстването, а не в постигнатото лично благополучие... Но ние не отнасяме в небитието възгледа си за смисъла на живота, който ни вдъхновяваше... ново друго поколение ще го понесе един ден.“²³

БЕЛЕЖКИ:

1. Частен архив Христо Аврамов, Габрово, писма.
2. Пак там.
3. ИМ – Габрово, сп. ф. инв. № 249 – ННИ, спомен Христо Л. Аврамов, с. 1
4. Пак там, с. 1.
5. Димова, В. Зелената попадия – Елисавета поп Антонова. С., 1999 г., с. 16.
6. Цит. съч., с. 16.
7. Стефанов, Р. Управлението на Габровската община. Габрово, 1976, с. 98.
8. ИМ – Габрово, сп. ф. инв. № 249 – ННИ, с. 2.
9. Пак там, с. 2 гръб.
10. Пак там, с. 4.
11. Димова, В. Цит. съч., с. 26-27.
12. История на Габрово, С., 1980, с. 365.
13. Димова, В. Цит. съч., с. 31-32.
14. Стенографски дневници VI ВНС, 15 зас.
15. Пак там.
16. Стенографски дневници VI ВНС, 1946-1947 г.
17. Дерглиев, П. Ден първи – ден последен, 1996, т. I, с. 160-161.
18. В спомените си Елисавета поп Антонова е допуснала грешка, побоят над нея е на Светли четвъртък, а не на Велики четвъртък.
19. ИМ – Габрово, сп. ф. инв. № 193, ННИ.
20. ДА – В. Търново, ф. 74, оп. 1, а. е. 88.
21. В. Народно земеделско знаме, год. XXV, бр. 80, 23 април 1947 г.

22. Частен архив на Виктория Димова – дъщеря на Елисавета поп Антонова, съхранила писмото и талона. ИМ – Габрово, съхранява копие.
23. Москов, Атанас. Спомени, 1998, т. II, с. 432.

ДЕЙНОСТТА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ОПОЗИЦИЯ В ШУМЕНСКИЯ КРАЙ 1944–1948 г.

Васил Василев

С политическата промяна на 9.IX.1944 г. започва период в най-новата ни история, известен като „народна демокрация“. Надеждата, че управлението на Отечествения фронт ще доведе до възстановяване на всички права и свободи на българския народ и демократизиране на обществото, скоро отстъпва място на остро политическо противопоставяне и борби, на арести, насилия, на инсценирани съдебни процеси, спиране на опозиционни вестници, забраняване на политически партии.

Бурните събития, станали през 1944–1948 г., не оставят незасегнат Шумен и околните градове и села. Всички политически сили – БРП(к), БЗНС, БРСДП, НС „Звено“, имат свои организации в Шумен, Преслав, Нови пазар и т. н. Силно са представени земеделски дружби в селата, където имат широка социална опора. Поради липса на данни неизяснен остава въпросът с дейността на Демократическата партия в Шуменския край.

Като източници при написването на научното съобщение са използвани документи от ДА – Шумен, местния вестник „Освобождение“, материали от ИМ – Шумен, периодичния печат на опозиционните партии. Използвана е информация от изследванията за разглеждания период на М. Исусов, Й. Зарчев, Ж. Цветков и др.¹ В тях се разглежда предимно централният политически живот, но е отделено място и на Шуменския край, както и на други региони в България, без да се навлиза по-надълбоко в спецификата и характерните черти на политическата обстановка и съпътстващата опозиционна дейност в отделните градове и по-малки селища в страната.

През септември 1944 г. България се намира в изключи-

телно тежко положение. Страната е в състояние на война с Великобритания, САЩ и техните съюзници. Ситуацията допълнително се усложнява от обявената на 5.IX. война от СССР. По това време войните на 3-ти украински фронт се намират на българо-румънска граница и започват подготовка за навлизане в страната.

На 8 срещу 9.IX.1944 г., след навлизането на съветската армия, в България е извършен преврат – свалено е правителството на К. Муравиев и на власт идва правителството на Отечествения фронт.

Околийският комитет на ОФ в Шумен се образува в „адвокатското писалище“ на Крум Славов, който е избран за председател. В комитета влизат двама представители на Работническата партия, двама социалдемократи и един неутрален гражданин – Крум Славов, Пеню Писков, Петко Тимнев, Никола Джанков и Димчо С. Попов².

Сутринта на 9.IX.1944 г. в Шумен влизат предните части на 63-та механизирана бригада на полковник Андрей Жуков. Тяхното присъствие облекчава силите на ОФ в завземането на властта. Държавните учреждения са овладени, без да се срещне някаква сериозна съпротива³.

Смяната на властта се осъществява бързо и безкръвно в цялата страна. Съставено е правителство начело с К. Георгиев и включващо представители на БРП(к), БЗНС, БРСДП, НС „Звено“ и независими интелектуалци.

В програмата на ОФ е предвидено демократизиране на България и политически плурализъм. В новите условия политическите партии бързо започват своето възстановяване и организационно изграждане. С изключителна динамика се отличава организационният живот на БРП, която има изградени и действащи организационни структури и до 9.IX.1944 г.

Възстановяването на БЗНС в по-голяма част се извършва около запазени от миналото групи. Започват да се организират земеделски дружби и да се избират околийски и областни настоятелства.

Шуменското околийско настоятелство е председателства-

но от Христо Стоянов, а секретар е Тодор Лазаров⁴. Започват да се организират земеделски дружби в селата на околията Струйно, Мадара, Новосел, Градище и др.⁵

На 19.XI.1944 г. се създава земеделска дружба в Преслав, която поема ръководството на всички местни дружби в селата на околията. За председател е избран П. Вълчев⁶.

Изборът на ръководство на Околийската земеделска дружба в Нови пазар се провежда на 1 декември 1944 г. Дружбата се ръководи от Ст. Драев. В селата на околията има 33 дружби с общо 1039 членове⁷.

БРСДП започва своето възстановяване след 9 септември 1944 г. под ръководството на К. Лулчев. Прието е Окръжно №1, в което се поставя задачата да се свикат партийните организации и групи, за да се изберат нови управителни тела и да се започне партийната работа⁸. Шуменската организация на Социалдемократическата партия се ръководи от Крум Славов, който е член на Централния комитет на партията.

Въпреки че декларира, че ще се бори за изпълнение програмата на Отечествения фронт, БРП(к) не може да скрие стремежите си да се наложи над своите коалиционни партньори. Твърде скоро между политическите съюзници настъпва разрив и голяма част от хората, участвали в изграждането на Отечествения фронт и възстановяването на политическите партии, ще ги напуснат и ще застанат на различни позиции, както в Шумен е случаят с Хр. Стоянов, Кр. Славов, Т. Лазаров и др.

През ноември 1944 г. на околийската конференция на БЗНС в Шумен лидерът на местните земеделци Хр. Стоянов изразява отрицателно становище към Отечествения фронт, защото смята, че влиянието на комунистите в него е преобладаващо⁹.

„Ние не сме против Земеделския съюз, ние сме за дружба със Земеделския съюз, с действително честните селяни, честни земеделци по свое убеждение, честни приятели на СССР и Работническата партия“, е отговорът на Д. Терпешев на събрание на БРП(к) в шуменския театър „Одеон“¹⁰.

В началото на 1945 г. ЦК на БРП(к) обсъжда положението в БЗНС и разисква как да се ограничи десницата в Земеделския съюз и „да се окаже помощ на здравите сили“¹¹. Започва атака срещу главния секретар на БЗНС д-р Г. М. Димитров.

През 1945 г. кризата обхваща всички съюзни звена от центъра до местните дружби. В Шуменската околийска земеделска дружба започват вътрешни борби между отечественофронтовските сили в лицето на Н. Джанков, Ив. Димов и др. и „реакционно настроените членове“¹².

В средите на БЗНС се разпространява теорията за „самостоятелното действие“. Тя съдържа антикомунистически и антиотечественофронтовски тенденции и е подчертана от Шуменската земеделска дружба, а също и от други дружби в страната¹³.

Напрежението в средите на земеделците продължава да нараства. На областна конференция във Варна на 22 април 1945 г. Хр. Стоянов е изключен от БЗНС. Приета е резолюция, в която се заявява, че дейността на д-р Г. М. Димитров е удар върху искрените отношения между отечественофронтовските партии и върху бъдещето на народа и държавата¹⁴.

На събрание на 22 май 1945 г., свикано от Околийския комитет на Отечествения фронт, отново е осъдена „противоотечественофронтовската“ дейност в околията на Хр. Стоянов и Т. Лазаров, които рушат единството на БЗНС. Заявява се, че ще се вземат мерки за прочистване на отечественофронтовските комитети от „всички вражески елементи“¹⁵.

На 27 май околийската дружба на БЗНС в Шумен свиква събор, на който е одобрено изключването на Хр. Стоянов и Т. Лазаров¹⁶.

Борбата на БРП(к) срещу привържениците на д-р Г. М. Димитров продължава. Н. Петков, който е избран за главен секретар на БЗНС, скоро напуска Земеделския съюз въпреки опита да бъде привлечен. Това води до разцепление в БЗНС и до образуването на нова политическа сила, известна като БЗНС „Никола Петков“, която минава в опозиция на доско-

рошните партньори в Отечествения фронт.

Подобни процеси протичат и в БРСДП. Борбата между левите и десните крила в партията се изостря и през лятото на 1945 г. привържениците на К. Лулчев и Гр. Чешмеджиев се организират в самостоятелна политическа формация – БРСДП(обединена).

Борбите в средите на социалдемократите се пренасят и в шуменската организация. На заседание на околийския комитет на Отечествения фронт Крум Славов заявява, че „Социалдемократическата партия в Шумен е вярна на Отечествения фронт, но е с Лулчев и Червенджиев“ и си подава оставката. Същото се отнася за Петко Тимнев, който отсъства от заседанието, но се знаят неговите позиции¹⁷.

Така се стига до разцепление в БЗНС и БРСДП. На страниците на в. „Свободен народ“ Кр. Славов прави анализ на причините за разцеплението. Това е системната намеса на БРП(к) в живота на другите партии; Отечественият фронт става прикритие на БРП(к) и започва да провежда нейната политика; преследвания и заплахи към дейци на Земеделския съюз и Социалдемократическата партия, т. е. неуспех в гарантиране реда и законността в страната – необходими условия България да тръгне по пътя на своето нормално развитие¹⁸.

През 1945 г. в някои райони на страната се появяват групи, които замислят атентати в залите, в които заседават състави на Народния съд, възстановяват се организации на легионери, бранници и др.

През февруари в Шумен в техническото училище и двете мъжки гимназии е разкрита легионерска група „Клетка“. Задачата ѝ е била да печата и разпространява позиви и да събира парични средства от ученици и граждани за направата на радиопредавател¹⁹.

През зимата на 1945 г. трима младежи от Шумен с бащи, пострадали от Народния съд, хвърлят самоделна бомба в стаята на народния обвинител Иван Драгоев, който се отървава без сериозни последици²⁰.

Градусят на политическото напрежение в България оста-

ва висок през цялата година — предстоят избори за XXVI ОНС, насрочени за 26.VIII.1945 г.

През лятото на 1945 г. започва организационното изграждане на опозиционни партии. В Шуменската околия се формират дружби на БЗНС „Н. Петков“ в 20 села, а в Новопазарската околия в 4²¹.

След излизането си от Отечествения фронт БРСДП(о) също създава свои организации в страната, устройват се околийски сбирки и се избират ръководства. Създават се организации в Шумен, Каспичан и на други места²².

Още през юли 1945 г. Н. Петков иска отлагане на изборите, защото се съмнява, че ще бъдат напълно свободни и демократични²³. За отлагането на изборите опозицията търси подкрепата на САЩ и Великобритания. Следват дипломатически маневри и правителството се съобразява с отправените му препоръки и отлага изборите за 18 ноември 1945 г.

Опозицията в Шумен остава доволна от отлагането на изборите. Мнението на техните дейци е, че в България има диктатура, макар да има опозиционни партии, вестници и други възможности за изява. В отлагането на изборите се вижда възможност за по-добра подготовка. На събрание, проведено на 7 октомври 1945 г., в което участват Хр. Стоянов, Кр. Славов, П. Тимнев и др., се заявява, че желанието им е страната да бъде умиротворена и че не искат да вървят по стъпките на минали режими, а при ред и законност българите свободно да изразят волята си²⁴.

Кулминацията на предизборните прояви е на 14.X., когато въпреки заплахите 10 000 души се събират на земеделския събор в Шумен. Изказват се Хр. Стоянов, П. Сърбински и Кр. Славов от БРСДП(о). Ораторите критикуват стопанската политика на правителството и призовават към свобода, законност и да се прекратят произволите и арестите. Според Хр. Стоянов „със своите действия Работническата партия злепоставя както себе си, така и СССР“²⁵.

Съвместни събирания отечественофронтовската опозиция организира в Нови пазар, Пет могили, Дибич, Завет, Сини

вир и на други места²⁶.

Положението в страната не е спокойно. Правителството всячески се мъчи да пречи на опозицията чрез проваляне на събрания, спиране на опозиционните вестници, закани, арести и т. н. Всички тези действия не създават впечатление, че изборите ще бъдат нормално проведени, и опозицията излиза с декларация, че няма да участва в тях.

Във в. „Народно земеделско знаме“ са изнесени случаи на нарушаване на реда преди изборите. Но според управляващите в рубриката на земеделския вестник „Ние твърдим, че в България няма свобода“ се пишат „измислени факти“ и ролята на вестника е да раздухва вражди, да разгласява лъжи, да използва собствените си организирани престъпления за уронване престижа на властта²⁷.

Въпреки протестите на опозицията изборите се провеждат. В Шумен участват 78,5% от избирателите, от които за Отечествения фронт гласуват 80%²⁸. За Шуменската околия данните сочат, че са гласували 83,3% от записаните в избирателните списъци, като за Отечествения фронт са подадени 85,4% от бюлетините, а 14,6% са недействителните гласове²⁹.

ОК на Отечествения фронт оценява изборния резултат като добър, след като се има предвид, че в Шуменската околия „опозицията е твърде активна“ и е ръководена от Хр. Стоянов и Кр. Славов. БЗНС „Н. Петков“ провежда три околийски конференции, голям събор на 14 октомври 1945 г., ЗМС устройва четири конференции в града, а след отлагането на изборите много дружби минават към опозиционния Земеделски съюз, и то предимно в големите села. Земеделските дружби от Отечествения фронт успяват да свикат в същото време само една конференция³⁰.

Мнението на опозицията е различно от това на управляващите. В опозиционните вестници са посочени много нарушения като явно гласуване на някои места, заплахи, смяна на бюлетини, фалшифициране на резултати и др., което хвърля сянка на съмнение върху редовността на изборния резултат.

Докато в. „Освобождение“ посочва, че изборите в Шумен са минали при „пълна свобода, с песни и ентузиазъм“.

След изборите критиките на правителството към опозицията се увеличават. На заседание на ПБ на БРП(к), проведено на 27 ноември 1954 г., се посочват перспективите пред българската опозиция: „или да потърси пътища за връщане в Отечествения фронт, или да продължи да стои на сегашните си позиции... в такъв случай тя ще бъде безжалостно разобличена и разгромена“³¹.

През 1946 г. натискът над опозицията се засилва. Задържат се опозиционни дейци, спират се опозиционни вестници, използва се всякакъв случай за спъване дейността на опозиционните политически формации.

В Шуменския край са разтурени публични събрания на опозицията в Мараш и Злокучен, а на членове на БЗНС „Н. Петков“ от Кълново и Нови пазар е нанесен жесток побой. На годишно събрание на земеделците от Шуменска и Преславска околия се отправя протест срещу беззаконията, вършени в страната. Отправя се искане за освобождаването на задържаните, разпускане на НС и провеждане на нови избори³².

В Шумен на 26 май 1946 г. милицията нахлува в клубното помещение на БЗНС „Н. Петков“, където се провежда конференция, и арестува всички присъстващи – общо 60 души. За бруталните милиционерски действия Хр. Стоянов връчва на министъра на правосъдието обширен протест³³.

Но на протестите на опозицията никой не обръща внимание, а приближаването на изключително важни за страната избори – референдума за формата на държавно устройство и изборите за ВНС, показва, че предстои изпълнена с напрежение политическа есен.

БЗНС „Н. Петков“ изпраща Окръжно №10 до дружбите в страната, където заявява, че становището на съюза е „ясно и категорично: БЗНС е за народна република“³⁴. БРСДП(о) и Демократическата партия също призовават своите членове и съмишленици да гласуват за република.

В референдума, проведен на 8 септември 1946 г., резултатите за страната са 95,63% за република и 4,37% за монархия. В Шумен за република гласуват 85,5%, а за монархия 11,9%. В околията 93,28% гласуват за република, а за монархия 4,27%³⁶.

За република в Нови пазар са гласували 93,87% от избирателите, а за монархия 3,53%. В селата на околията най-голям процент за република има в с. Мировци – 99,09%, и Боймир – 99,01%, а най-малък в с. Могила – 75,20%³⁷.

Резултатите показват, че огромна част от българските граждани отхвърлят монархическата форма на управление. В месеците преди плебисцита монархическият институт не е подкрепен от нито една политическа сила – управляващи и опозиция са на едно мнение, всички искат истинска народна република. Но генералната проверка за съотношението на политическите сили в страната са изборите за ВНС. Изборите щяха да покажат реалното място на партиите в българския политически живот и да определят насоките, по които ще се развива България.

Подготовката за изборите преминава под знака на остро политическо противопоставяне между Отечествения фронт и опозиционния блок. Преди изборите двете най-големи опозиционни партии БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о) се споразумяват за общи действия. Тяхната листа в Шумен се води от Хр. Стоянов и Кр. Славов³⁸, а Т. Лазаров е кандидатът за народен представител в Преслав³⁹.

По искане на БРП(к) партиите от Отечествения фронт се явяват с отделни листи, за да се види реалната им тежест в коалицията. В Шумен листата на БРП(к) се води от В. Коларов, БЗНС от Слави Пушкарков, БРСДП от Нисим Исаков, и др.⁴⁰

Опозицията се обявява в своята програма за основни ценности на демокрацията, за основни права и свободи на гражданите, за свободата на капитала, на частния стопански живот и др. Провеждат се редица събрания в Шумен, Преслав, Дибич, Злокучен и на други места, където говорят кандида-

тите за народни представители Хр. Стоянов, Кр. Славов, Ц. Пенев и др.⁴¹

БРП(к) обещава никакво връщане към „позорното и проклето фашистко минало, непрестанен и сигурен възход, право на труд, на образование, на почивка и на осигурени старини“⁴². Използва се всеки един случай да се атакува опозицията. БРСДП в Шумен призовава да не се дава нито един глас за „враговете на народното единство“ и за „опозиционните котерии“⁴³.

Както ще покаже бъдещето, предизборните обещания и атаки са едно, а реалността – съвсем друго. Убийства, стрелби и побоища бележат пътя на „най-демократичните избори“ – в Шумен е убит Марин Кузманов от представител на милицията⁴⁴; общо в страната загиват 24 активисти на БЗНС „Н. Петков“; на много места няма бюлетини на опозицията; арестуват се застъпници на опозицията в селата Мировци, Каравелово, Пет могили и др.; провалят се събрания на опозицията от активни членове на БРП(к) в селата Могила, Косово, Енево, Избул и др.; заплахи, че „ще се държи сметка на онези, които гласуват за опозицията“⁴⁵.

В проведените на 27 октомври 1946 г. избори общо за страната най-много гласове получава БРП(к) – 53,16%. Опозиционният блок печели 28,35%, което им осигурява 99 места във ВНС⁴⁶.

В Шумен БРП(к) печели 50,7%, а опозицията – 40,39%. В Шуменската околия БРП(к) получава 46,8% от гласовете, а опозицията 34,01 %⁴⁷, като в някои села опозицията получава повече гласове от Отечествения фронт. Като цяло резултатът получен от опозиционните партии в Шуменския край, е един от най-високите за страната. Най-много привърженици опозицията има в областите със силно развито земеделие, какъвто е Шуменският край. Подкрепена е и от градската буржоазия, някои служещи, занаятчии и дребни търговци⁴⁸.

Опозицията губи изборите за ВНС. Най-много гласове, а оттам и депутатски места получава БРП(к), която става преобладаваща сила в парламента и поема отговорност за бъде-

щето на страната. Постепенно сред БРП(к) и Отечествения фронт се налага линията за пълно разобличаване и пълен разгром на опозицията.

Въпросът за ограничаването на опозицията се разглежда от ОК на Отечествения фронт в Шумен, според който опозицията работи подмолно, пуска слухове и саботира действията на властта. Предвижда се настъпление за „парализиране и обезвреждане дейността на опозицията“⁴⁹.

През март 1947 г. в Шумен са арестувани сдружените земеделци П. Георгиев, д-р Савов и др. Задържани са народните представители Т. Лазаров и Калев, които са обвинени, че са реакционери и чужди агенти⁵⁰.

Въпреки политическото ограничение и несигурната обстановка опозиционната дейност в Шуменския край продължава. Организирант се събрания, конференции и други прояви, на които се критикува правителствената политика, приемат се резолюции в подкрепа на БЗНС „Н. Петков“ и дейността на парламентарната група.

Силен удар на опозицията се нанася с процеса и екзекуцията на Н. Петков, след което опозиционната дейност постепенно заглъхва. Линията на поведение на БРП(к) към опозиционните партии е вече ясно очертана – спиране на печатните им органи, забрана на публични прояви, дискредитиране на техните лидери и тяхната политика и в крайна сметка постепенно ликвидиране на опозицията в България.

На 26. VIII. 1947 г. ВНС приема закон за забрана и разтуряне на БЗНС „Н. Петков“ и всичките му поделения и секции и конфискация на всичките му имущества в полза на държавата⁵¹.

Съдебно-административните мерки на управляващите срещу дейци на опозицията продължават. В края на 1947 г. в Шумен за „противонародна дейност, изразена в разгласяване на обиди, неверни и клеветнически слухове“, са осъдени социалдемократите П. Тимнев, Ал. Василев и Д. Славов⁵².

След забраната на БЗНС „Н. Петков“ остава да съществува БРСДП(о), която е разгромена през септември 1948 г.

Тогава в процеса срещу К. Лулчев на 10 г. затвор е осъден лидерът на шуменските социалдемократи Кр. Славов⁵³. Необходимо е да се отбележи пасивното поведение на Великобритания и САЩ по отношение на българската опозиция. Опозицията търси подкрепата на техните представители в СКК, обменят мнения и информация за положението в България, но действията, с които се ограничават англичаните и американците, са писане на ноти и декларации. Тяхното внимание е насочено към Западна Европа и засилват сътрудничеството си с тях през следващите десетилетия, когато светът е разделен от желязната завеса.

Лишени от възможности за легално съществуване, някои от опозиционните партии създават свои нелегални организации. През 1948 г. нелегални организации на БЗНС „Н. Петков“ са създадени в селата Стамболийски, Шуменско и Плиска, Косово и Новопазарско. Още в края на 1947 г. в с. Янково е възстановен нелегално опозиционният ЗМС, който през 1948 г. се превръща във въоръжена терористична група от 16 човека⁵⁴. Дейността на нелегалните организации е ограничена, те са малочислени и твърде скоро се слага край на опозиционната дейност в Шуменския край през разглеждания период.

БЕЛЕЖКИ:

1. Исусов, М. Политически партии в България 1944-1948 г. С., 1978; Зарчев, Й. БЗНС и борбата за управлението на народнодемократичната власт. С., 1977; Куков, К. Разгром на буржоазната опозиция 1944-1947 г. С., 1966; Гунев, Г. Към брега на свободата или за Н. Петков и неговото време. С., 1992; Цветков, Ж. Съдът над опозиционните лидери. С., Ехо от конника. С., 1981.
2. ДА – Шумен, ф. 251, оп. 1, а. е. 1, л. 2.
3. Андонов, Л. Освободителният поход на съветската армия в Шуменски окръг – В: Ехо от конника. С., 1981, с. 280-282.
4. Земеделско знаме № 36, 12 януари 1945 г.
5. Земеделско знаме № 21, 22 ноември 1944 г.; № 31, 27 декември 1944 г.
6. Земеделско знаме № 45, 14 февруари 1945 г.

7. ДА – Шумен, ф. 232, оп. 1, а. е. 8, л. 1.
8. Остоич, П. БРСДП – 9. Кепт. 1944 – 11 август 1948 г. С., 1980, с. 42.
9. Земеделско знаме №25, 6 декември 1944 г.; Зарчев, Й. БЗНС и борбата за укрепване на народнодемократичната власт. С., 1977, с. 51.
10. Освобождение №11, 23 декември 1944 г.
11. Зарчев, Й. Цит. съч., с. 59.
12. ДА – Шумен, ф. 231. оп.1, а.е.10, л.3.
13. Исусов, М. Пол. партии в България ..., с.86.
14. Освобождение №17, 2 юни 1945 г.
15. Освобождение №17, 2 юни 1945 г.
16. Освобождение №17, 2 юни 1945 г.
17. ДА – Шумен, ф. 251, оп.1, а. е. 1, л. 58-60.
18. Свободен народ № 212, 26 октомври 1945 г.
19. Пейков, Ив. Разгром на свалената от власт монархофашистка буржоазия в България 9.IX.1944-IX.1945 г., с.152.
20. Разговор с Милко Лалов от Съюза на репресираните след 9. IX. 1944 г.
21. Исусов, М. Цит. съч., с.164-169.
22. Исусов, М. Цит. съч., с. 174.
23. Тунев, Т. Към брега на свободата ...с. 81-82.
24. ДА – Шумен, ф. 1605, оп.1, а.е. 6., л. 5-6
25. ДА – Шумен, ф. 1605, оп.1, а.е. 6., л. 7-8
26. Народно земеделско знаме № 68, 30 октомври 1945 г.; № 70, 1 ноември 1945 г.; № 74, 6 ноември 1945 г.
27. ИМ – Шумен, инв. № 4471
28. Освобождение № 50, 24 ноември 1945 г.
29. ДА – Шумен, ф. 251, оп.1, а.е. 14, л. 4
30. ДА – Шумен, ф. 251, оп.1, а.е. 14, л. 4, 7.
31. Христоматия по история на България 1944-1948 г. С., 1992, с. 47
32. Народно земеделско знаме №27, 12 януари 1946 г.; № 32, 12 февруари 1946 г.; № 45, 27 февруари 1946 г.
33. Народно земеделско знаме № 95, 30 май 1946 г.
34. Народно земеделско знаме № 113, 21 август 1946 г.
35. Свободен народ № 173, 22 август 1946 г.; Знаме № 160, 24 август 1946 г.
36. Освобождение № 90, 12 септември 1946 г.
37. ДА – Шумен, ф. 70, оп.1, а. е. 124.
38. ИМ – Шумен, инв. № 17.

39. Народно земеделско знаме № 157, 13 октомври 1946 г.
40. ДА – Шумен, ф. 1605, оп.1, а. е. 3, л. 65.
41. ДА – Шумен, ф.1605, оп.1, а. е. 3., л. 117.
42. ИМ – Шумен, инв. № 29.
43. ИМ – Шумен, инв. № 24.
44. ДА – Шумен, ф. 251, оп.1, а. е. 7., л. 18; Народно земеделско знаме № 171, 29 октомври 1946 г.
45. Народно земеделско знаме № 179, 7 ноември 1946 г.; Свободен народ № 216, 27 октомври 1946 г.
46. Огнянов, Л. Държавно-политическата система на България 1944–1948 г. С., 1993, с. 135.
47. ДА – Шумен, ф.1605, оп. 1, а. е. 3, л. 439; ф. 251, оп. 1, а. е. 7, л. 10-11.
48. Исусов, М. Цит. съч.; с. 315-317; Зарчев, И. Цит. съч., с. 92-93.
49. ДА– Шумен, ф.251, оп. 1, а. е. 2, л. 66.
50. Народно земеделско знаме № 55, 11 март 1947 г.; № 65, 3 април 1947 г.
51. Христоматия по история на България, с. 116-117.
52. Освобождение № 155, 31 декември 1947 г.
53. Цветков, Ж. Съдът над опозиционните лидери. С., 1991, с. 181-191.
54. Генчев, Н. Разгром на буржоазната опозиция в България 1947-1948 г. ГСУ, ИК, 1962, т. LVI, с. 263.

ОПОЗИЦИЯТА В ХАСКОВО И ОКОЛИЯТА 1945–1947 г.

Виолета Костова

Настоящото съобщение разглежда формирането на т. нар. лоялна опозиция в лицето на БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о) в рамките на тогавашната Хасковска околия. Изложението е изградено върху досегашните проучвания за развитието на политическите партии в Хасково и околията през периода 1944 – 1948 г.¹, документите, запазени в ЦДА на РБ и ДА – Хасково, местния и централния партийен печат. За съжаление и досега не е възможно ползването на бившия Окръжен партийен архив. Акцента поставяме върху процеса на формиране на двете опозиционни партии в Хасково и околията и влиянието, което имат за краткия период на своето съществуване.

Лоялната опозиция се ражда вътре в Отечествения фронт като резултат от противоречията както между партиите, така и вътре в самите партии, които го изграждат, като алтернатива на диктатурата на пролетариата. Тя отстоява принципите на буржоазната демокрация и има най-големи възможности да завоюва значителен социален терен и да оспорва властта на ОФ².

Политическият живот в Хасково и околията се развива съобразно общите тенденции в страната. В първите месеци след 9 септември 1944 г. политическите партии, получили легитимност чрез участието в ОФ, започват бързо да се възстановяват и масовизират. Организациите на БЗНС и на БРСДП тук са с дългогодишна история и традиционно влияние в политическия живот. Председател на първия състав на ОК на ОФ е Димитър Стоянов от БЗНС, по-късно в него е включен и Добри Желев. В състава на временната общинска управа БЗНС има двама общински съветници, а БРСДП – двама пом. кметове и двама общински съветници. За околийски управител е назначен Марчо Тенев от БЗНС. БЗНС бързо възста-

новява своите дружби по селата и има добро представяне в местните комитети на ОФ и в администрацията. На 30 ноември 1944 г. излиза бр. 1 на в. „Клас“ – седмичник на Хасковската околийска дружба, с редактор Вакрил Янев. Уводната статия е на Димитър Стоянов и в нея се казва следното: „ОФ не е нова партия, а групировка от партии. Участващите в него партии и организации са приобщили усилията си и са сключили бойния съюз не за тясно партийно дело, а за постигането на голямата цел за спасението на България и осигуряването на благоденствието на народа. Затова никоя от участващите партии няма господствующе положение, нито пък ОФ е създаден, за да създаде на която и да е от предпоставките за самостоятелна нейна власт.“⁴³ Неслучайно цитирам тези думи, както и имената на дейците на БЗНС тук. Твърде скоро това са хората, проявявайки последователност, които ще оглавят опозиционния БЗНС, пък и цялата опозиция в Хасково и околията. Димитър Стоянов е и единственият, който официално протестира срещу акцията, организирана от БРП(к) в Хасково за отмяна на 4-то ПМС, за което е остро атакуван от в. „Народна борба“⁴⁴. До февруари 1945 г. официалното становище е единство между партиите в ОФ в околията в главните неща.

Все пак още от края на 1944 г. и началото на 1945 г. специално сред земеделските дружби в някои села се появяват първите разногласия с РП(к) по въпросите за представителството в комитетите на ОФ по места, разпределението на държавните служби, протестира се срещу опитите на комунистите за намеса във вътрешния живот на земеделските организации. В много от документите, приети на събрания, земеделците заявяват верността си към ръководството на съюза начело с Г. М. Димитров. Така е в селата Стамболово, Жълти бряг, Ябълково, Корен, Криво поле, Козлец и др. Земеделската дружба в с. Корен в резолюция от 28.01.1945 г. иска официално опровержение на всички клевети срещу Г. М. Димитров и изразява становището, че неговата оставка е наложена от РП(к). На много места сдружените земеделци протести-

рат срещу уволнението на учители и др., обвинени във фашистка дейност, както и срещу исканията на комунисти по места за изключване от БЗНС на най-старите членове. И докато при първите подобни прояви се търсят възможности за съвместно решаване на проблемите чрез комитетите на ОФ и ръководствата на РП(к) на различни нива, то през пролетта на 1945 г. съпротивата срещу грубата намеса във вътрешно-организационния живот на дружбите се оформя в борба за запазване самостоятелността на БЗНС като организация⁵.

Процесът на диференциация в БЗНС, започнал с отношението към 4-то ПМС и съвещанието на ВСС от 18-20.01.1945 г. и завършил с конференцията на съюза от 8-9 май 1945 г., и изключването на Г. М. Димитров и Б. Бумбаров, довежда до реалното разцепление на партията и оформянето на опозиционния БЗНС „Н. Петков“.

В Хасково и околията разцеплението добива конкретен вид с изключването на Д. Стоянов от ОК на ОФ през май 1945 г. за „противоотечественофронтовска дейност, разколничество и провеждане на геметовщината в Хасково и околията“. Следва решение на другарския съд при Областната земеделска дружба – Ст. Загора, която изключва „за антисъюзна и антиотечественофронтовска дейност“ Д. Стоянов за 2 месеца и Вакрил Янев завинаги. Следва кампания от пунктови събрания в селата на околията за одобрение решенията на конференцията от 8-9 май, която завършва с голям земеделски събор в Хасково на 20 май. Именно тогава е избрано временно ръководство на Хасковската дружба, в състава на което все още са Добри Желев, Михаил Ковачев и Марчо Тенев. Околийската конференция от 10 юни окончателно оформя разделението на съюза в околията и изключва Д. Стоянов завинаги. Следва още едно околийско събрание на 8 юли, което заличава от списъците на организацията цялата Хасковска градска дружба. Събранието назначава временен комитет, който да извърши презаписване на членовете – „истински и доказани отечественофронтовци“. На това събрание не са допуснати да участват представителите на земеделските дружби от

селата Стамболово, Корен, Царева поляна, Крепост, Раковски, Воден и др. Заменяни са делегати, присъстват и милиционери. Независимо от всички усилия да се изолират много от земеделците, много оспорван е изборът на ръководство. Предложени са две листи – от ръководството и от събранието. Най-много гласове получават Райко Марашев, Добри Желев и Марчо Тенев. Следва нова чистка в околийското ръководство на БЗНС – председателят М. Ковачев е бламиран, изключени са Добри Желев и Юрдан Нанчев. Марчо Тенев е уволнен от длъжността околийски управител. С протокол №1 от 30.VII.1945 г. на другарския съд при Хасковската земеделска дружба от БЗНС са изключени завинаги 17 души, между които споменатите по-горе имена. Свалени са старите ръководства на земеделските дружби в селата Сусам, Стойково, Сърница, Орлово, Малево, Корен, Криво поле, Въгларово, Стамболово, Николово и др. Много от членовете са обвинени в геметовщина и фашистка дейност и са изключени. В някои от дружбите остават много малко членове, в Корен – само 1. На тази цена са одобрени решенията на конференцията на съюза от 8-9 май⁶.

През есента на 1945 г. БЗНС „Н. Петков“ оформя своята организация в Хасково и околията. Данните за 64 села на околията показват, че тя брои 4451 членове, а младежката ѝ организация – 2452 членове. В БЗНС–ОФ остават 1607 членове. Несъмнено е доминирането на опозиционния БЗНС в града и в околията. Димитър Стоянов е организационен секретар на БЗНС „Н. Петков“.

Процесите на разцепление в БРСДП протичат по аналогичен начин. Най-напред са отзовани представителите ѝ в ОК на ОФ – Ив. х. Иванчев и Продан Шопов, изключени впоследствие за противоотечественофронтовска дейност. За конкретните прояви на този процес обаче нямаме достатъчно сведения по места. Според някои източници мнозинството от членовете са привлечени от Гр. Чешмеджиев, а младежката организация е изцяло при опозицията. На 14.10.1945 г. е първата околийска сбирка на БРСДП(о), която избира околийски

комитет, в който са представени селата Динево, Малево, Тракиец, Узунджово и Въгларово. В приетата резолюция събра- нието одобрява дейността на централното ръководство наче- ло с К. Лулчев и препоръчва на организациите по места да поддържат тесни връзки с тези на БЗНС „Н. Петков“ за „ор- ганизиране и изнасяне общо на борбата за повече свобода и демокрация“. Според данните за 1946 г. БРСДП – ОФ има 58 местни организации с 405 членове. Това, както и други косве- ни данни показват, че значителна част от социалдемократите в околията също минават към опозицията⁷. През 1946 г. бор- бата е съсредоточена и около кооперация „Напред“, като в края на юни е отстранен целият УС с решение на Хасковския областен съд⁸.

Организационният живот на двете партии на лоялната опо- зиция е много трудно да се проследи за разлика от този на партиите в ОФ. Голяма част от данните са по-скоро косвени – документи на други партии, местният печат също не дава осо- бена информация, а малко са и материалите от двата опози- ционни вестника – „Свободен народ“ и „Народно земеделско знаме“. Независимо от това данните, с които разполагаме, показват, че опозицията има значително влияние тук.

Двете изборни кампании несъмнено са най-важните бит- ки, които опозицията води в политическия живот. В изборите за XXVI ОНС тя не участва, но тук са организирани някои публични прояви, митинги въпреки трудностите. Все пак ре- зултатите от изборите предполагат някои изводи. Без да ци- тираме точните цифри, почти една четвърт от имащите пра- во на глас не гласуват, не е малък броят на недействителните бюлетини. Следователно победата на общата листа на ОФ в парламентарните избори през 1945 г. не е толкова убедител- на – значителен брой избиратели оспорват това с негласува- нето си.

Втората изборна кампания, за ВНС, е генералното сраже- ние в българския политически живот. Опозицията реално учас- тва и в Хасково тя печели една четвърт от гласовете, а в око- лията най-много – в селата Ябълково, Брод, Крепост, Мале-

во, Узунджово, Динево и Тънково. Спечелено е едно депутатско място и във ВНС от Хасковска околия депутат е Димитър Стоянов⁹.

В началото на 1947 г. започва настъпление срещу опозицията до пълната ѝ ликвидация – спиране на опозиционните вестници, отнемане депутатския имунитет на Н. Петков и съдебния процес срещу него, лишаване от депутатски имунитет на още 23 депутати на опозицията до приемането на Закон за забрана и разтуряне на БЗНС „Н. Петков“ на 26.08.1947 г. Много от членовете на опозиционните партии са подложени на политически репресии. В Хасково първият процес е през февруари 1946 г. срещу Вакрил Янев и помощниците му. Вакрил Янев минава нелегално южната ни граница в началото на 1945 г., осъден е задочно. Осъдени също са Никола Манчев, Латю Костов, Ю. Юрданов, Марин Делчев и Железан Живаков¹⁰. След 1947 г., особено след 1948 г. и началото на 50-те години много от дейците на БЗНС „Н. Петков“ и опозиционния ЗМС са по лагери и затвори, някои напускат страната¹¹.

За краткото време на съществуване на легална опозиция в страната Хасково и околията се оформят като един от центровете на лоялната опозиция. И двете партии – БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о), имат значително влияние тук. Несъмнено главният център е БЗНС „Н. Петков“. В Хасково през този период няма данни за съществуване на организация на Демократическата партия, РДП се възстановява, но е с традиционно слабо влияние. Ядрото на опозицията тук е организацията на БЗНС „Н. Петков“, която привлича по-голямата част от земеделците в околията, както и опозиционния ЗМС. Тя несъмнено постига политически успех не само с участието си в изборите за ВНС, но и с влиянието, което оказва върху процесите в организациите на БЗНС и БРСДП, които остават в състава на ОФ.

БЕЛЕЖКИ:

1. Костова, В. Организацията на БРСДП в Хасково и околията 1944/48. ИМЮИБ, т. XII, с. 189-197; Процеси в развитието на земеделското движение в Хасковска околия 1944-1948, ИМЮИБ, т. XIX, с. 243-256; Политически партии и политически живот в Хасково 1944-1948, ИМЮИБ, т. XVIII, с. 271-284.
2. Минчев, М. България отново на кръстопът. С., 1999, с. 85-89.
3. В. „Клас“, бр. 1/30.11.1944 г.
4. В. „Народна борба“, бр. 17/9.12.1944 г.
5. Костова, В. Процеси в развитието на земеделското движение, с. 244-245.
6. Пак там, с. 245-249.
7. Костова, В. Организацията на БРСДП... с. 191-192.
8. В. „Свободен народ“, бр. 140/10.07.1946 г.
9. Костова, В. Процеси в развитието на земеделското..., с. 251.
10. В. „Народна борба“, бр. 8/2.03.1946 г.
11. Камов, Д. Земеделската голгота. Х, 1994, с. 44-64, 92-101.

БЗНС „НИКОЛА ПЕТКОВ“ В СТАРОЗАГОРСКА ОКОЛИЯ. ОПОЗИЦИЯ ПОД ПРОЖЕКТОРИТЕ НА ВЛАСТТА 1945–1947 г.

София Василева

Старозагорският регион е едно от огнищата на селското движение в България, родно място на много от първоапостолите, основателите и идеолозите на БЗНС – Димитър Драгиев, Диньо Рашев, Марко Турлаков, Станчо Момчев, и техните последователи – Минчо Драндаревски (прил. № 10), Дечо Тенев, Минчо Стоянов, Момчо Илиев. В Стара Загора се издава първият в България земеделски вестник – в. „Земледелец“ (1883-1885). От 1902 до 1907 г. седалището на ПП на БЗНС е в Стара Загора, тук се помещава и редакцията на съюзния орган в. „Земеделско знаме“. След деветоюнския преврат през 1923 г. и последвалите драматични събития в Стара Загора става първото разцепление в историята на БЗНС. Отново в Стара Загора през 1932 г. се учредява БЗНС „Александър Стамболийски“ под председателството на Минчо Драндаревски, през 1940 г. тук се провежда и единственият нелегален земеделски конгрес – конгресът на БАЗС. През периода от учредяването на БЗНС до 9.IX. 1944 г. старозагорските земеделски дейатели развиват огромна просветителска, публицистична и издателска дейност – издават се земеделски национални и местни вестници, брошури, книги, поредицата „Земеделски народен календар“. Старозагорските земеделски политици заемат традиционно силни позиции и в държавно-политическата йерархия – от техните среди се излъчват народни представители, министри, дипломати.

До момента въпреки засиления през последните години историографски интерес към легалната и нелегалната дейност на българската опозиция след 9.IX. 1944 г.¹ мястото, ролята и значението на БЗНС „Н. Петков“ в Старозагорска око-

лия и активното участие на старозагорските земеделски лидери в борбата против тоталитаризма не са били обект на специални проучвания. Настоящата публикация си поставя за цел да огласи основните събития, факти и личности, свързани с организираната от БЗНС „Н. Петков“ в Старозагорска околия политическа съпротива против комунистическото отечественофронтовско управление. На основата на достъпните до този момент източници – документи в ДА и ОПА – Стара Загора, спомени и биографични данни, съхранявани в Исторически музей – Стара Загора, статии и дописки във в. „Зелено земеделско знаме“ и местния печат – е направен опит да се проследят конфликтите в местните комитети на ОФ и последвалите чистки за отстраняване на „геметовци“ и „николапетковисти“, разпределението на службите в околията и областта, вътрешнопартийните борби, подготовката за изборите за ОНС и ВНС, методите, средствата и конкретните действия за разгрома на опозицията.

В годините на Втората световна война БЗНС няма изградени местни организации. В Стара Загора земеделски лидери от БЗНС „Врабча 1“ са: Минчо Стоянов, Ради Димитров, Димитър Захариев, Спас Иванов, Койчо Тончев; от БЗНС „Александър Стамболийски“ („Пладне“) – Минчо Драндаревски, Момчо Илиев, Диньо Тодоров, Рашо Боровски, братята Стоян, Слави и Димитър поп Игнатови.

През периода от 9 септември 1944 г. до ликвидирането на многопартийната парламентарна система в България основната цел на земеделското движение е да постигне трайно обединително вътрешнопартийно единство. Същевременно БРП(к) от своя страна, използвайки лостовите на властта и укрепващите ОФ структури, провокира и стимулира разединителните процеси в БЗНС.

След 9.IX.1944 г. съгласно Окръжно № 5 на ЦК на БРП(к) от 12.IX.1944 г. в цялата страна започва трескава организационна дейност за изграждане на отечественофронтовски комитети и възстановяване на партиите, коалирани в ОФ. За обединение и бързо масовизиране на БЗНС се обявява и Нацио-

налната конференция на съюза, проведена на 14 и 15 октомври 1944 г. Минчо Драндаревски е избран за член на ПП на БЗНС и за главен организатор в Контролния съвет на ПП². Областното и околийското ръководство на БЗНС и градската дружба в Стара Загора започват активна дейност за незабавно възстановяване във всяко село на земеделските организации³.

За силните позиции и влияние на земеделците в областта и околията говорят и данните за представителството на партиите в комитетите на ОФ и разпределението на службите в околията и областта. Съставът на окръжния комитет на ОФ, учреден през март 1944 г., е: 2 комунисти, 3 земеделци, 1 демократ и 1 социалдемократ. Непосредствено след 9.IX. 1944 г. съставът на Старозагорския областен комитет на ОФ е: 3 комунисти, 3 земеделци, 3 социалдемократи, 3 звенари и 4 т. нар. честно мислещи граждани⁴. За председател е избран Минчо Драндаревски. Цитираното вече Окръжно № 5 на ЦК на БРП(к) дава изключително големи права на местните ОФ комитети. Фактически властта по места се намира в техни ръце. Под тяхно ръководство се извършва персоналната промяна на областните дирекции, околийските управления и общинските управи⁵. В първите дни и месеци след 9 септември по тези въпроси, както и по отношение на революционната ситуация в страната в областния и околийския комитет на ОФ се води разгорещена словесна битка главно между представителите на БРП(к) и БЗНС. Все пак БЗНС получава много от важните и престижни служби в областта и околията — постове областен и помощник областен директор, областен началник на Държавна сигурност (за по-малко от месец, след това мястото се заема от член на БРП(к), началник на Областната държавна пропаганда, председател на Областната стопанска камара, областен началник на земеделието, околийски управител на Стара Загора, околийски училищен инспектор⁶. На комунистите са дадени повечето от силовите, информационните и пропагандните служби — околийски полицейски началник, началник на милицията в Стара Загора, на-

чалник на Държавна сигурност в Стара Загора, кмет на Стара Загора, началник на Радио Стара Загора. Така, още в първите седмици и месеци на отечественофронтовското управление в България, в Старозагорска околия БЗНС се оказва в позицията на коалиционен ОФ партньор, който има стабилно представителство и надмощие в държавните и административните структури, но реално няма власт.

Тази политическа аномалия, както и стремежът на РП(к) за надмощие и контрол върху дейността на ОФ комитетите и опитите за намеса във вътрешноорганизационния живот на дружбите е една от основните причини за постоянните конфликти на местно ниво между земеделци и комунисти. От 9 септември 1944 г. до средата на 1945 г. на заседанията на областния и околийския комитет на ОФ областният директор Момчо Илиев, Минчо Драндаревски, Янаки Хаджиолу (от името на НС „Звено“) постоянно протестират против внезапните задържания „за справка“, арестите, побоищата, убийствата без съд и присъда, неправомерните уволнения и назначения на учители, съдии, лекари⁷. Коментира се отношението на милицията към войсковите чинове и „изчезването“ на военни от гарнизона без знанието на началника на гарнизона⁸. Повдига се и въпросът за кадровия състав на помощник-командирите във войската и защо от средите на БЗНС няма такива назначения⁹.

Несъгласията на земеделските лидери от цялата страна с методите, начините и средствата на налагане и утвърждаване на новата ОФ власт обтягат отношенията между коалиционните партньори БЗНС и БРП(к). През месеците ноември – декември 1944 г. по повод декларацията на „Врабча 1“ за вливане в БЗНС се провеждат масови земеделски събори в цялата страна – в Свищов, Пазарджик, Кърджали, Сливен, Провадия, Фердинанд (дн. Монтана), Дупница, Пловдив, Плевен. Многохиляден земеделски събор е организиран и на 10 декември в Стара Загора на площада пред читалище „Родина“ (дн. сградата на Стария театър, прил. № 10). Сред официалните гости са д-р Г. М. Димитров, Н. Петков, министърът на

железниците Ангел Держански и земеделски лидери от София и Пловдив. Доминират портретите на Александър Стамболийски. В речта си, извадки от която са публикувани в подробна дописка в местния вестник „Земя“, д-р Г. М. Димитров говори за постигнатото единство на БЗНС, открито и публично поставя въпроса за единството и същността на ОФ и подчертава, че „... делото на ОФ е дело на селяните, работниците и интелигенцията и народната войска“, „... Ако трябва да дадем жертви, ще ги дадем, лични, групови и партийни, но ще пазим ОФ и неговата програма...“, „... Налага се обаче преди всичко една искреност между нас – съюзниците от ОФ...“¹⁰. Изказвания в защита на програмата на ОФ правят и министър А. Держански, и местният земеделски водач М. Драндаревски. Статията във вестника завършва с образно описание на атмосферата на митинга: „Отново плющят знамената. Отново се издигат портрети и плакати. Народът манифестира. Земеделска България марширува със скъсани цървули, дървени обуца и налъми, но с пламък в очите и с вяра в душите. И гръмко ура тресе простора.“ Акцентите, поставени в речите на земеделските лидери, и ентузиазмът и готовността, с която те се приемат от множеството, превръщат митинга в предвестник на организираната политическа борба на старозагорските сдружени земеделци против комунистическото отечественофронтовско управление.

В края на 1944 г. и началото на 1945 г. на национално ниво вече публично се коментира въпросът за единството на ОФ. На 15 март на съвместно заседание на областния комитет на ОФ заедно с областните ръководства на партиите от ОФ, се констатира, че Старозагорска област е най-зле организирана в ОФ. Затова се обвиняват д-р Г. М. Димитров и неговите последователи в Старозагорска област¹¹. С цел „да се укрепи единството на ОФ“ представителите на РП(к) предлагат да се прочисти съставът на ОФ комитетите и съставът на партиите, членувачи в ОФ. Задаващите се чистки пораждат остри вътрешнопартийни разногласия в коалираните в ОФ некомунистически партии.

През периода от април 1945 г. до легализирането на опозиционните партии през септември 1945 г. вътрешнопартийните противоречия в БЗНС се задълбочават и Старозагорска област се очертава като район, в който стават едни от първите в страната разцепления на земеделските организации. Началото е поставено на проведената на 8 април Областна земеделска конференция. Последователите на д-р Г. М. Димитров имат мнозинство и за председател на областното ръководство е избран М. Драндаревски. Приема се важна резолюция, в която се огласява, че БЗНС няма равноправно участие в управлението. Отправят се открити обвинения против БРП(к), че не се съобразява с програмата на ОФ, че отрича демокрацията. По отношение на предстоящите избори за XXVI ОНС се заявява: „Искаме пълни, свободни избори, съгласно конституцията, които да се произведат след свършването на войната, когато ще се създаде благоприятна обстановка за такива.“ По отношение на ЗМС се настоява: „Искаме запазване самостоятелното съществуване на ЗМС и протестираме против всички опити да бъде накърнена или премахната неговата самостоятелност.“ В резолюцията старозагорските земеделци заявяват, че са недоволни от радио София, от вестник „Отечествен фронт“ и от списването на в. „Земеделско знаме“, за които те смятат, че са се превърнали в органи на РП(к)¹². Решенията и изводите на Областната земеделска конференция предизвикват светкавична реакция от страна на БРП(к). Още на следващия ден на проведеното по този повод заседание на ОбК на ОФ местният лидер на БРП(к) Кръстьо Добрев обвинява М. Драндаревски в демагогия, „геметовщина“ и че не провежда ОФ линия. Привържениците на земеделеца Георги Драгнев от своя страна представят писмо, в което се съобщава, че се разграничават от приетата резолюция и че на 8 април те са избрали ново областно настоятелство, което в областния комитет на ОФ ще бъде представявано от Г. Драгнев, Ат. Циганчев, К. Славов, Г. Митев, К. Тончев и М. Денев¹³. Обсъжда се въпросът за преустройството на ОбК на ОФ и се решава да бъдат изключени председа-

телят на комитета М. Драндаревски и Слави поп Игнатов и техните места да се заемат от други „подходящи“ хора от БЗНС¹⁴. Решенията на Областната земеделска конференция от 8 април и на последвалото веднага след нея заседание на ОбК на ОФ показват, че разцеплението на БЗНС в Старозагорска област вече е факт. Вече има 2 земеделски ръководства: т. нар. от комунистите „геметовско“ – начело с Минчо Драндаревски и Слави Попславов Попигнатов, и отечественофронтовско – начело с Г. Драгнев.

Логични промени настъпват и в състава и дейността на старозагорското околийско настоятелство на БЗНС. На 25 април 1945 г. привържениците на Г. Драгнев избират ново настоятелство с председател Манол Денев и секретар Диньо Вълчев¹⁵. В духа на решенията на Националната конференция на БЗНС от 8 и 9 май 1945 г., на която се гласува изключването на д-р Г. М. Димитров от съюза, се пристъпва към прочистване на местните земеделски дружби от „геметовци“ и „николапетковисти“. За целта се създават контактни комисии по селата от равен брой земеделци и комунисти. Тяхната дейност се ръководи от околийска контактна комисия в състав от 6 души: Христо Нанев, Райно Колев, Никола Баров – от ръководството на Околийския комитет на РП(к), и Диньо Вълчев, Манол Денев и Георги Бинев – от ръководството на Околийското отечественофронтовско настоятелство на БЗНС¹⁶.

Въпреки масовите чистки и активната намеса на БРП(к) във вътрешноорганизационния живот на дружбите равностойните позиции на земеделците в ОФ се запазват. Доказателство за това е постигнатото споразумение за квотите на кандидатите за народни представители в предстоящите избори за XXVI ОНС: 95 – БЗНС, 95 – РП(к), 45 – Звено, 32 – СДП, и 8 интелектуалци. Всичко – 276. Съответно: 9 избирателни колегии – БЗНС, 9 – РП(к), 3 – Звено, 2 – СДП¹⁷.

Отлагането на изборите за ОНС, легализирането на опозиционните партии през септември 1945 г. и последвалият бойкот на изборите предизвикват още по-сериозни промени и размествания в политическите пластове в Старозагорска област

и околията. 19 земеделски дружби по селата начело с водачите си минават в опозиция¹⁸. Първи са най-големите села в Старозагорска околия – Братя Даскалови, Сърнево, Калояновец, Михайлово¹⁹.

На 21 октомври 1945 г. се провежда областен събор на опозиционния БЗНС и конференция в салона на кино „Фокс“. Още на другия ден във в. „Септември“ започва масирана кампания за изобличаване, осмиване, оплюване, окарикатуряване, очерняне на местните водачи на опозицията – М. Драндаревски и С. поп Игнатов²⁰.

Същевременно недоверието на земеделците към комунистите се засилва. В сериозен повод за нови конфликти се превръща прибързаното и необмислено решение на ОК на БРП(к) за създаване на ТПЗК по селата. Земеделците, дори и тези, които са в ОФ, искат земята да се даде на селяните и те, ако желаят, доброволно да се кооперират.

На XXVI конгрес на БЗНС, проведен през декември 1945 г., проличава явно желание за обединение на отечественофронтовския с опозиционния БЗНС, за единен БЗНС. Групата на Оббов и Драгнев също идейно гравитира към опозицията²¹. В началото на 1946 г. масово се основават опозиционни земеделски дружби в старозагорските села Опан, Св. Кирилово, Преславен, Осларка, Калояновец, Бял извор, Борово, Богомилово, Самуилово, Бенковски, Клементиново, Знаменосец, Колена, Коларово, Тополяне, Плоска могила, Трънково, Белчево, Александрово, Арнаутино, Бели бряг, Бъдеще, Българене, Венец, Воденичарово, Голямо Кадиево, Горно Ботево, Дълбоки, Зора, Козаревец, Ловеч, Маджерито, Малко Кадиево, Оряховица, Соколово, Тихомирово, Тракия, Цар Аспарух²². Опозиционното земеделско движение в Старозагорска околия успява да се оформи организационно и да се масовизира въпреки нажежената политическа обстановка в страната – уволнения на министри, политически процеси, забрана на опозиционни вестници²³, и въпреки постоянните погроми и арести, на които са подложени зелените земеделци опозиционери по селата в региона²⁴. През февруари 1946 г. се

провежда отчетно-изборна конференция на Старозагорската околийска земеделска дружба. Избрано е ново настоятелство с председател Кънчо Чамов и подпредседател – Рашо М. Боровски. Във връзка със засилващите се репресии и общата атмосфера на ескалиращо напрежение и несигурност се приема и огласява резолюция, в която се одобрява дейността на ПП на БЗНС със секретар Н. Петков, иска се амнистия на кабинета Муравиев, премахване на концлагерите, отменяне на Закона за защита на ОФ власт, който „с нищо не се различава от ЗЗД“, протестира се против масовите арести, побоища и убийства, иска се изземване на оръжието от неотговорните фактори, от РП(к), разтуряне на организациите „Септемврийче“ и „Емос“²⁵.

Подготовката на изборите за ВНС е апогей на остри политически борби между ОФ и опозицията. За дейността на БЗНС „Н. Петков“ и другите опозиционни партии в Старозагорска околия за съжаление можем да съдим само по косвени данни, от които се вижда, че предизборната кампания надхвърля границите на нормалното политическо поведение, на законните начини и средства за предизборна надпревара, валидни за действащата тогава система на парламентарна „народна демокрация“. Докато опозиционните сили залагат на антикомунизма и техните лидери търсят съдействието на СКК и международната общественост в защита на многопартийната система и против стремежите на комунистическата партия за монопол над властта, то управляващите се опират на държавната власт, като се използват всички възможни средства за сломяване на противника: насилия, заплахи, принудително задържане на опозиционери в трудови лагери, удостоверения за „благонадеждност“ за постъпване във ВУЗ, пречки от административните власти при провеждане на предизборните мероприятия на опозицията²⁶. Кандидати на обединената опозиция в околията са Никола Петков, Минчо Драндаревски, д-р Диню Гочев, Иван Петков, Къню Чамов, д-р Димитър Василев, Дечо Тенев Петков и Иван Черноколев²⁷. Въпреки репресивната атмосфера и произволите, особено по се-

лата, обединената опозиция в околията успява да организира 21 предизборни митинга. Издигат се лозунги „Да живее Никола Петков“, „Да живее Гемето – долу ОФ-ето“, „Отвори се небето, слезна Гемето, разтури ОФ-ето“, „Свобода“, „Защита на собствеността“, портрети на д-р Г. М. Димитров и Н. Петков²⁸. Акцентите в агитационната дейност на опозицията са в защита на частната собственост и частната инициатива, подчертава се голямото значение на кооперациите, като се защитават правата на свободното коопериране и стокообмена²⁹.

Според информация, публикувана в местния вестник „Септември“ (орган на ОК на ОФ – б.м. С.В.), за резултатите от изборите за ВНС мандатите се разпределят, както следва: за областта – РП(к) – 34; БЗНС – 9; Звено – 1, БРСДП – 1; опозиция – 9; за Старозагорска околия – РП(к) – 6, БЗНС – 1, опозиция – 2. В Старозагорска околия БЗНС в ОФ излъчва един народен представител – Г. Драгнев, срещу двама на обединената опозиция – Н. Петков и М. Драндаревски³⁰. От 57 243 гласоподаватели в околията БРП(к) печели 58%, БЗНС в ОФ – 12,7%, НС „Звено“ – 1%, БРСДП – 1%, РП – 0,3%. За опозицията гласуват 26,4%, т. е. за нея са подадени повече гласове, отколкото за съюзниците на БРП(к). Обединената опозиция печели изборите в селата Бял извор, Белчево, Диня, Кадиево, Самуилово, Соколово³¹. Опозицията е първа по получени гласове в сравнение с тези, подадени за отделните ОФ партии в селата Александрово, Даскал Атанасово, Калитиново, Осларка, Левски³². Коалицията ОФ успява да спечели изборите в селата Сърнево, Михайлово, Климентиново, Коларово благодарение на големия брой гласували за БЗНС в ОФ³³. В сведение, изискано от ЦК на БРП(к), ОК на БРП(к) свързва изборния провал на ОФ в тези села с принудителното коопериране, насилственото събиране на нарядите и с произволите и насилията от страна на местната власт над опозиционните земеделски дружби³⁴. Макар че в средите на опозицията витаят силни съмнения за достоверността на изнесените официални резултати, дори и от тях е видно, че БЗНС „Н. Петков“

има стабилно влияние в най-големите и богати полски села в околията и организирана членска маса, която е една сериозна и реална преграда за опитите за хегемония на комунистическата идеология и за провеждането на реформи по съветски образец.

Резултатите от изборите показват също, че съществува реална тенденция за ориентация на част от членската маса на некомунистическите ОФ партии към опозицията. Подобни предупредителни констатации присъстват и в официалния следизборен отчет на ОбК на ОФ, в който подробно се анализира политическото поведение на коалиционните ОФ партньори, и се прави тревожният извод, че „някои ОФ партии не можаха да теглят рязка граница между себе си и опозицията“. Недвусмислено се намеква също, че в някои избирателни секции гласовете, подадени за некомунистическите ОФ партии, са по-малко дори и от наличния им членски състав³⁵. ОК на БРП(к) също определя дейността на партиите съюзници като слаба. Земяделците, привърженици на Ал. Оббов, се обвиняват, че водят агитация в полза на опозицията и съветват селяните да гласуват с оранжевата или с бялата бюлетина³⁶. Едновременно с борбата против опозицията ОФ започва и организирана кампания за прочистване на БЗНС в ОФ от лица, които „развиват против ОФ дейност“³⁷. Поредната чистка предвижда проучване на всички държавни, общински и кооперативни служители и отстраняване от работа на тези, за които се прецени, че симпатизират на опозицията³⁸. Започват конкретни уолнения³⁹ и масова смяна на кметове по селата⁴⁰.

Веднага след изборите за ВНС започва усилено настъпление срещу опозиционните партии и техните лидери. Целта е пълно унищожение на опозицията. Отнемат се депутатски имунитети на опозиционери, постепенно са спрени опозиционните вестници, подновяват се политическите процеси. В провинцията се прилага тактиката на разединение на опозицията и усилено се пропагандира платформата за единство на ОФ комитетите. На проведената през март 1947 г. областна конференция на ОФ се приема резолюция за борба против

местните водачи на опозицията. Препоръчва се редовите членове на опозицията да се привличат в ОФ⁴¹. Пленумът на ОК на РП(к) от 11 май 1947 г. издига като най-важна политическа задача за околията разширението на ОФ комитетите, привличането в тях представители на всички масови организации и безпартийни селяни. По отношение на борбата и агитационната работа сред опозицията пленумът препоръчва тя да се осъществява по два начина: с „явните и злостни опозиционери – борба докрай“, „честните селяни – заблудени и измамени“ да се привличат в ОФ⁴². В хода на процеса срещу Н. Петков областният комитет на ОФ излиза с официално решение да се иска разтурянето на БЗНС „Н. Петков“ и обявяване на организацията извън законите⁴³. Обсъждат се конкретни действия за изграждане на единен младежки съюз⁴⁴ и за обединение на женските секции към партиите в единен БЖНС⁴⁵.

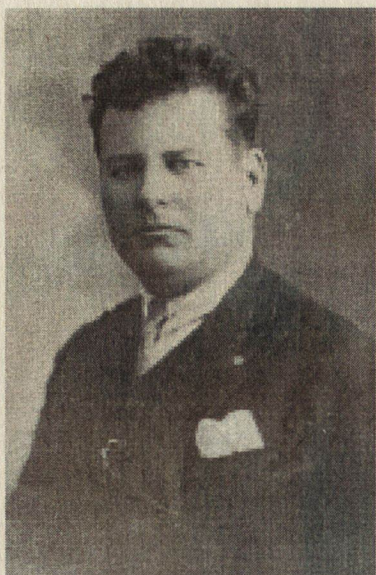
С гласуването на Закона за забрана на БЗНС „Н. Петков“, влизането в сила на мирния договор и изпълнението на смъртната присъда на Н. Петков най-мощната опозиционна партия в България е обезглавена и лишена от политически лидери. С приемането на Конституцията на НРБ през декември 1947 г. съдбата на легалната българска опозиция е окончателно предопределена и лишена от всякакви алтернативи за оцеляване. Най-влиятелният опозиционен лидер в Старозагорска околия Минчо Драндаревски веднага след забраната на БЗНС „Н. Петков“ е арестуван и след 40-дневни мъчения е изпратен последователно в концентрационните лагери Богданов дол, Куциан и Белене. В околията привържениците на ликвидирания БЗНС „Н. Петков“ демонстрират негативното си отношение към наложения сталински модел на еднопартийно тоталитарно управление под формите на горянско съпротивително движение и протести против насилственото коопериране в ТКЗС.

БЕЛЕЖКИ:

1. Огнянов, Л. Държавно-политическата система на България 1944-1948. С., 1993, с. 250; Стоянова, П., Е. Илиев. Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания след 1944 г. С., 1991; Цветков, Ж. Съдът над опозиционните лидери. С., 1991; Гунев, Г. Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време. С., 1992; Мозер, Ч. Д-р Г. М. Димитров. Биография. С., б. г.
2. В. Земя, Стара Загора, 1944, бр. 318.
3. Пак там, бр. 320.
4. ИМ, Стара Загора, 8СЗ-НА-465.
5. ДА – Стара Загора, ф. 58, оп. 1, а. е. 9; а. е. 367. Списъци на околийски управители, кметове, кметски наместници, секретар-бирници и др., уволнени и назначени след 9.IX. 1944 г.
6. ДА – Стара Загора, ф. 155, оп. 4, а. е. 2, л. 5, 10, 11, 22, 31, 49, 73, 78; а. е. 15, л. 8, 22; ИМ – Стара Загора, 8СЗ-НА-159; 171.
7. Пак там, а. е. 2, л. 68; а. е. 15, л. 9.
8. Пак там, а. е. 2, л. 21-24.
9. Пак там, а. е. 15, л. 9.
10. В. Земя, Стара Загора, 1944, бр. 325 и 326.
11. ДА – Стара Загора, ф. 155, оп. 4, а. е. 15, л. 35.
12. Септември, Стара Загора, 1945, бр. 10; бр. 12.
13. ДА – Стара Загора, ф. 155, оп. 4, а. е. 15, л. 43.
14. Пак там, л. 44, 45.
15. Септември, Стара Загора, 1945, бр. 20.
16. Пак там.
17. ДА – Стара Загора, ф. 155, оп. 4, а. е. 15, л. 70.
18. Зарчев, Й. Българският земеделски народен съюз (9.IX. 1944 - 1948 г.). ИИИ на БКП, 1975, т. 32, с. 136.
19. 8СЗ-НА-701;708.
20. Септември, Стара Загора, 1945, бр. 39 и сл.
21. Зарчев, Й. Цит. съч., с. 137.
22. Зелено земеделско знаме, 1946, бр. 4, 8, 10, 42, 43, 48.
23. Огнянов, Л. Цит. съч., с. 101-129.
24. Зелено земеделско знаме, 1946, бр. 11; 27; 98
25. Зелено земеделско знаме, 1946, бр. 37
26. Огнянов, Л. Цит. съч., с. 132-138; дописки, статии, протестни резолюции и др. във в. „Народно земеделско знаме“, „Свободен на-

род“, „Знаме“, „Изгрев“ през времето на предизборната кампания.

27. ОПА – Стара Загора, ф. 3, оп.1, а. е. 24, л.28.
28. Пак там, л. 60.
29. Пак там, л. 60.
30. Септември, Стара Загора, 1946, бр. 97.
31. Пак там, бр. 96. Таблица по села за околията.
32. Пак там.
33. Пак там.
34. ОПА – Стара Загора, ф. 3, оп.1, а.е. 24, л. 47 и сл.
35. ДА – Стара Загора, ф. 155, оп.4, а.е.16, л.70.
36. ОПА – Стара Загора, ф. 3, оп.1, а.е.24, л. 60.
37. ДА – Стара Загора, ф. 155, оп.4, а.е. 17, л.175.
38. Пак там, л. 178.
39. ДА – Стара Загора, ф.161, оп. 1, а. е. 54, л. 3, 12, 16; а. е. 68, л. 10 и сл..
40. Пак там, а. е. 14; 68. Уволнения и назначения на селски кметове и кметски наместници.
41. ДА – Стара Загора, ф. 155, оп. 4, а.е. 17, л. 97.
42. ОПА – Стара Загора, ф. 3, оп.1, а. е. 30, л. 12.
43. Пак там, л. 153.
44. ДА – Стара Загора, ф. 155, оп. 4, а. е. 17, л. 180.
45. Пак там, л. 40, 82, 87.

*Минчо Драндаревски,
орг. секретар на БЗНС
(20.I. до 10.XI.1945 г.)*

*Северният балкон на читалище „Родина“ (дн. сградата на Стара театър). Официалните гости на митинга от ляво на дясно:
Минчо Драндаревски, Ангел Държански, д-р Г. М. Димитров.*

ВЛАСТ – ОПОЗИЦИЯ (1945–1947)

Румяна Богданова

През лятото на 1945 г. в политическото и идейното пространство на българското общество се появява контрапункт на официалната ОФ пропаганда с коренно различна оценка на политическата ситуация в страната. Старите буржоазни партии отхвърлят платформата на ОФ, а отцепилите се крила на БЗНС и БРСДП се противопоставят на онази нейна интерпретация, която БРП(к) е обявила за „единствено правилна“.

Обект на анализ в настоящата статия са идейните схващания, политическата платформа и съдбата на т. нар. ОФ опозиция БЗНС „Н. Петков“, БРСДП(обединена) и независимите интелектуалци. Поради това, че става изразител на съществуващото в различни среди недоволство от правителствената политика, че излиза със съгласувани политически действия и обща избирателна платформа, тя става главен опонент на управляващата коалиция.

Категорията „опоненти на комунистическата партия“ е значително по-широка от включените в статията опозиционни среди. Българската политическа опозиция, получила право на легална изява през есента на 1945 г., е представена от традиционните буржоазни партии – Демократическата партия, Радикалната партия (обединена), отцепилите се крила на БЗНС и БРСДП и Анархокомунистическата федерация. Това са откритите опоненти, официално регистрирани като политически партии със свои печатни органи¹. В по-широк смисъл опоненти на БРП(к) в идеен план са нейните съюзници в ОФ или десните крила в тях, за които участието в ОФ е „по-малкото зло“. Тяхното сътрудничество с комунистическата партия след 9 септември не почива на идейна основа. То има характер на политически компромис. Пресилено би било да се търсят в това сътрудничество единствено кардинални подбуди, които да обясняват политическото поведение на някои дейци. Част от представителите на некомунистическите пар-

тии искрено вярват, че с участието си в органите на властта ще предотвратят налагането на една чисто комунистическа програма, ще позволят да се избягнат крайностите в общественото развитие. Другите са реалисти. Те изхождат от максимата, че българската действителност и съотношението на силите в региона трябва да се приемат такива, каквито са².

Първият документ, с който българската опозиция официално обявява съществуването си, е писмото до министър-председателя, председателя на СКК и регентите в България от 26 юли 1945 г., с което се иска провеждане на изборите под контрола на СКК, „за да бъдат те наистина напълно свободни и демократични“ и „за да се проведат съгласно нашата Конституция (Търновската конституция) и принципите, прокламирани от Ялта“. Организирането на такъв контрол ще изисква отлагане на насрочените за 26 август 1945 г. парламентарни избори³.

Известни уточнения се налагат относно хронологическите граници на темата. Обикновено дейността на опозиционните партии се изследва в рамките на периода 1945–1947 г. – от легализирането на тези партии през есента на 1945 г. до забраната на БЗНС „Н. Петков“ на 26 август 1947 г.⁴ Традиционните буржоазни партии правят опити да възстановят своята дейност непосредствено след 9 септември 1944 г. Представителите на ОФ опозицията разглеждат отлагането на изборите, насрочени на 26 август, като етап в своята борба, започнала значително по-рано. В окръжно № 17 на БРСДП(о) от 29 септември 1945 г. се отбелязва: „Големите борби се увенчаха с успех и се стигна най-после до признание на политическите партии и разрешаване на печатните им органи⁵“.

Независимо от условияния характер на хронологическите граници 1945–1947 г. те са предпочетени, защото позволяват да се очертае конфронтацията между комунистическата партия и нейните опоненти, между социалистическите и антисоциалистическите сили в българското общество. В началото на 1947 г. американският политически представител М. Барнс информира Държавния департамент за затягане на полити-

ческата обстановка в България, която прави невъзможна всякаква ефективна политическа опозиция срещу комунистическата партия⁶.

От 9 септември 1944 г. БРП(к) води борба за запазване и укрепване на единството на ОФ. През есента на 1945 г. в цялата страна се организират конференции, на които представители на управляващите партии подчертават „историческата роля на ОФ“, издигат лозунги за решително изпълнение на програмата на ОФ. „Ние трябва да спасим ОФ“, заявяват формиращите се опозиционни групи. Първото окръжно на БЗНС „Н. Петков“ нарежда „свикване на редовни околийски събрания за изясняване на историческата необходимост на ОФ“. Отправят се призови: „Да заработим здраво за изпълнение програмата на ОФ.“

Двете противостоящи си сили – ОФ и опозицията, се обръщат към избирателите с еднакви на пръв поглед политически лозунги. На повърхността се констатира динамика на конкретното политическо мислене, нормална за един предизборен период, но същевременно в култ се издига консерватизмът – двете групировки подчертават елементите на континуитет в идейно-програмните си схващания, за да внушават чувство на стабилност, за да спечелят доверието на мнозинството от българския народ.

Така в средата на 1945 г. в България се създава не само сложна политическа обстановка, но се наблюдава необичайна ситуация в обществено-политическата мисъл. БРП(к) от името на управляващите партии претендира, че ОФ режимът е „еталон за демокрация“, че за първи път в страната има „истинска демокрация“. Основното искане на опозиционните групи е „демократизиране на политическия живот в страната“. Своята дейност те определят като „борба за тържество на истинската демокрация“.

Политическата система в страната е наречена „народна демокрация“. Опонентите на комунистическата партия за своя цел обявяват изграждането на „българска самобитна демокрация“.

Съществуването на различни възгледи по проблемите на вътрешната, външната политика, стопанството и претенциите тези възгледи да се отстояват от легални политически организации са съвсем нормални, особено в периода на преход. Не би трябвало да има нищо драматично и във формирането на политическа опозиция в обществото, което претендира, че изгражда демокрация, по-съвършена от буржоазната. Драматизмът в българския вариант се внася от обстоятелството, че една партия си е присвоила правото да определя партийнополитическата структура на страната. Съществуването на опозиция в едно класово общество се обявява за „закономерно, естествено, необходимо за правилното демократично развитие“ през есента на 1945 г. Дотогава БРП(к) провежда твърдо схващането, че „вън от ОФ няма място за съществуване и дейност на каквито и да било политически партии и групировки“. Мотивировката е, че за да се оздрави общественият живот от разпокъсаността на политическите сили, за нашата малка страна наличието на четирите ОФ партии е напълно достатъчно. Те осигуряват според Тр. Костов необходимата представителност и широка социална база за режима⁷.

Интересен феномен в българския политически живот е появата на т. нар. ОФ опозиция. Конкретен повод за активизиране на опонентите на комунистическата партия в България стават първите парламентарни избори след войната. В разговор с американския политически представител в СКК М. Барнс през пролетта на 1945 г. Н. Петков и регентът В. Ганев изразяват надежда, че „западните сили ще упражнят влиянието си съобразно Ялта и примирието“, за да бъде спрян „терорът в България“⁸. Те търсят подкрепа за политическите си аспирации, защото съзнават, че българският народ се намира в ситуация, която ще определи курса на развитието на страната — „по руски път с комунистическа диктатура или като свободна държава“⁹. В. Ганев смята, че ако комунистите бъдат задържани и изборите отложени до октомври 1945 г., би могло да се използва психологическият ефект от предстоящата среща на тримата големи. Той иска от Барнс да насърчи

Н. Петков да се противопостави решително на политиката на БРП(к), чрез Ал. Обов да ръководи БЗНС¹⁰.

Позицията на комунистическата партия към опитите за организационно обособяване на групата на Н. Петков следва препоръките на Г. Димитров от Москва. През първата половина на 1945 г. доминира тезата, че „реакцията, стимулирана отвън, прониква в некомунистическите партии и формира разцепнически групи“. „Ние бяхме твърдо убедени, че ни е достатъчно покровителството и благосклонното отношение на СССР към ОФ и ОФ България... – обяснява Тр. Костов на заседание на ЦК на БРП(к) на 26 август 1945 г. – Не чувстваме досега никакви неприятности от съществуването на СКК, тъй като тя се ръководи от наши приятели, и сметнахме, че занаят пред няма да има случай, когато тя да взема неприятно за нас решение.“ Представата за „свобода на действие“ на СССР и комунистическите партии в Източна Европа определя политическото мислене на БРП(к) и позволява несъобразяване с „изискванията на формалната демокрация“. Изискванията на останалите членове на ЦК на заседанието очертават политиката на БРП(к) за „справяне с противниците по бързата процедура“, „за разчистване на пътя с един-два удара“, като обикновено се привличат за съюзници левите среди в некомунистическите партии¹¹. В писмо до Тр. Костов от 13 юли 1945 г. Г. Димитров пише, че „решителната и безкомпромисна борба на партията срещу опозицията до този момент е била подкрепяна не само от съветските друзья в София, но и от хората на Наркоминдела в Москва“¹².

В началото на юли 1945 г. директивите от Москва се променят. „Фронталната атака“ е обявена за сектантски подход. „Другарят Сталин ни предупреждаваше – подчертава Тр. Костов на 26 август 1945 г., – че в навечерието на Берлинската конференция не бива по никакъв случай да допускаме правителствена криза, да стесняваме базата на ОФ.“¹³ В писмо до ЦК на БРП(к) от 11 юли 1945 г. Г. Димитров детайлно излага мнението на Сталин за събитията в България. Моментът не е подходящ за отстраняването на Н. Петков и земеделските ми-

нистри от правителството. „В момента, когато на конференцията на тримата ще бъдат решавани редица съдбовни за нашата страна въпроси, ние нямаме никакъв интерес да създаваме с правителствена криза съмнение в здравината на ОФ и сплотеността на българския народ“ – пише Г. Димитров¹⁴. „Сталин и Молотов ме посъветваха – пише Г. Димитров в дневника си – да не излизам с реч към избирателите в България, за да не се раздразнят още повече англичаните и американците до самите избори¹⁵“. На 25 август Сталин спокойно и в детайли обяснява на В. Червенков и Тр. Костов, пристигнали в съветската столица за обсъждане на новата ситуация, че няма основание за безпокойство. „Отлагането на изборите – заявява Сталин – не е съществено искане и затова не се съгласихме.“ Очевидно съветското ръководство на СКК в София има избор по въпроса за провеждане на парламентарните избори на 26 август.

В този разговор Сталин лансира идеята, че „без опозиция не е възможно никакво демократично правителство“. „По-добре е... опозицията да бъде легализирана, за да я държим в ръцете си и да се застави да бъде лоялна, отколкото тя да премине в нелегалност... Вие сте заинтересовани да имате опозиция... Ако вие добре работите, може да държите в ръцете си опозицията на Н. Петков и да я използвате в най-различни случаи... За вас даже е изгодно да имате опозиция от 50-60 човека и ще се хвалите пред Бевин, че имате опозиция“ – така записва Г. Димитров в дневника си препоръките на Сталин¹⁶. Цитатът не се нуждае от коментар, защото красноречиво свидетелства за тоталитарната представа за „лоялна опозиция“. Формалният характер на направената отстъпка се коментира на заседание на ЦК на БРП(к) на 26 и 27 август 1945 г. А. Югов подчертава, че наличието на други партии не може да измени съотношението на силите. Б. Българанов и В. Марков и други членове на ЦК обръщат внимание на обстоятелството, че създаването на легална опозиция „не крие никаква опасност за хегемонията на БРП(к)¹⁷“.

Научната обективност изисква дейността на опозицион-

ните политически сили да се анализира и оценява в тясна връзка с идейно-политическия живот в страната, при познаване и отчитане на съотношението на силите и условията на политическата борба през втората половина на 40-те години. Изложените факти, свързани с легализирането на опозиционните политически партии, навеждат на мисълта за предопределеност в съдбата на българската политическа опозиция. Допусната от Сталин, за да се използва като аргумент във взаимоотношенията с Великобритания и САЩ, тя може да се окаже ненужна при изостряне на международните отношения.

Двете линии в балканската политика на западните съюзници от антихитлеристката коалиция – пропаганден марксизъм в критиката към режима в България и умерени практически действия за промяна, оказват влияние върху тактиката на опозиционните партии. В стремежа си да изменят наложените на 9 септември 1944 г. насоки на развитие в страната те се опитват да оспорват договореностите между Великите сили, пледират за развитието им след войната или поне за подобряване на политическите условия в съветската зона. Основните надежди се свързват с изтеглянето на съветските войски от България, което според опозицията би могло да улесни създаването на независимо правителство¹⁸. За съжаление това изтегляне се предшества от серия политически процеси и фактическо поставяне на основните опозиционни сили във от закона.

Наивно е да се мисли, че опозиционните лидери нямат реална представа за илюзорния характер на декларациите за съблюдаване на общовалидни принципи на демокрация. „Още незавършили конференциите – четем в „Народно земеделско знаме“, – представителите на отделните Велики сили по своему тълкуват постигнатите съглашения, като с това разкриват различните си непримирими гледища, които са били само забулени с общи и мъгляви компромиси, допринесли много малко за тяхното изясняване¹⁹. Въпреки това, вземайки желаното за действително, опозиционният печат афишира безпочвен оптимизъм. Политиката на „изключителни сфери на вли-

яние“ се обявява за напълно отречена. Твърди се, че световната демокрация е неделима, че правителствата, които не са съставени съобразно принципите, прокламирани в Ялта, няма да бъдат признати, че Западът няма да допусне еднопартийно управление в България²⁰.

Надеждите за външна подкрепа постепенно отстъпват място на разочарованието от проявеното от западните сили бездействие. Тази констатация се прави от областни инспектори на МВР през пролетта на 1947 г.²¹ На 4 април 1947 г. Н. Петков открито поставя въпроса пред американските дипломатически среди. „Кажете какво смятате да правите с нас? – пита той. – Кажете ни да знаем в какво ще се изрази вашата помощ²².

Схематично очертаните реалности разкриват съществена разлика в позициите на БРП(к) и партиите на лоялната опозиция. Опозиционните сили градят своите надежди за външнополитическа подкрепа на „моралния ангажимент, който са поели западните държави пред собствените си народи да установят демократични режими навсякъде по света“²³. Отечественофронтовската власт се опира на реалното съотношение на силите. Българското правителство интензивно се консултира с Москва и безпрекословно следва директивите на Сталин. Членовете на Политбюро нееднократно мотивират необходимостта от „съобразяване по всички въпроси с международните интереси на СССР, на които България се опира“, подчертават, че „на наша страна е Съветският съюз, без който не могат да се решат балканските проблеми“²⁴.

В средата на 1945 г. се създава не само сложна политическа обстановка, но се наблюдава необичайна ситуация в обществено-политическата мисъл. БРП(к) от името на управляващите партии претендира, че отечественофронтовският режим е „еталон за демокрация“, че за пръв път в България има истинска, а не формална демокрация. Основното искане на опозиционните групи е „демократизиране на политическия живот в страната“. Своята дейност те определят като „борба за тържество на истинската демокрация“. На издигнатата от

комунистическите партии в Югоизточна Европа формула „народна демокрация“ опонентите противопоставят лозунга за изграждане на „българска самобитна демокрация“. „Ние трябва да спасим ОФ“ – заявяват опозиционните партии, които БРП(к) обвинява, че рушат ОФ²⁵.

Основната теза на опозиционните партии, с която те мотивират своето излизане от правителството, е тази за внесена от БРП(к) промяна в принципите за регулиране на взаимоотношенията в ОФ и многопартийната система. Отечественият фронт не се развива като истинска коалиция на равноправни автономни партии, той се е превърнал според опозиционния печат във „фиктивна фирма, зад която предпочитат да работят комунистите“, в „прикритие на еднопартийното управление“, в „параван на комунистическата партия“. „Затова ние сме в опозиция на такъв ОФ – единодушно заявяват БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о). – Ние стоим на дело на позициите и програмата на ОФ, оповестена на 9 септември 1944 г.“²⁶

Ръководните органи на БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о) не отричат сътрудничеството с БРП(к), но отстояват свое схващане за основите на единодействието между политическите организации на основните социални групи. Основата на ОФ трябва да бъдат независими партии с равни задължения, отговорности и права²⁷. Лоялното сътрудничество с БРП(к) може да се гради на базата на взаимно зачитане и невмешателство.

Обект на атака от страна на опозиционните партии става преди всичко провежданата вътрешна политика. В изявления за Радио Лондон през октомври 1945 г. Н. Мушанов подчертава, че „настоящото българско правителство притежава всички характерни белези на един тоталитарен режим“. В писмо до регентите от 12 ноември 1945 г. Кр. Пастухов пише, че „практикуваният терористичен режим не дава елементарни гаранции за свободни избори“. Само една партия, която носи тежка отговорност за положението в страната, според него „се мъчи да се наложи, за да прокара своята утопична програма“²⁸. На 16 ноември 1945 г. до министър-председателя и регентите е изпратено писмо, подписано от Н. Петков, К. Лул-

чев и П. Стоянов. В него се обвинява К. Георгиев, че пренебрегва интересите на цял народ за сметка на интересите само на БРП(к), която „отъждествява себе си с народ и държава“. Настоява се ново отлагане на изборите, тъй като условията не само не са приемливи, но „терорът на властта е засилен“²⁹. Опозиционният печат очертава една картина на управление без конституция, на потъпкване на законността и абсолютизиране на политическото насилие като средство за разправа с идейните противници, като средство за утвърждаване на новата власт.

Опозиционните сили умело използват в своята пропаганда редица грешки в политиката на БРП(к). В статиите „Ново болярство“, „Пролетарският капитализъм“ и др. проявите на кариеризъм и възползване от облагите на властта са представени като линия на комунистическата партия, като отличителна черта на „демокрацията от нов тип“. Опозиционният печат остро реагира срещу размера на антифашистките мероприятия. „Някои сили, алармирайки обществото с призрака на фашизма, целят да задушат самата демокрация“ – пише Тр. Кунев. Опонентите на комунистическата партия сполучливо отбелязват, че историята на България нито може да започне от 9 септември, нито е основателно всеки, който не одобрява изцяло правителствената политика, да бъде обявен за „фашист“. Критика предизвиква извеждането на партийната принадлежност пред образователния ценз и квалификацията, превръщането ѝ в главен критерий за подбор на кадрите, прилаган в стопанската област, администрацията, научната сфера³⁰.

Въпреки еднаквата политическа позиция на БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о) всяка от тях запазва традиционни идейни схващания, популяризира свой политически и стопански идеал. Опозиционният земеделски съюз прокламира вярност към идеите на Ал. Стамболийски. Като път за реализиране на този идеал БЗНС „Н. Петков“ определя „творческата постепенна еволюция, основана на свободно проявената воля на народа“. Опозиционният земеделски съюз е за реформи в име-

то на общия държавен и народен интерес, против „насилието на природните закони“, против „гибелните импровизации в стопанския и социален живот“³¹.

В периода 1945-1947 г. социалдемокрацията в България пропагандира широко своята крайна цел – изграждане на социалистическо общество. Научният социализъм обаче се отъждествява единствено с трудовете на Маркс, Енгелс и лидерите на Социалистическия интернационал – Плеханов, Жорес, Бауер, Блум. Разграничението от ленинизма е много категорично. „Пред великото историческо дело на пролетариата – призовават лидерите на БРСДП(о) – неговите водачи трябва най-сетне да се освободят от идеологията и тактиката на всякакви нови учения – заместители на научния социализъм на Маркс и Енгелс“³².

Осъществяването на своя идеал БРСДП(о) отлага за неопределено време, поставяйки го в зависимост от степента на социално-икономическо развитие. Определящо е схващането, че установяването на демократични форми на управление е дълъг и сложен процес, защото „корените на демокрацията не могат да извлекат необходимата здравина от почвата на бедност и стопанска разруха“. „Нашият социализъм – се изтъква в декларация, връчена от Кр. Пастухов на съда на 22 юни 1946 г. – е конструктивен, а не разрушителен, защото той няма за задача да социализира глада и нещастията, а той би имал тогава предимство пред сегашното положение, ако би дал нещо по-добро в неопределително време.“ Но по-малко категоричен е Цв. Иванов, главен редактор на в. „Свободен народ“. „Стопанските реформи не трябва да ни връщат назад“ – подчертава той³³.

БРСДП(о) има точно определено схващане по въпроса за пътищата за установяване на социалистически обществени отношения. В своята декларация Кр. Пастухов отбелязва, че марксизмът е преди всичко учение за еволюцията на обществото. Политическата революция според него не е начало, а край на осъществено вече икономическо развитие.

„Като хвърлям поглед назад към изминатия дълъг поли-

тически път — пише той, — все по-силно се убеждавам в предимствата при нашите условия на легалните демократични методи за политическа борба пред нелегалните, конспиративни и терористични акции в името на каквато и да било цел³⁴.

Съдбата на опозиционните групировки е предreshена. Два месеца след официалното регистриране на опозиционните партии Г. Димитров убедено очертава перспективата за политическото унищожаване на опозицията, за окончателно премахване на тези партии от политическата сцена³⁵. На 28 март 1946 г. Сталин дава знак: „Да се задуши опозицията“³⁶. На 5 април 1946 г. Г. Димитров заявява пред парламентарната група на БРП(к): „Изолирането и обуздаването на реакционните сили е политическа необходимост“³⁷.

В резултат на тези категорични директиви се предприема политическо настъпление „против остатъците от фашизма и реакцията“, което засяга не само членовете на опозиционните партии, а много по-широки среди. Разширеното тълкуване на фашизма е логично следствие от теоретичния модел, според който „народната демокрация“ представлява всички демократични сили и само реакцията противостои на ОФ режима³⁸. Чистката се оказва продължителен процес с неясни критерии. Сега съществува чисто механичен подход в борбата против фашизма — признава В. Коларов на заседание на Политбюро през 1945 г. — Той се изразява в прилагането на формулата „щом някой не е с нас, той е враг“³⁹. Този подход е доразвит през 1946 г. и придобива официално юридическа сила с приетите на първата редовна сесия на 26-ото ОНС Закон за изменение и допълнение на Наредбата закон за защита на народната власт и Закон за допълнение на закона за печата. Мотивите и текстът недвусмислено свидетелстват, че се отнася за мерки срещу лица и групи, които злоупотребявали с установената в страната свобода и пречели на стопанското и политическото развитие на държавата.

За средствата и размерите на политическото настъпление, предприето през пролетта на 1946 г., свидетелства обстоятелството, че се говори за „втори 9 септември“, че се поставя

под съмнение съществуването на ОФ. Процесът е необратим. По аналогия със съветската политическа практика той се представя като „естествен оздравителен процес“, насочен към една нехуманна абстракция – политическа, социална и дори морално-политическа еднородност на обществото. В опита за изграждане на нов социален ред събирателното понятие „широки народни маси“ постепенно стеснява своя обхват. Отделни индивиди, социални групи и политически организации не приемат легитимността, нито окончателния характер на комунистическия режим. Тяхната съпротива се парира с процеси срещу опозиционните лидери, забрана на опозиционните партии през 1947 г. и плурализма в политическия живот въобще. Пасивната подкрепа на комунистическия режим става рефлекс за самозащита и средство за физическо оцеляване на големи социални категории от българското общество.

Ликвидирането на опозицията с репресивното законодателство, административните средства в моделирането на общественото съзнание е част от големия фундаментален въпрос за отношението власт–опозиция в периода 1945–1947 г. На пръв поглед се създава представата за остри противоречия между установения режим в България и опозиционните сили. Но тази борба се движи в определените рамки на признатия от западните съюзници приоритет на СССР в Източна Европа. Затова противоречията трудно могат да се нарекат борба на идеи. Либералистичното плуралистично мислене на некомунистическите партии през 40-те години със своята толерантност се оказва безсилно, когато се изправя срещу фанатизма на опонентите си от комунистическата партия, въоръжени със средства, които демокрацията изключва. Представените от опозицията концепции с рационален заряд, с политико-икономически възгледи, които съответстват на съвременното равнище на развитие на общественно-политическата мисъл, независимо от тяхната по-голяма широта, се намират в подчинено положение, оказват се неконкурентоспособни в борбата с комунистическата идеология и тоталитарната власт.

БЕЛЕЖКИ:

1. На 24 септември 1945 г. започва да излиза в. „Знаме“, орган на Демократическата партия. Анархокомунистическата федерация подновява на 21 декември издаването на в. „Работническа мисъл“. На 8 октомври 1945 г. излиза в. „Радикал“, а след обособяването на РП(о) от 11 ноември 1945 г. тя започва да издава в. „Народен глас“. Печатните органи на БРСДП(о) – „Свободен народ“, и на БЗНС „Н. Петков“ – „Народно земеделско знаме“, се появяват съответно на 16 и 26 септември 1945 г.
2. Характерно в това отношение е изказването на д-р Г. М. Димитров пред националната съюзна конференция на БЗНС през октомври 1944 г. „Днешната българска действителност – подчертава той – трябва да я признаем такава, каквата е. Първо – ние живеем в състояние на война... На второ място – ние имаме присъствие на руски войски на българска земя. Това само по себе си означава много. Този факт даде един нов вид на нашия обществен живот... И на трето място – ние имаме един революционен акт, какъвто е ударът на 9 септември.“ (Земеделско знаме, 6,17 окт. 1944).
3. ЦДА на РБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 58, л. 4; ОПА – Плевен, ф. 1, оп. 4, а. е. 212, л. 153.
4. Стенографски дневници на ВНС, 92-о заседание, 442-454.
5. Свободен народ, № 215, 23 септ. 1945.
6. Foreign Relations of the United States (FRUS), 1945, v. IV, p. 148.
7. Костов. Тр. Избрани произведения. С., 1987, с. 289-292.
8. FRUS, 1945, v. IV, p. 212, 241.
9. Ibid, p. 213.
10. Ibid, p. 260.
11. ЦПА, ф.1, оп.7, а.е.315, л. 2-3: FRUS, 1945, v. IV, p. 212: Бирюзов лично предупреждава Н. Петков за риска да се окаже в положението на д-р Г. М. Димитров (Ibid, p. 213).
12. Цит. по: Исусов, М. Сталин и България, С., 1991, с. 26.
13. ЦПА, ф.1, оп. 6, а.е.71, л.2.
- 14 Цит. по: Исусов, М. Георги Димитров и политическият живот в България 1944-1945 г. – ИИИБКП, т. 47, с. 62-63.
- 15 Цит. по: Исусов, М. Сталин и... с.29
16. Цит. по: Веков, А. Уроците на Сталин. Непубликувани страници от дневника на Г. Димитров (1944-1948). – Отечествен вестник, № 13527, 29 септември 1990.

17. ЦПА, ф. 1, оп. 6, а. е. 71, л. 6, 11, 21, 143. Изказаните в литературата оценки за „вълнообразно развитие на революционния процес в България“, за система от революционни компромиси и задържане на революцията невярно отразяват политическата ситуация в страната (Исусов, М. Комунистическата партия и революционният процес в България. С., 1983, с. 160-161).
18. FROFO 371/48 192.
19. Народно земеделско знаме № 44, 26 февр. 1946.
20. Пак там, 1, 3 ян.; 3,5 ян.; 41, 22 февр. 1946.
21. АМВР, ф. 13, оп. 1. а. е. 154, л. 5, 6, 8, 11, 15, 59.
22. Пак там, л. 1.
23. Народно земеделско знаме, № 42, 23 февр. 1946.
24. ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 210, л. 146, 148; ф. 1. оп. 15, а. е. 45, л. 20.
25. Пак там, оп. 15, а. е. 42, л. 20-22; ЦДА на РБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 589, л. 15-17; ОПА-Плевен, ф. 1, оп. 4, а. е. 212, л. 98-99.
26. Народно земеделско знаме, № 42, 29 септ.; № 43, 30 септ. 1945; № 15, 21 ян. 1946; Свободен народ, № 210, 23 септ. 1945.
27. Народно земеделско знаме, № 16, 24 ян. 1947. Това искане за паритет Тр. Костов коментира по следния начин: „Те биха искали един ОФ, но такъв, в който комунистите да играят петостепенна роля, както е в някои други страни.“ (ЦПА, ф. 1, оп. 6, а. е. 71, л. 1.)
28. ЦДА на РБ. ф. 1, оп. 1, а. е. 59, л. 119.
29. Пак там, л. 34.
30. Народно земеделско знаме, № 63, 30 ян.; № 75, 3 апр. 1946; Свободен народ, № 215, 29 септ.; № 209, 22 септ. 1945; Кунев, Тр., Ситни дребни като камилчета, с. 10, 21, 65-66, 961, 123-127.
31. АМВР, ф. 13, оп. 1, а. е. 244, л. 38, 39.
32. Свободен народ, № 123, 19 юни 1946.
33. АМВР. НОХД 108/46, II съд, 4608. л. 157; Народно земеделско знаме, 105, 8 авг. 1946.
34. Пак там, л. 153.
35. ЦПА, ф. 1., оп. 15, а. е. 45, л. 21.
36. Веков, Л., Цит. съч.
37. Димитров, Г. Съч. т. 12, С., 1954, с. 101.
38. Коларов, В. Характеристика на опозицията като реакционна, противонародна и предателска сила. Критика на нейната платформа. Характеристика на отделните опозиционни групи, С., 1945, с. 4, 9.
39. ЦПА, ф. 1, оп. 6, а. е. 87, л. 7; В идейно-политическата борба

често се използват административни средства. На заседание на Политбюро на 4 декември 1945 г. Г. Димитров препоръчва „да се действа по линията на А. Югов“. А. Югов е министър на вътрешните работи и тази формулировка не оставя много възможности за тълкуване (пак там, л. 5).

ГОРЯНИТЕ АНАРХИСТИ В ПАВЕЛБАНСКИЯ РАЙОН 1952–1954 г.

Пламен Стефанов

Един от въпросите в най-новата история на България, за който в историческите изследвания има много малко факти и за който почти не се пише, е този за създаването, дейността и унищожаването на т. нар. горяни и горянски групи.

В архивите на МВР са запазени делата на членове на горянските групи, протоколи от разпитите и присъдите „В ИМЕТО НА НАРОДА“ – по най-тежките текстове на тогавашния наказателен закон – за престъпления против държавата.

Ако се прегледат публикациите в печата, най-вече във вестниците „Работническо дело“, „Народна армия“ и „Отечествен фронт“ от периода 1944–1954 г., ще се намерят журналистически материали и разкази за разгрома на т. нар. горянски групи.

На базата на запазени архивни материали и публикациите в печата могат да се очертаят три периода на „горянското движение“:

Първи период 1944–1946 г. – горянските групи са предимно от бивши офицери и подофицери от армията и полицията на Негово величество цар Борис III, които не са съгласни с „всенародната победа“ и по примера на шумкарите, които те самите преди са преследвали, хващат гората.

Втори период 1946–1950 г. – горянските групи извеждат в планините предимно членове на опозиционни партии и техни симпатизанти, които не приемат методите на насилие и терор, установявани с твърда ръка от властта на комунистическата партия. В някои от тези групи се включват и разочаровани членове на БКП – главно трайчокостовисти.

Трети период 1951–1954 г. – горянските групи се формират от хора в емиграция, които влизат нелегално през гра-

ничната бразда или са спуснати с парашути в планинските райони на страната. В много от случаите при нелегално преминаване на границата има убити и от горяните, и от граничарите. Смъртта на граничари при изпълнението на дълга за опазване на държавната граница на родината умело се използва от комунистическата пропаганда за настройване на населението против цялото горянско движение.

В настоящото изследване ще се разгледат въпросите около създаването, дейността и ликвидирането на групата на горяните анархисти в Павелбанския район в периода 1952–1954 година.

В началото на октомври 1952 г. в Париж се събират Христо Несторов–Щако, Дончо Караиванов и Милю Иванов–Казака – анархисти емигранти. Те решават да организират група, която да работи срещу комунистическия режим в България. С помощта на Янко Дишлиев – звенар от хората на Дамян Велчев във Франция, са настанени в квартира на ул. „Колониал Фабиен“ № 24¹. Всеки от тримата предоставя собствена автобиография, попълнен въпросник и две снимки. В края на октомври с. г. тримата са включени в група за шестмесечно обучение по радиотелеграфия. В школата тримата се учат и на методите на нелегалната борба, събиране на сведения и установяване на връзка с местни хора. Лектори в школата са французи и американци. По време на обучението школата е посещавана и от Стефан Табаков и Каблешков – представители на Националния комитет – СВОБОДНА БЪЛГАРИЯ начело с Г. М. Димитров (Гемето) и Ценко Барев².

След завършване на обучението през май 1953 г. Христо Несторов, Дончо Караиванов и Милю Иванов със самолет отлитат за Гърция. В района на град Драма с двама българиводачи се прави опит за прехвърляне по коритото на река Доспат, но понеже реката е придошла и е много пълноводна, опитът не успява. Връщат се обратно в Гърция и в продължение на 10 дни са обучавани в парашутно дело. След това са върнати обратно в Париж, където продължава обучението в усвояването на парашутните скокове, но сега под ръководство

то на френски инструктор. Проведени са практически опити, като са осъществени 8 скока с багаж, радиостанции и въоръжение.

В началото на септември на групата е дадена почивка, през което време започва набавяне на дрехи, материали, екипировка, радиостанции и въоръжение. На 10. 09. 1953 г. от Париж със самолет отлитат за Гърция – Атина, където престояват до 22 септември. През нощта на 22 срещу 23 септември Христо Несторов, Дончо Караиванов и Милю Иванов, снабдени с 4 радиопредавателя с ръчно динамо, 3 автомата, 1 автоматична пушка, 4 пистолета, ръчни гранати, компаси, карти, спални чували, медикаменти и храна, скачат с парашути в Стара планина – местността Патарешка поляна³.

При приземяването обаче на единия от парашутите с оборудването се скъсват въжетата и те не успяват да го намерят. Милю Иванов – радистът на групата, остава в района на приземяването да търси загубения парашут, тъй като в него са и динамата за радиостанциите. Христо Несторов (Щако) и Дончо Караиванов тръгват за Павел баня и успяват да се свържат с Иван Момчев – роднина на Дончо Караиванов. По-късно установяват връзки и с Иванка Дончева Иванова, Стойно Кавърков и Дончо Христов Караиванов от Павел баня. В с. Габарево групата се свързва с Тодор Иванов Полидов (Вопито) – връстник и приятел на Христо Несторов, който става един от ятаците на групата – Милю Иванов не открива парашута с оборудването и тъй като изгубва връзка с групата, е принуден да се крие двадесет дни в един плевник. Успява да се свърже с брат си Иван Иванов от Павел баня, който чрез Иван Събчев от Павел баня и други доверени хора анархисти го свързва с другите горяни. Междувременно към групата се присъединява и Емилия – жената на Дончо Караиванов, която, за да не буди подозрение, напуска Павел баня, под предлог че отива при майка си в Радомир. Със съдействието на ятаци и помагачи горяните подготвят землянка в местността Кавак дере – южно от Павел баня, където прекарват зимата⁴. Снабдявани са редовно с храна, дрехи и информация за поло-

жението и движението на войска и милиция в района. При срещите с ятаците горяните анархисти поставят като основна задача да се организира нелегално съпротивително движение срещу комунистическата власт, като се установяват връзки с дейци на разтурените опозиционни партии – анархисти, звенари, земеделци, за събиране и предаване съобщения от политически, военен и икономически характер, да се изградят и оборудват нови землянки и се организира посрещането на нови парашутни групи. Като крайна цел се поставя въпросът за обединяването на всички организирани групи за борба с комунистическата власт под името ОСС (ОБЩ СЪЮЗ ЗА СЪПРОТИВА) против болшевизма в България⁵.

На 13-14 ноември 1953 г. членовете на групата правят опит да установят връзка по радиостанцията с централите във Франция и Гърция. Поради това, че динамото на радиостанцията е загубено в скъсания парашут, със съдействието на ятаците Стойно Кавръков и Дончо Караиванов и скрити под царевичак и лозови пръчки във волска кола, те слизат в Павел баня и се укриват в дома на Дончо Караиванов. Вечерта включват радиостанцията в електрическата мрежа, но в този момент токът спира – Милю Иванов – радистът на групата, който е ел. техник, се усъмнява да не би ДС да се опитва да ги засече, когато предават, и прекъсва предаването⁶. Опитите за нова радиовръзка не се осъществяват. След като престояват няколко дни в дома на Дончо Караиванов, през нощта те се връщат в землянката. През цялата зима на 1953–1954 г. връзка с групата поддържат Стойно Кавръков и Тодор Полидов (Вопито).

През февруари и март 1954 г. в района на Павел баня, Турия и Габарево започват да се появяват хора на ДС и милицията. На 26 и 27 март целият район около Павел баня е блокиран от войска и милиция. На 28 март милицията арестува Дончо Караиванов и Христо Карапетров – ятаци на групата, и ги закарва с камион за разпит в ДС – Стара Загора. Въпреки студеното време и сняг над 50 см започва претърсване на целия планински район. Тогава войската и милицията се насоч-

ват към земянката на групата горяни в местността Кавак дѐре. По това време на пост е Емилия – жената на Дончо Караиванов. Тя съобщава на останалите членове на групата, че срещу тях идва войска и милиция. Обща е констатацията, че се прави претърсване и ще се натъкнат на земянката. Поради тази причина групата напуска земянката с най-необходимото и се спускат в близкото дѐре. Тук обаче се натъкват на патрулни двойки. Горяните разбират, че са обградени. Започва да се стреля отвсякъде. Христо Несторов (Щако), който е водач на групата, решава да направят пробив през блокадата. След като вземат това решение, с помощта на гранати и непрекъснатата стрелба те пробиват първия обръч на блокадата. При тази тяхна атака обаче тежко е ранен Христо Несторов, който решава да остане да прикрива останалите, като се уговарят, ако се спасят, да се срещнат западно от Павел баня. Милю Иванов, носейки със себе си радиостанцията, си пробива път с ръчни гранати и стрелба, но по време на изтеглянето е ранен тежко от ръчна граната и загубва съзнание. Христо Несторов дълго прикрива изтеглянето на останалите от групата, без да знае съдбата на никого от тях, но привършва патроните и спира стрелбата. Смятайки, че съпротивата на горяните е сломена, войската и милицията започват претърсване на района на сражението, за да приберат телата на убитите и ранените. Тогава се натъкват на полумъртвия Щако и когато го наобикалят, той взривява две гранати, които е скрил под тялото си, като със себе си убива и ранява над 10 души.

Тежко раненият Милю Иванов, който е в безсъзнание, е заловен и транспортиран в болница, за да бъде излекуван и изправен пред съд⁷.

Дончо Караиванов и жена му Емилия успяват под прикритието на нощта да пробият обръча на блокадата и да се измъкнат в района на местността Гьоловете (западно от Павел баня). След това пресичат река Тунджа по посока на село Александрово, а оттам се насочват към границата. Крийт се дълго време и успяват да се прехвърлят през границата и след шест месеца се добират до Франция⁸.

Междувременно ДС и милицията арестуват 8 човека от Павел баня и Габарево – роднини на горяните и техни ятаци, срещу които също е подготвен съдебен процес.

Съдебният процес срещу ятаците на горяните и техните роднини е проведен в София през септември 1954 г. С присъда №88/11. 09. 1954 г. се признават за виновни следните лица:

Иван Лалев Събчев, на 38 г., от Павел баня

Дончо Иванов Караиванов, на 38 г., от Павел баня

Христо Иванов Караиванов, на 42 г., от Павел баня

Стойно Христов Кавръков, на 39 г., от Павел баня

Тодор Иванов Полидов, на 44 г., от Габарево

Иван Иванов Иванов, на 34 г., от Павел баня

Ивана Дончева Иванова, на 51 г., от Павел баня

Стана Тъмнева Христова–Караиванова, на 59 г., от Павел баня,

за това, че през есента на 1953 г. и в началото на 1954 г. в района на Павел баня – Казанлъшко, са давали убежище на лица, които са преминали на страната на враговете на народа, като са образували въоръжена група, която си поставила за цел да свали народнодемократичната власт, с което са извършили престъпление по различни алинеи на наказателния закон⁹. Поради това ги осъжда „В ИМЕТО НА НАРОДА“ на различни срокове затвор между 5 и 15 години, конфискация на 1/4 до 1/2 от имуществото в полза на държавата и да заплатят солидарно 1022 лева (т. курс) разходи по делото¹⁰.

Срещу заловения радист на групата Милю Иванов Иванов са проведени два процеса. По първия процес през есента на 1954 г. Милю И. Иванов – анархист изменник на родината, за това, че е станал член на въоръжена група, спусната с парашути в района на Павел баня, която е имала за цел да подрони, отслаби и събори с преврат и чужда намеса властта в НРБ, е осъден „В ИМЕТО НА НАРОДА“ на 20 години затвор и конфискация на имуществото. Прокурорът по делото и комунистическата власт обаче, недоволни от присъдата, през 1955 година, разглеждат делото повторно и с присъда №1601/

1955 г. Милю Иванов Иванов получава смъртно наказание, което е потвърдено от Президиума на Народното събрание¹¹ и той е разстрелян.

С физическото унищожаване на последния член на горянската група и изпращането в затвора на роднините и ятаците на горяните анархисти се слага край на „горянското движение“ в района.

Така след разгрома на цялата политическа опозиция в страната през периода 1946-1948 г. и унищожаването на въоръжените горянски групи в периода 1950-1954 г. комунистическият режим и върхушката в БКП започват да консумират привилегиите на властта и да налагат тоталитарния модел в развитието на страната.

БЕЛЕЖКИ:

1. Протокол за разпит в ДС – Стара Загора, от 28. 03. 1954 г. на Милю Иванов Иванов, с. 1.
2. Показания на Милю Иванов пред съда, с. 2.
3. Протокол за разпит в ДС, с. 2.
4. Из спомените на Дончо Караиванов, братовчед на Дончо Христов Караиванов – ятак от Павел баня.
5. Протокол за разпит в ДС, с. 2.
6. Из спомените на Дончо Караиванов.
7. Янтър, Н. Парашутната епопея (разказ за Христо Несторов и неговите другари анархисти), Париж, сп. Изток, 1991 г., с. 4-6.
8. Из спомените на Дончо Караиванов.
9. Присъда №88/11. 09. 1954г. , стр. 1-2.
10. Пак там, с. 3-4.
11. Присъда №1601/1955 г. срещу Милю Иванов Иванов, с. 1.

МЛАДЕЖКИ ОПОЗИЦИОННИ ОРГАНИЗАЦИИ В СТАРОЗАГОРСКА ОБЛАСТ 1945–1947 г.

Светла Димитрова

Проучването на младежките опозиционни организации в Старозагорска област в периода 1945-1947 г. е свързано с определени трудности. Те произтичат главно от това, че архивите на тези организации не са запазени, а и липсва цялостно изследване за дейността на младежките организации през посочения период. Косвени данни се откриват в архивите на областните и околийските ръководства на РМС, в спомените, както и по страниците на местния и централния периодичен печат. Тези данни са доста откъслечни или определено тенденциозни и не винаги дават вярна представа за станалите събития.

Настоящото изследване е опит да се хвърли повече светлина върху опозиционните младежки организации в Старозагорска област, което би дало възможност по-цялостно да се проучи опозицията в България през 1945-1947 г. Действията на младежките опозиционни организации се ръководят и направляват от действията на политическите партии и от тези на централните им ръководства. Местните инициативи са малко.

През разглеждания период Старозагорска област обхваща днешните Старозагорска, Хасковска и Кърджалийска област. Към нея принадлежи и Новозагорският край. Това е предимно аграрен район с преобладаващо селско население. В областта силно влияние има БЗНС и младежкото ѝ подразделение.

След 9 септември 1944 г. в областта младежките организации на основните политически партии от коалицията на Отечествения фронт започват да възстановяват своите организации и да изграждат нови. Това са Работническият младежки

съюз (РМС), Земеделският младежки съюз (ЗМС), Социалистическият младежки съюз (ССМ) и Младежкият народен съюз (МНС) „Звено“. Най-бързо се възстановява и масовизира РМС. Още в първите дни на септември в много села се провеждат учредителни събрания, в които се записват младежи, нечленували дотогава в младежка организация¹. В края на ноември 1944 г. в Старозагорска област РМС има 26 076 членове. Интересът е продиктуван от политическата обстановка в страната, която е благоприятна за БРП(к) и нейното подразделение – РМС. Макар и по-бавно, ЗМС също се възстановява и масовизира. В първите месеци на 1945 г. в Казанлъшка околия от 11 села с изградена организация на РМС в 8 има ЗМС², в Старозагорска околия от 13 села с РМС в 6 има ЗМС³. В Новозагорска околия ЗМС е изграден в 11 села⁴, в Чирпанска околия – в 24 села⁵, в Свиленградска околия – в 7 села⁶, в Харманлийска околия – в 11 села⁷. Организацията на ССМ в Старозагорска област са предимно в градовете. В началото на 1945 г. дружества се образуват в Кърджали, Хасково, Харманли, Стара Загора, Нова Загора, Симеоновград, а предстои изграждането на организации в Ивайловград и Казанлък⁸. По селата има малко социалистически организации. В Казанлъшка околия например от 11 села с ремсови организации само в Павел баня има организация на ССМ⁹. Младежката организация на другата основна политическа сила – Народен съюз „Звено“, официално се изгражда през април 1945 г.¹⁰. Създават се областно и околийски ръководства, но членовете ѝ в Старозагорска област са малко. Данните за числеността ѝ са откъслечни. Например в Хасково МНС „Звено“ наброява само 90 души, по-голямата част от които са ученици и студенти¹¹. В Казанлък има 60 членове, също главно ученици¹².

Като основни младежки организации се очертават РМС и ЗМС. Между тях съществува постоянно съперничество за привличане на повече членове. Преднината, която има РМС в началото, се дължи на по-строгата организационна дисциплина, на по-големия опит и на самочувствието му на младеж-

ка организация на основната политическа сила – БРП(к).

Четирите легални младежки организации, започнали да развиват активен живот в първите месеци след 9.09.1944 г., се отличават по крайните си цели, по социалния си състав и характер. За да се постигне единодействие между тях, по предложение на ЦК на РМК се изгражда Централен младежки комитет към НК на ОФ. В областната старозагорска отечественофронтовска младежка комисия влизат по двама представители от РМС, ССМ, ЗМС, а от началото на 1945 г. и представители от МНС „Звено“¹³. Изграждането на комисиите по места е свързано с големи трудности, тъй като в някои селища съществуват само организации на РМС, в други ЗМС не желае да участва, защото вижда заплахата за самостоятелното си съществуване. Общата констатация е, че дори изградените комисии съществуват формално и работата им се подценява от младежките организации¹⁴. Основната причина за слабата им дейност е разногласието между младежките организации главно по въпроса за отношението към младежи, членували в бившите фашистки организации, които се записват в редовете на ЗМС, ССМ, МНС „Звено“, както и по въпроса за отношението им към ръководната роля, която БРП(к) се опитва да играе в ОФ и в държавното управление. Тъй като РМС разбира, че младежките ОФ комисии като органи за координация и взаимодействия не могат да изпълнят докрай своята роля, в началото на 1945 г. Централният комитет взема решение за създаване на нова форма на младежко единство. Единната младежка организация (ЕМО) се замисля като масова организация на младежта, която да я обедини на базата на приемливи решения (борба с фашизма, възстановяване на народното стопанство, защита на интересите ѝ). Първите единни младежки организации в Старозагорска област се създават през март-май 1945 г.¹⁵. ЕМО решават политически, културно-просветни и стопански задачи и работят по платформата на ОФ. Те са форма на налагане на решенията на БРП(к) и респективно на РМС върху голяма част от младежите в страната. Затова основателни са страховете на централното ръ-

ководство на ЗМС, че със създаването на единната организация цялата младеж преминава под идейното и политическото влияние на БРП(к). Противопоставянето на ЕМО означава противопоставяне на БРП(к). Областната конференция на БЗНС в Стара Загора, състояла се на 8.IV.1945 г., приема резолюция, в която по въпроса за ЕМО е записано: „Искаме самостоятелно съществуване на ЗМС и протестираме против всички опити да бъде накърнена или премахната неговата самостоятелност¹⁶“. Пасивна или активна, съпротивата на ЗМС срещу ЕМО все повече набира скорост. Разцеплението в БЗНС, станало факт през лятото на 1945 г., оказва силно влияние върху ЗМС. Организацията изпада в криза. Преминалият в опозиция БЗНС начело с Никола Петков подкрепя създаването на второ ПП на ЗМС начело с Петър Сърбински, което да обедини членовете на съюза с антикомунистическа насоченост. Официално обявяването на разцеплението на ЗМС на опозиционен – ЗМС (о), и отечественофронтовски – ЗМС (ОФ), става на 20 август 1945 г., когато е публикувано Окръжно № 1 на ЗМС(о)¹⁷. В момента на създаването си ЗМС (о) няма ясна програма. Дейността му се насочва към подкрепяне на Никола Петков, борба срещу ЕМО и влиянието на РМС сред младежта, отричане, пренебрегване на ЗМС (ОФ)¹⁸. В началото, когато се предлага идеята за ЕМО, ЗМС заема скептична позиция и настоява за самостоятелно съществуване. След оформянето на опозиционните партии през лятото на 1945 г. ЗМС (о) е организацията, която се бори срещу ЕМО и доминиращото влияние на РМС в нея¹⁹.

През лятото на 1945 г. отношенията между РМС и ЗМС в много села на областта се влошават. Цели земсови организации преминават в опозиция. Такива случаи има в селата Средноговоро, Розово, Димовци и др.²⁰. В началото на юни 1945 г. в Казанлъшка околия повечето организации на ЗМС са в разпореждане на ПП на ЗМС начело с Петър Сърбински. В Чирпанска околия ръководствата на съюза също са от опозицията²¹. Влошават се отношенията между ЗМС и РМС и в Ново-загорска околия²². РМС и младежките ОФ комисии повеждат

борба срещу преминалите в опозиция членове на ръководствата на ЗМС. През юни 1945 г. областната младежка комисия на ОФ в Стара Загора изпраща писмо до всички околийски и селски младежки ОФ комитети, в които разобличава двама членове на областното ръководство на ЗМС и на областната младежка ОФ комисия за опозиционната им дейност²³. Въпреки пропагандата и заплахите наблюдават се случаи на преминаване на ремсисти в редовете на ЗМС(о)²⁴. Причината е, че в РМС в първите месеци след 9 септември навлизат много младежи, които нямат ясна представа за съюза, за неговите задачи и цели и скоро се разочароват от сектантския дух, който цари в някои негови организации.

Колебания относно ЕМО съществуват и сред кръгове на ССМ преди още да се обособи опозиционната младежка организация. Показателен е случаят в с. Павел баня от април 1945 г., когато на съвместно заседание на ръководствата на РМС, ЗМС и ССМ по въпроса за ЕМО ръководството на ЗМС заявява, че не желае да участва по „нареждане от горе“, а това на ССМ, че чака „нареждане от горе“²⁵.

В края на май 1945 г. БРСДП се разцепва. Част от организациите преминават в опозиция. Това оказва силно влияние върху ССМ²⁶. Дружествата в Стара Загора, Хасково и Кърджали гласуват резолюция, с която се обявяват против ЦК на ССМ. Скоро обаче е избрано ново ръководство на дружеството в Стара Загора, което е на ОФ позиции и изключва членовете, преминали в опозиция²⁷.

След отлагане на изборите през лятото и есента на 1945 г. нови организации на ЗМС преминават към опозиционното ръководство начело с П. Сърбински – с. Лозен, с. Любимец, с. Сива река и др.²⁸ В разпореждане на ЗМС(о) са околийските настоятелства в Нова Загора и Казанлък²⁹. Както БЗНС „Никола Петков“, така и ЗМС(о) бойкотира изборите на 18.XI.1945 г. По този начин младежката организация изразява своя протест срещу политиката на ОФ в страната.

Ръководители на старозагорската младежка опозиция по това време са Желю Брезов и Стефан Кавалджиев от ЗМС и

Георги Копринков от ССМ³⁰.

Твърдата позиция на ЗМС(о) и ССМ(о) по отношение на ЕМО води до замиране на работата на дружествата. През септември 1945 г. в Старозагорска област съществуват само 26 ЕМО, които функционират правилно. В повечето градове и села дружествата са се разпаднали, особено след създаването на ЗМС(о)³¹. Областният комитет на РМС в Стара Загора преценява, че трябва да се преустанови работата по изграждането на ЕМО. След продължителни обсъждания по препоръка на БРП(к) централното ръководство на РМС взема решение да смъкне лозунга за ЕМО. Така един етап от дейността на младежката опозиция приключва успешно.

Опит за по-сериозно противопоставяне на новата ОФ власт от членове на младежките опозиционни организации в областта е направен през есента на 1945 г. Тогава в Кърджалийско е организирана първата конспиративна група. Инициативата е дело на Марин Славов Колев и Иван Лазаров Иванов от Кърджали. Към организационния комитет се присъединяват Георги Д. Акабалиев и Георги Т. Георгиев. Групата започва да набира членове за образуване на въоръжени групи в Родопите за борба с отечественофронтовската власт. Приети са 13 души, членове на ЗМС(о) и ССМ(о). Създават се три групи, ръководени от Марин Славов, Георги Акабалиев и Георги Тодоров. Главен ръководител е Иван Лазаров, получил псевдонима В. Родопски. Организацията се афишира като „10 родопски освободителен батальон“. Тя обаче не успява да осъществи никакви сериозни действия, тъй като членовете ѝ са арестувани, преди да излязат в планината. Съдени са от Старозагорския съд³².

В началото на 1946 г. се извършва организационно укрепване на ЗМС(о). В Старозагорска околия ЗМС(о) има в 17 села³³. В Казанлъшка околия има 16 организации на ЗМС(о) с 600 членове³⁴, докато ЗМС (ОФ) има 408 членове³⁵. В Хасковска околия в 51 села има ЗМС(о), а в 26 села – ЗМС(ОФ). Опозиционно е околийското ръководство. В Новозагорска околия в 27 села има ЗМС(о), а в 21 села – ЗМС(ОФ)³⁶. В

Чирпанска околия ЗМС(о) има 450 членове, а ЗМС(ОФ) – 350³⁷. Различните данни правят трудно обобщаването на влиянието и значението на ЗМС(о) в областта, но изводът е, че ЗМС(о) има много повече членове и организации от ЗМС(ОФ).

В началото на 1946 г. в Старозагорска област ССМ разполага с 19 дружества с около 4000 членове³⁸. Зад опозиционния ЦК на ССМ застава младежкото дружество в Хасково³⁹. В Чирпанска околия в ССМ(ОФ) членуват 122 души, а в ССМ(о) – 23⁴⁰. Областната конференция на ССМ, проведена на 24.III.1946 г., взема обаче решение, че застава на ОФ позиции⁴¹.

Опозиционно настроено е и областното ръководство на МНС „Звено“ в Стара Загора. Конгресът на съюза, състоял се в началото на май 1946 г., също преминава в антиотечественофронтовски дух и приема резолюция с опозиционно съдържание.

Организационното укрепване и стабилизиране на младежките опозиционни организации, от една страна, и слабата дейност на младежките ОФ комисии, от друга страна, карат БРП(к) да търси нови варианти за обединяване на младежта на основата на платформата на Отечествения фронт. Така се ражда идеята за създаване комитети на демократичната младеж (КДМ), в които младежките организации да членуват на федеративен принцип. Всъщност по този начин едно от исканията на ЗМС за запазване на самостоятелното съществуване на младежките политически организации е изпълнено. Опозиционните младежки организации обаче отказват да участват в КДМ, тъй като преценяват, че доминираща роля в тях ще продължава да играе РМС.

През лятото на 1946 г. настъпва нова промяна в разположението на силите в младежките организации в областта.

На 18.VIII.1946 г. в Стара Загора се провежда областен събор на ЗМС. От ПП на ЗМС(ОФ) присъстват Лальо Ганчев – политически секретар, и Любомир Масларов – организационен секретар. На събора се избира областно ръководство,

което застава на ОФ позиции. То е оглавно от Гено Делев, Димо Господинов и Кольо Георгиев⁴². Започва масовизация на организацията. За да не се допусне проникването на „нездрави елементи“ в нея, областният комитет на РМС и областното настоятелство на ЗМС на 30.VIII.1946 г. издават съвместно писмо⁴³. Забелязва се известно намаляване на броя на опозиционните групи – от 159 на 122, и на членовете им от 5238 на 3510. Тези групи обаче продължават да водят активен организационен живот.

През лятото на 1946 г. дружествата на ССМ(о) не развиват почти никаква дейност.

По същото време в Старозагорска област повечето от организациите на МНС „Звено“ са на опозиционни позиции. Отношенията им с другите младежки организации са формални. Те или отказват да участват в новосъздадените комитети на демократичната младеж, или се борят за равно разпределение на длъжностите в тях.

Изострянето на политическата обстановка във връзка с изборите за Велико народно събрание поставя младежките организации на нови изпитания. Засилват се надеждите на опозиционните сили за промяна. Членове на отечественофронтовските ЗМС, ССМ и МНС „Звено“ преминават в опозиция и разгръщат активна пропаганда. Влошават се отношенията между ЗМС и РМС в Старозагорска, Казанлъшка, Свиленградска и др. околии⁴⁴. В Чирпанска околия нови групи на ЗМС в селата преминават в опозиция. Към ССМ(о) са трите организации в околията (2 в селата и 1 в града)⁴⁵. Изцяло опозиционно е околийското ръководство на ЗМС в Кърджали. В опозиция преминават и някои организации на ССМ в Свиленградска околия (Любимец). Добри отношения съществуват между ССМ и РМС в Хасковска, Новозагорска и Старозагорска околия⁴⁶, което означава, че там младежките социалистически организации са на ОФ позиции. Но като цяло организациите на ССМ са малобройни и не водят активен организационен живот. Най-остра антикомунистическа агитация водят младежите звенари в околията. В Казанлъшка, Свилен-

градска и Харманлийска околия всички членове на младежката организация на „Звено“ са на страната на опозицията⁴⁷. На доста места членовете на МНС „Звено“(о) правят опити да обединят младежките си организации със ЗМС(о) и ССМ(о) с цел противопоставяне на РМС⁴⁸.

Спечелването на изборите от коалицията на ОФ попарва тези надежди. Влиянието на РМС значително нараства. Забелязват се много случаи, при които членове на ЗМС и МНС „Звено“ преминават в РМС⁴⁹. Чувствително намалява влиянието на опозиционните младежки организации в гимназиите. Едно проучване посочва, че в началото на декември 1946 г. от 20 157 ученици в Старозагорска област 13 166 са членове на РМС⁵⁰. След изборите има случаи, при които цели земсови групи напускат опозицията и застават на ОФ позиции⁵¹. Повечето от земсовите организации са разколебани и макар доста от тях да клонят надясно, заемат изчаквателни позиции. Забелязващият се отлив от ЗМС е за сметка на РМС.

В ССМ текат аналогични процеси, въпреки че организацията запазва числения си състав. Редица околийски ръководства обаче се реорганизируют и преминават на ОФ позиции – Чирпан, Кърджали и др.⁵² Областното ръководство на съюза търси контакти с РМС и на съвместно заседание двете организации вземат решения за създаване на контактни комитети на околийско и местно ниво с цел провеждане на общи мероприятия⁵³. Въпреки заявените желаниа за обща дейност двата съюза продължават да работят откъснато особено в Чирпанска, Харманлийска и др. околии и отношенията им са неискрени.

След изборите за Велико народно събрание надделяват проотечественофронтовските сили в организацията на МНС „Звено“. На областната конференция на съюза, проведена на 24.XI.1946 г., се приема резолюция за укрепване на съюза и поддържане на КДМ⁵⁴. В известна степен се променят и отношенията между РМС и МНС „Звено“. На 25.XI.1946 г. се провежда съвместно заседание между двете областни ръководства, чиято цел е премахване на недоразуменията. Вземат

се решения за съвместни действия, обявяват, че зачитат пълната си самостоятелност и независимост при провеждането на организационна и идейно-просветна дейност, порицават „предателската опозиция“ и приветстват новообразуваното ОФ правителство⁵⁵. Областното ръководство на МНС „Звено“ пристъпва към преписване на старите си членове, като има стремеж да се откриват гласувалите за опозицията и да ги изключват от организацията. Има също отделни случаи на преминаване на членове в РМС⁵⁶.

В началото на 1947 г. по сведения на Областния комитет на РМС в Старозагорска област РМС има 52 549 членове, ЗМС – 5432, ССМ – 836, МНС „Звено“ – 160, ЗМС(о) – 2871, младежите анархисти – 138⁵⁷. Забелязва се процес на лутане сред младежите. През март 1947 г. 28 ремсисти са преминали в редиците на МНС „Звено“ и ЗМС, 124 са се отказали от РМС⁵⁸. Силни опозиционни организации има в някои села на Харманлийска околия – Елена, Славяново⁵⁹. Има редица села, в които ремсисти напускат организацията и се записват в ЗМС⁶⁰.

През лятото на 1947 г. започва практическото ликвидиране на опозиционните партии след приемане на законови актове, които забраняват дейността им. Това решава съдбата и на младежките им организации. Опозиционните младежки съюзи се саморазпускат, а част от членовете им преминават в отечественофронтовските младежки организации. Няколко месеца по-късно и те преустановяват самостоятелното си съществуване.

Промяната в политическата обстановка през 1947 г. след ликвидиране на опозицията прави възможна реализацията на идеята за изграждане на единна младежка организация. Проведените през ноември 1947 г. конгреси на РМС и ЗМС поканват на общо заседание ръководствата на ССМ, МНС „Звено“ и младите радикали. Приема се резолюция за изграждане на бъдещ единен съюз – Съюз на демократичната младеж (СДМ). По места започва изграждане на местни организации. В Новозагорска околия околийското ръководство на ССМ

отказва да участва в съюза⁶¹. В Чирпанска околия участието на ССМ също е слабо. В Димитровградска околия ЗМС се колебае, в Ивайловградска околия участието на ЗМС и ССМ е слабо. Подобно е състоянието и в Свиленградска околия. По-голяма активност младежите проявяват при изграждането на СДМ в Хасковска, Кърджалийска и Старозагорска околия, като в дружествата се записват и много неутрални младежи.

Учредителният конгрес на новата младежка организация се състои на 21, 22.XII.1947 г. Политическите и масовите младежки организации преустановяват своето съществуване и се вливат в Съюза на народната младеж. Ръководна роля в този съюз придобива БРП(к), която постепенно налага марксистко-ленинската идеология като основна за младежката организация.

Опозиционните младежки организации в периода 1945-1947 г. заемат определено място в политическия живот на Старозагорска област. Те се противопоставят на хегемонията на РМС, борят се за запазване на самостоятелния си организационен живот, настояват за равнопоставеност в единните младежки организации. Техните действия са в пряка зависимост от действията на политическите партии, чиито подразделения са. Активността им се засилва най-вече по време на предизборните кампании. Макар че нямат ясна и стройна програма, те привличат в своите редици понякога повече членове, отколкото имат отечественофронтовските ЗМС, ССМ и МНС „Звено“. Политическата обстановка не им позволява да наложат своите идеи и виждания за демократичното развитие на страната.

БЕЛЕЖКИ:

1. Окръжен партиен архив (ОПА) на БКП в Стара Загора, ф. 11, оп. 1, а. е. 18, 2.
2. ОПА, ф. 11, оп. 1, а. е. 2, 6, 7, 8, 11.
3. ОПА, ф. 13, оп. 1, а. е. 5.

4. В. Младежко земеделско знаме, бр. 6, 19. III. 1945 г.
5. В. Младежко земеделско знаме, бр. 12, 7. IV. 1945 г.
6. Пак там.
7. Пак там.
8. В. Социалистическа младеж, бр. 9, 1. II. 1945 г. , бр. 17, 8. VI. 1945 г. , бр. 19, 20. IX. 1945 г. , бр. 34, 9. II. 1946 г.
9. ОПА, ф. 11, оп. 1, а. е. 2, 6, 7, 8, 11.
10. Димитър Павлов. Създаване, дейност и отношение на МНС „Звено“ към единството на младежта (1944-1947 г.). ИПр. , кн. 4, 1989 г, с. 4.
11. Държавен архив (ДА), Стара Загора, ф. 147, оп. 1, а. е. 8, л. 2.
12. Павлов, Д. Цит. съч., л. 7.
13. ОПА, ф. 14, оп. 1, а. е. 2, 3.
14. ОПА, ф. 13, оп. 1, а. е. 2
15. ОПА, ф. 10, оп. 1, а. е. 3, ф. 11, оп. 1, а. е. 3, 4.
16. В. Септември, Стара Загора, бр. 10, 27.IV.1945 г.
17. Стефан Симеонов. Организационно и идейно-политическо развитие на опозиционния ЗМС (август 1945-август 1947), ИИИ БКП, т. 62, л. 63.
18. Пак там, л. 64.
19. Д. Павлов. БРП(к) и младежкото движение, ИПр. , 1990 г. , кн. 5.
20. ОПА, ф. 11. оп. 1, а. е. 8.
21. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 1.
22. Пак там.
23. В. Септември, бр. 19, 18. VI. 1945 г.
24. В. Народно земеделски знаме, бр. 60, 28.III.1947 г.
25. ОПА, ф. 11, оп. 1, а. е. 8.
26. Петър Остоич. ССМ в България (9.IX.1944–22.XII.1947), научни трудове на АОНСУ, т. 7, 1986 г. , с. 19.
27. В. Септември, бр. 17, 18. VI. 1945 г.
28. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 1.
29. Стефан Симеонов. Организационно. . . , л. 70.
30. В. Септември, бр. 36, 1. X. 1945 г.
31. ОПА, ф. 14, оп. 1, а. е. 2.
32. В. Септември, бр. 39, 22. X. 1945 г.
33. В. Народно земеделско знаме, бр. 48, 2. III. 1946 г.
34. ОПА, ф. 11, оп. 1, а. е. 10.
35. ОПА, ф. 11, оп. 1, а. е. 10.
36. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 5. Протокол № 13.
37. ОПА, ф. 10, оп. 1, а. е. 11.

38. П. Остоич. Цит. съч., с. 29.
39. В. Свободен народ, бр. 228, 14. X. 1945 г.
40. ОПА, ф. 10, оп. 1, а. е. 11.
41. В. Социалистическа младеж, бр. 38, 16. IV. 1946 г.
42. В. Младежко знаме, бр. 31, 24. VIII. 1946 г.
43. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 4.
44. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 3, л. 190.
45. ОПА, ф. 10, оп. 1, а. е. 11.
46. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 5.
47. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 5. Протокол № 41.
48. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 5. Протокол № 39.
49. ОПА, ф. 10, оп. 1, а. е. 11.
50. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 3.
51. В. Септември, бр. 109, 1. II. 1947 г.
52. ОПА, ф. 10, оп. 1, а. е. 11. В. Социалистическа младеж, бр. 8, 4. III. 1947 г.
53. ОПА, ф. 13, оп. 1, а. е. 3.
54. В. Септември, бр. 102, 14. XII. 1946 г.
55. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 4, 5, ф. 13, оп. 1, а. е. 14.
56. ОПА, ф. 10, оп. 1, а. е. 11.
57. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 11.
58. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 11.
59. ОПА, ф. 9, оп. 1, а. е. 11. Протокол № 25 от 29. III. 1947 г.
60. ОПА, ф. 13, оп. 1, а. е. 14, ф. 15, оп. 1, а. е. 7.
61. ОПА, ф. 14, оп. 1, а. е. 3. Протокол № 62.

ОПОЗИЦИЯ И ОПОЗИЦИОННИ ПРОЯВИ В ПАЗАРДЖИШКО И ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ ИЗБОРИ В БЪЛГАРИЯ 1945–1946 г.

Румяна Кацарова

Когато се опитваме да разсъждаваме върху темата „Българската опозиция и организираната съпротива в България 1944–1945г.“, преди всичко трябва да си изясним основно понятието що е това „опозиция“. Най-лесно е да отворим речника¹. Оказва се, че дефиницията има две значения: първо – възможност да се противопоставяш, второ – партии, противопоставящи се на правителството. И затова опозиционните прояви в Пазарджишко след 9 септември 1944 ще търсим в тези две посоки. Именно тогава зад фактологическите и хронологическите конструкции неминуемо ще се открият и общите тенденции, и отделните – индивидуални или локални прояви на опозиционност.

Но като начало бих потърсила изходна точка в два съвсем кратки цитата. „Величествен земеделски събор в Пазарджик“ – така определя в. „Земеделско знаме“ събитието, станало на 26 ноември 1944 г., в което вземат участие Никола Петков, Георги Йорданов, Асен Стамболийски, д-р Борис Пашев и Иван Барев. След речите на Никола Петков и Георги Йорданов приветствия от името на Отечествения фронт отправя Владимир Димчев, от РП(к) – Михаил Манев, и от БРСДП Борис Димов².

На 20 октомври 1946 г. в Пазарджик отново се провежда голям, но вече „опозиционен“ митинг. Оратори са Георги Йорданов, Кръстьо Зарев, Любен Боянов, Данаил Трифонов и др. „Колко хули, колко лъжи и колко крокодилски сълзи отрони-ха тези платени палета на вътрешната и международната реакция!“ – възкликва пазарджишкият отечественофронтowski вестник „Освобождение“. Митингът е превзет със сила и на

трибуната застават отечественофронтовските оратори Владимир Димчев, Борис Димов и др.³

Както се вижда, действащите лица са почти едни и същи. И докато през есента на 1944 г. всички са заедно, то след по-малко от 2 години тези хора вече са непримирими врагове. Затова ще се опитам да намеря, доколкото е възможно, от запазените и известни до момента документи отговор на въпроса: Какво точно се случва в Пазарджишко в годините 1944 – 1946? Този отговор не може да бъде еднозначен и в никакъв случай не се вмества в категоричните рамки на понятията „комунизъм“ – „антикомунизъм“. Нещата са много по-сложни, дълбоки и разнопосочни.

Все в порядъка на предварителните размисли по темата бих се върнала десетина години назад във времето. Защото дори при съвсем бегъл преглед на събитията ще срещаме почти едни и същи лица и заедно с това ще търсим причините – исторически, политически, личностни, нравствени и пр., за тяхната бъдеща опозиционност.

Както е известно, през 30-те години в България започва изграждането на Народен фронт и народнофронтовски комитети. Едни от основателите на тези комитети в Пазарджишко са активните дейци на БЗНС Борис Шиков, Иван Кентов, Асен Ал. Стамболийски, братя Любен и Мирчо Боянови⁴.

Във връзка с общинските избори през март 1937 г. в много селища се създават конституционни комитети от комунисти, земеделци, социалдемократи, радикали и др. Изграденият конституционен комитет в Пазарджик включва от страна на БЗНС – Любен Боянов и Никола Йотов, а от социалдемократите – Коце Велчев⁵.

Създадените конституционни комитети организират и ръководят предизборната борба и в навечерието на парламентарните избори за XXIV ОНС, насрочени за март 1938 г. В края на януари с. г. на конференции се съгласуват кандидатите на Народния фронт в Пазарджишко. В тази връзка са арестувани и интернирани комунисти и земеделци от Дорково, Славовица, Ракитово, Батак, Брацигово и др., а правителст-

вото забранява поставянето на кандидатурите на земеделците Иван Бояджиев и Георги Йорданов⁶.

По-късно, през 1942–1943 г., разяснителна работа по изграждането на отечественофронтовските комитети в Пазарджишко от страна на БЗНС извършват Борис Шиков, Никола Разлоганов, Кирил Клисурски, Асен Стамболийски. През септември 1943 г. се съставя окръжен комитет на ОФ в Пазарджик, в който влизат Добри Брадистилор и Михаил Манев от БРП, Борис Шиков от БЗНС и Коце Велчев – социалдемократ⁷.

Същите лица се включват и в сформирания на 9.IX.1944 г. комитет на ОФ в Пазарджик с ръководство: Владимир Димчев (комунист) – председател, Васил Кодуков (НС „Звено“) – подпредседател, и Иван Велчев (БЗНС) – секретар⁸.

Неслучайно изброявам тези имена, защото те ще се срещат многократно в изложението по-нататък и ще бъдат персонални изразители на различни тенденции в политическия живот не само на Пазарджишко, но и в България.

И сега нека отново се върнем към есента на 1944 г., когато започва организационното възстановяване на антифашистките некомунистически партии. Най-интензивен е този процес сред земеделците. Личностите, които се заемат с тази задача, са известни и уважавани в околията: Георги Йорданов, Кръстьо Зарев, Кръстьо Левичаров, Борис Шиков, Любен и Мирчо Боянови, Никола Иванов, Борис Кърджиев, Петър Дъбов и др.⁹

На 16.IX.1944 г. на учредителното събрание на градската земеделска дружба в Пазарджик е избран УС на настоятелството в състав: Иван Ст. Велчев, Димитър Перничев, Любен Боянов, Стоян Цукев, Иван Търпоманов, Борис Шиков и Петър Дъбов¹⁰. На 6 октомври е учредена и група на БМЗС с председател Мирчо Боянов и подпредседател Борис Кърджиев¹¹.

Много скоро обаче първоначалният ентузиазъм и идеа-

лизъм отстъпват място на разочарование, колебание и в крайна сметка — на разцепване на дружбите. Най-авторитетните земеделски водачи в околията остават последователни в своите политически и демократични позиции и искрено отстояват самостоятелността на БЗНС в българския политически живот. Асен Стамболийски става главен редактор на в. „Народно земеделско знаме“, Георги Йорданов, който е член на БЗНС от 1907 г., заема поста главен организатор на БЗНС „Н. Петков“, Кръстьо Зарев — политзатворник през 1944 г. и ятак на партизанската бригада „Чепинец“, е един от създателите на Българския академичен земеделски съюз и главен секретар на ЗМС-Сърбински, Мирчо Боянов оглавява областното настоятелство на ЗМС (Сърбински) в Пловдив, Любен Боянов напуска заетия след 9.IX.1944 г. пост на помощник-кмет на Пазарджик¹².

Процесът на разцепление и организационно оформяне на опозиционните дружби в Пазарджишко става неудържим след конференцията конгрес на БЗНС от 8-9 май 1945 г. Още на 11 май от страна на околийския комитет на ОФ се отправят призови към организациите на БЗНС да се освободят от своите „геметовски ръководства“¹³. Особено важно в това отношение е околийското събрание, проведено в Пазарджик на 27 май. Предложеният проект за резолюция е оформен в 12 точки, но мнозинството отхвърля 5 от тях. По същество това означава, че пазарджишките земеделци не одобряват решенията на конференцията конгрес от 8-9 май¹⁴. На 30 май се провежда извънредно събрание на Градската земеделска дружба в Пазарджик, на което се отчита основната слабост на организацията: в нейните редове членуват „отявлени фашисти“. Старото ръководство начело с Иван Велчев е бламирано, от отечественофронтовския комитет са отзовани Петър Матакиев, Иван Велчев и Димитър Перничев¹⁵, а чрез резолюция остро се порицава „пакостната за страната ни и съюза разколническа дейност на Н. Петковци и П. Сърбиновци“¹⁶. Избрано е ново градско ръководство. В оригиналния протокол са фиксирани саморъчните подписи на 19 присъстващи, 11 от

които са избрани в новото ръководство, и е насрочено околийско събрание¹⁷. На него предложеният първоначален вариант на скандалната резолюция от 27 май най-после е приет¹⁸.

Сред малкото запазени документи от този период е протоколът на околийския другарски съд на БЗНС в Пазарджик. В него много подробно е разгледано положението на група вече бивши ръководни земеделски дейци. Тяхната „противонародна дейност“, изразена сумарно, се състои в следното: обявяване против конференцията конгрес от 8-9 май, подстрекателство към гласуване на „окастрената“ резолюция, против обща листа на отечественофронтовските партии, за самостоятелна селска власт, против вътрешната и външната политика на правителството. Нещо повече. Някои от тях заявяват: „...не ние ще оправим вътрешното и международното положение на България, а това ще го направят Англия и САЩ в Сан Франциско“ и в „...предстоящата среща между тримата ще се реши България да се ориентира към западните демокрации и това би било истинският път за България“¹⁹. Всички разследвани от другарския съд са изключени от БЗНС.

Но явно и това не е достатъчно. На 18 юни се провежда ново събрание на градската земеделска дружба. Поредното решение е да се проверят политическите убеждения на всеки чиновник, миналото му и да се прочистят всички, които се окажат с фашистки и геметовски разбирания²⁰.

И така, ако до този момент някои лидери и членове на БЗНС са имали илюзии, че могат да променят нещата в организацията чрез демократични процедури, ясно разбират, че всички мостове са изгорени. Оттук нататък управляващата ОФ коалиция има пълно основание да констатира че „опозицията има сериозни корени в околията“²¹.

С най-голямо влияние от опозиционните партии през есента на 1945 г. в Пазарджишка околия е БЗНС „Н. Петков“. Редица села като Славовица, Дорково, Априлци, Мало Конаре, Синитево, Огняново, Черногорово, Църнча, Церово, Главиница, Звъничево се смятат за крепости на опозицията. Към

началото на втората изборителна кампания за XXVI ОНС съотношението сред земеделците е приблизително следното: 25% са дружбите на БЗНС „Н. Петков“, 25% – БЗНС (ОФ), и 50% колебливи, но клонящи към опозицията. Почти целият ЗМС и земеделската интелигенция са опозиционно настроени²². В много от селата има по 2 дружби: в с. Карабунар в БЗНС „Н. Петков“ членуват 50 души, в БЗНС (ОФ) – 35, в с. Мокрище 13 са в БЗНС (ОФ) и 30 души в БЗНС „Н. Петков“, в с. Ивайло – БЗНС (ОФ) – 27 души, БЗНС „Н. Петков“ – 50²³, и т. н.

Присъствието и числеността на другите опозиционни партии е почти символично, но те имат силни и изявени личности. Пазарджишката организация на НС „Звено“ в своето мнозинство и ръководството на Радикалната партия в града са опозиционно настроени. И струва ми се, че никак не е случайно, че Радикалната партия в Пазарджик не излъчва свои кандидати за общата ОФ листа²⁴. Подобна е ситуацията и при социалдемократите с организации в Пазарджик, Лъджене, Калугерово и Славовица²⁵. За организация на Демократическата партия, засега поне, не се откриват документи.

По време на предизборната кампания в Пазарджишко опозиционните прояви – събрания, митинги, лична агитация, се подготвят от 2 предварителни обиколки на определени организатори и агитатори. Събранията в Славовица, Априлпи, Синитево, Братаница, Звъничево, Виноградец, Капитан Димитриево, митингът в Пазарджик²⁶ дават основание на ОК на РП(к) тревожно да отбележи: „Забелязва се сериозно раздвижване на разколниците.“²⁷

В така очерталата се обстановка резултатите от изборите за XXVI ОНС също са показател за опозиционно настроение и поведение. Според официалната статистика изборителите в околията са 100 231 души. От тях гласуват 87 953. Бюлетините, подадени за кандидатите на ОФ, са 81 185, а недействителните гласове са 4889²⁸. Но като прибавим към недействителните бюлетини и 12 279 души негласували, което по същество означава подкрепа на опозицията заради обявения бой-

кот на изборите, общо се получават 17 168 души (17%).²⁹ Твърде показателно е съдържанието на част от лозунгите: „Искаме хляб, свобода и справедливост“, „Да живее Търновската конституция!“, „Да живее демокрацията!“, „Смърт на диктатурата. Да живее БЗНС със секретар любимия Никола Петков!“ и др.³⁰

Изборните резултати показват, че в Пазарджишко опозиционните настроения вече получават конкретно измерение. Най-слаби за ОФ са резултатите в Пазарджик и в доста села, където Кръстьо Зарев, Георги Йорданов, Асен Стамболийски, Любен и Мирчо Боянови имат голямо лично влияние.

Веднага са взети мерки. Разтурено е ръководството на ОЗПС³¹, от опозиционни „елементи“ е прочистена кооперация „Напредък“, разголена е цялата „фашистка паплач от Популярната банка“³². Следващото разгромено „змийско гнездо на противонародната опозиция“ са „пазарджишките адвокати фашисти“ и учители – членове на Демократическата партия, НС „Звено“, националлиберали и социалдемократи – последователи на „политическия шарлатанин Кръстьо Пастухов“.³³

Следват и арести на изявени пазарджишки опозиционни дейци: Кръстьо Зарев³⁴, Иван Кадийски – околийски секретар на ЗМС, и Иван Трендафилов – околийски организатор на БЗНС³⁵, Ангел Пандев, Ангел Малиганов, Илия Илиев и Стоян Спасов – лидери и активисти на Българския академичен земеделски съюз³⁶, Дора Коева – член на ПП на ЗМС³⁷, в София е арестуван Борис Кърджиев³⁸ и много други.

Градското ръководство на НС „Звено“ също взема мерки да се освободи от своите членове опозиционери, за да бъде „лоялен съюзник в Отечествения фронт“. В заседание, проведено на 31 юли 1946 г. от градската организация за противоотечественофронтовска дейност, от организацията са изключени 11 нейни членове³⁹.

През лятото на 1946г. (в навечерието на референдума за република и изборите за VI ВНС) числеността на политическите партии в Пазарджишка околия, които имат свои „двой-

ници“ и в ОФ, е следната: БЗНС (ОФ) – 2200, БЗНС „Н. Петков“ – 2000, ЗМС – 652, ЗМС (Сърбински) – 2500, БРСДП – 300, РСДП(о) – 122, ССМ – 30, ССМ (оп.) – 200⁴⁰. Освен това в Пазарджик има 2 групи анархисти и по 1 в Чепино и Лъджене, предимно от ученици и интелигенти. В Чепино и Лъджене те работят конспиративно, а в Пазарджик навлизат в РСМ и саботират дейността му. В града има и троцкисти⁴¹.

Разсъждавайки по въпроса за опозиционността на пазарджишкото население, можем да приведем като аргумент и сведението за разпространение на официалните и опозиционните вестници: „Работническо дело“ – 1550 броя, „Отечествен фронт“ – 1600, „Изгрев“ – 700, „Земеделско знаме“ – 250, „Народ“ – 100, „Народно земеделско знаме“ – 1400, „Свободен народ“ – 700, черното „Знаме“ – 300⁴².

Опозицията в Пазарджишка околия се активизира в края на август 1946 г. Тактически в предизборната борба тя залага най-вече на личната агитация на Георги Йорданов, Любен Боянов и Кръстьо Зарев, умело възползвайки се от грешките и слабостите на управляващите по места. Най-често основните теми при агитацията по селата са частната собственост и религията. Освен това почти всички кметове-земеделци са на открити геметовски позиции⁴³.

Благодарение на създадената добра организация околията е обходена няколко пъти⁴⁴. Само за 2 дни (13-15 октомври) са организирани 12 публични събрания⁴⁵. Десет дни преди изборите в Пазарджик се провежда околийска конференция на кандидатите за народни представители, околийските настоятелства на БЗНС „Н. Петков“ и ЗМС, организаторите, застъпниците и всички студенти-земеделци от околията⁴⁶. В последната седмица преди изборите властта успява да осуети редица публични събрания на опозицията – в Щърково, Сарая, Добровница, Росен, Пищигово, Крали Марко, Карабунар, Тополи дол, Дорково, Ковачево, Лозен, Равногор⁴⁷.

За мащабите на предизборната дейност на опозицията и нейното влияние говори и фактът, че лично министър-председателят Кимон Георгиев предприема предизборна обикол-

ка в околията – посещава селата в Чепинското корито, събора на българомохамеданите в с. Костандово, гр. Пазарджик и околните села⁴⁸.

За участие в изборите за VI ВНС в Пазарджишка колегия опозицията регистрира листи на БЗНС „Н. Петков“ и РСДП(о) и на Демократическата партия. Самостоятелно в изборите участва Борис Кърджиев. Целта е той да не бъде обвързан официално с БЗНС „Н. Петков“.

Листата на БЗНС „Н. Петков“ и РСДП(о) в Пазарджишка колегия е в състав: Георги Йорданов, Асен Стамболийски, Любен Боянов, Кръстьо Зарев, Данаил Трифонов, Дело Чолов, Райна Лапардова, Тончо Тонов, Коце Велчев и Иван Трендафилов. В листата на Демократическата партия са включени Стефан Велчев, Милош Станков, Иван Такев, Нестор Несторов, Иван Стоев, Тодор Папазов и Вахрам Апкарян. Заради участието си в „Гиргиново-Мушановската джандарска листа“ В. Апкарян е изключен от организацията „Ереван“⁴⁹.

Непосредствено преди изборите в резултат на изострени политически страсти на места се стига до заплахи срещу опозиционните кандидати (в с. Сбор срещу Дело Чолов)⁵⁰ или опозиционни дейци (побой над Петър Матакиев в Пазарджик)⁵¹. В деня преди изборите много семейства в Пазарджик са предупредени, че в изборния ден са поставени под домашен арест и ако напуснат дома си, на 28 октомври ще бъдат арестувани⁵². Извършени са и убийства – в с. Синитево, Юнаците, Горно Вършило, Величково, Момина клисура⁵³.

Самият ден на изборите, 27 октомври 1946г., минава без инциденти. От 104 332 души в околията, имащи право на глас, гласуват 93 036 души. Благодарение на подадените за нея 13 341 гласа (14, 04%) опозицията получава 1 депутатски мандат. Получените опозиционни гласове се разпределят, както следва: БЗНС „Н. Петков“ и РСДП(о) – 13 106, Демократическа партия – 145, и за Борис Кърджиев – 89. Недействителните бюлетини са 457⁵⁴.

Започнах разсъжденията си по темата с въпрос, чийто отговор да търся във фактите и хронологията. Логично е да завърша със строго подредени и номерирани изводи и обобщения. Но в никакъв случай не искам да изпадам в позицията на съдник, който с днешна дата формулира оценки в „черно“ и „бяло“ и посочва „добрите“ и „лошите“. Още повече че както стана ясно, опозиционните прояви през тези години са твърде разнородни – организирани, индивидуални, често пъти – резултат на нерешени местни проблеми или на лични вражди. И все пак основното и определящото е крещящото противоречие между стремежа към свобода и демокрация, разбиранията за пътищата и средствата за постигането им и съществуващата реалност. Вместо заключение ще се обърна отново към автентичния език на документите и ще цитирам част от Окръжно № 4 на ПП на ЗМС, издадено дни след изборите за XXVI ОНС през 1945 г.: „...ЗМС твърдо и решително ще се бори срещу усилията на някои среди да установят еднопартийна хегемония в страната и да използват великото дело на 9 септември само за свои класови и теснопартийни интереси.“⁵⁵

В най-общ смисъл това обяснява случилото се през 1945–1946 година. Земяделци, социалдемократи или патриоти, много от които със солидно, политическо, антифашистко и отечественофронтовско минало, искрено вярват, че България поема по нов път след 9 септември 1944 г.

Последвалото развитие на събитията и процесите в България обаче ни дава основание днес да свързваме възгледите и поведението на голяма част от тогавашното общество с понятието „опозиция“.

БЕЛЕЖКИ:

1. Oxford advanced learner's dictionary of current English. C., 1989, с. 590.
2. Земяделско знаме, бр. 24, 2 дек. 1944.

3. Освобождение (Пазарджик), бр. 96, 25 окт. 1946.
4. Музей „Ал. Стамболийски“, с. Славовица. Сп. 156, л. 14.
5. ПА – Пазарджик. Сп. 1683, л. 1-6.
6. История на Пазарджишката окръжна организация на БКП, С., 1985, с. 298.
7. Музей „Ал. Стамболийски“, с. Славовица. Сп. 149, 150, 151, 156; ДА – Пазарджик, ф. 524к, оп. 1, а. е. 79.
8. Освобождение, бр. 1, 13 септ. 1944; ДА – Пловдив, ф. 90, оп. 1, а. е., 2, л. 125.
9. Освобождение, бр. 8, 18 ноем., бр. 16, 30 дек. 1944.
10. Пак там, бр. 2, 23 септ. 1944.
11. Пак там, бр. 5, 14 окт. 1944.
12. ЦДА, ф. 139, оп. 1, а. е. 8, л. 1; а. е. 44, л. 86; П. Огойски. Из страшните друмища (Мемоарно-биографична повест за Ангел Пандев). С., 1998, с. 15, 16.
13. ДА – Пазарджик, ф. 616, оп. 1, а. е. 1, л. 1-2.
14. ЦДА, ф. 75, оп. 1, а. е. 336, л. 1-4.
15. Пак там, а. е. 337, л. 2.
16. Пак там, а. е. 12, л. 3.
17. ДА – Пазарджик, ф. 616, оп. 1, а. е. 3, л. 36.
18. ЦДА, ф. 75, оп. 1, а. е. 336, л. 6.
19. ДА – Пазарджик, ф. 464, оп. 1, а. е. 4, л. 1.
20. Пак там, ф. 616, оп. 1, а. е. 3, л. 40.
21. ПА – Пазарджик, ф. 2, оп. 4, а. е. 19, л. 7.
22. Пак там, ф. 2, оп. 1, а. е. 8, л. 187; ДА – Пазарджик, ф. 616, оп. 1, а. е. 1, л. 1.
23. ДА – Пазарджик, ф. 2, оп. 4, а. е. 13, л. 160; а. е. 7, л. 28, 58.
24. ЦДА, ф. 28, оп. 1, а. е. 550, л. 87, 88; а. е. 239, л. 64.
25. ПА – Пазарджик, ф. 2, оп. 4, а. е. 17, л. 8; а. е. 19, л. 6; оп. 11, а. е. 7, л. 28, 58; Свободен народ, бр. 231, 18 окт. 1945.
26. ПА – Пазарджик, ф. 2, оп. 4, а. е. 19, л. 13; а. е. 8, л. 52; оп. 11, а. е. 7, л. 3; ф. 825, оп. 1, а. е. 3, л. 9.
27. Пак там. ф. 2, оп. 1, а. е. 26, л. 129.
28. Р. Кацарова. Изборите за XXVI ОНС в Пазарджишко през 1945 г. Векове, 1984, кн. 5, с. 77.
29. ПА – Пазарджик, ф. 7, оп. 1, а. е. 159, л. 2.
30. Пак там, а. е. 152, л. 2-5.
31. Пак там, а. е. 138, л. 15.
32. Пак там, а. е. 139, л. 36; Освобождение, бр. 66, 30 март 1946.
33. Освобождение, бр. 60, 62, 63, 64, 66, 67, 69; 16 февр., 2 март, 9

- март, 16 март, 30 март, 6 апр., 19 апр. 1946.
34. Народно земеделско знаме, бр. 88, 21 май 1946.
 35. Пак там, бр. 90, 23 май 1946.
 36. Пак там, бр. 94, 29 май 1946; П. Огойски. Цит. съч., с. 15, 16.
 37. Народно земеделско знаме, бр. 98, 4 юни 1946.
 38. Пак там, бр. 100, 5 юни 1946.
 39. Освобождение, бр. 84, 3 авг. 1946.
 40. ЦПА, ф. 1, оп. 12, а. е. 175, л. 21.
 41. ПА – Пазарджик, ф. 7, оп. 1, а. е. 156. л. 56-57.
 42. Пак там, а. е. 139, л. 33.
 43. Пак там, ф. 2, оп. 1, а. е. 27, л. 173; ЦДА, ф. 28, оп. 1, а. е. 226, л. 57.
 44. ПА – Пазарджик, ф. 7, оп. 1, а. е. 162, л. 7.
 45. ЦДА, ф. 28, оп. 1, а. е. 226, л. 57.
 46. Народно земеделско знаме, бр. 158, 15 окт. 1946.
 47. Пак там, бр. 164, 22 окт. 1946; Свободен народ, бр. 220, 31 окт. 1946.
 48. Освобождение, бр. 96, 25 окт. 1946.
 49. Пак там.
 50. ЦДА, ф. 28, оп. 1, а. е. 240, л. 14.
 51. Народно земеделско знаме, бр. 173, 31 окт. 1946.
 52. Свободен народ, бр. 218, 29 окт. 1946.
 53. Народно земеделско знаме, бр. 172, 30 окт. 1946; бр. 174, 1 ноем. 1946.
 54. Освобождение, бр. 97, 2 ноем. 1946; Работническо дело, бр. 252, 30 окт. 1946.
 55. Народно земеделско знаме, бр. 95, 30 ноем. 1945.

ОПОЗИЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ СЛЕД 9.IX.1944 г. В ТВОРЧЕСТВОТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ИСТОРИЦИ

Румяна Тодорова

В началото на това изложение се изкушавам да кажа, че написаното от историците по въпроса за опозицията в България след 9 септември 1944 г. дава изобилна храна в спора за това наука ли е историята. Като човек от историческата гилдия не бих желала да предавам крепостта отвътре, но полярираността в оценките, тенденциозността на съобщенията и премълчаните факти или най-общо казано политическата обвързаност в интерпретацията на темата – разбирай принадлежността на авторите към комунистическата партия или най-малко подчинеността на господстващата донеотдавна комунистическа доктрина, или към деклариращите отскоро антикомунистически и демократични възгледи автори – всичко това налага да бъде казано, че историята е най-малкото много близка с литературното творчество не само поради изясняването на словото на някои исторически писания (затова покровителката на историята е муза), но и поради известната доза фантазии, неточности, фалшификации, лакиране на истината или както бихме могли да наречем отклоненията от обективната истина, установяването на която е цел на точните науки.

След тези шеги, но с мисъл за гореказаното ще се постарая да направя обективен (доколкото е възможно) преглед на някои от по-важните исторически писания за опозицията след 9.IX.1944 г., публикувани в България. Те могат да бъдат без никакво колебание разделени на две групи – публикации до 10 ноември 1989 г. и публикации след тази дата.

Социалистическата историография (публикациите на историците до 10 ноември 1989 г.) включва в понятието опозиция (назовавана „буржоазна“, „враждебна на Отечествения

фронт опозиция“) отцепилите се от отечественофронтовската коалиция БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(обединена), десните крила и групировки в Народния съюз „Звено“ и в останалия в ОФ БЗНС, Демократическата партия и наричаните терористични, нелегални, военнафашистки организации „Център“, „Хан Крум“, „Неутрален офицер“, „Военна лига“.

Най-ранните писания за опозицията (по-точно срещу опозицията) са тези от 40-те и 50-те години и са излезли под перото на ръководни комунистически дейци и на верни на БКП земеделци. Те носят всички белези на злъчната, пристрастна, партийна публицистика. Такива са например: Васил Коларов. „Характеристика на опозицията като реакционна, противонародна и предателска сила. Критика на нейната платформа. Характеристика на отделните опозиционни групи. Лекция.“ (С., 1945, с. 26); Владимир Поптомов. „Новият политически курс на реакцията у нас“ („Ново време“, 1947, кн. 4); Владимир Топенчаров. „Историята ще мине покрай тях. Сборник статии.“ (С., 1947); Георги Трайков. „За народна власт, за социализъм. Избрани доклади, статии и речи. 1945-1951.“ (С., 1951). Споменавам тези публикации, защото те са показателни за факта, че епитетите, характеристиките и оценките за опозицията, дадени от комунистическата партия в процеса на борбата за политическото и физическото ликвидиране на опозицията, са почти изцяло възприети от българската социалистическа историография и присъстват в нея до 1989 г.

Това е особено видно в писаното за опозицията от професионалните историци в статии и книги, публикувани през първите двадесетина години след ликвидирането на опозицията¹. Всички автори догматично следват и натрапчиво повтарят комунистическите доктрини за опозицията на партийните водачи. Ето какво гласи една от типичните характеристики на опозицията:

„Явявайки се на повърхността като дребнобуржоазна демократия, по своята класова същност опозицията беше маскирана буржоазно-реставраторска сила. ... Свързана с фашизма и бившите политически режими, довели по време на свое-

то господство страната до няколко национални крушения, пропияла историческите идеали на българското племе, след Втората световна война тази класа трябваше да защитава интересите си, изчерпала вече моралния и политически кредит пред народа. Именно поради това тя не успя да възроди старите или да създаде нови буржоазни партии с влияние сред народа, затова се приюти зад удобния параван на земеделските и социалдемократически групировки, откъдето насочваше опозиционните движения. Очевидно е, че опозиционните партии, които се опираха на една такава прогнила основа, не можеха да разчитат на траен успех в обществените борби. Другата опора на опозиционните движения беше също нетрайна и преходна – дребнобуржоазните маси. Поради своята класова природа дребнобуржоазните маси не бяха склонни да залагат живота и имота си за реставраторското дело на буржоазията, макар съзнателно или не значителна част от тях да вървеше след опозицията.^{“2}

Опозицията е буржоазна, реакционна, свързана с фашизма, контрареволуционна сила, домогваща се до реставрация на капиталистическия строй. Ликвидирането на многопартийната система е разгром на буржоазната опозиция и се оценява без изключение положително, като акт, довел до окончателното укрепване на народнодемократичната власт. Политическите процеси срещу лидерите на БЗНС „Н. Петков“ и БРСДП(о) и срещу „конспиративните военнофашистки организации“ „Хан Крум“, „Център“, „Неутрален офицер“ и пр. се квалифицират единодушно като необходимо „организирано политическо настъпление на силите на Отечествения фронт срещу реакцията в условията на изострена класова борба“. Непрекъснато се изтъква ръководната роля на БКП и нейния вожд Георги Димитров в борбата срещу буржоазната опозиция и за утвърждаване на комунистическия строй. Фактическото ликвидиране на БЗНС като политическа партия посредством прогонването на д-р Г. М. Димитров, съдебното убийство на Никола Петков и преследването и репресирането на техните привърженици демагогски се определят като „идей-

но-политическа еволюция на БЗНС“, която укрепва работническо-селския съюз чрез съюза на БКП и БЗНС и възприемането на комунистическата програма от земеделската партия.

Известна стъпка към по-обективното изследване на краткотрайно съществувалата многопартийна система в България след Втората световна война беше направена за първи път в книгите на Мито Исусов „Политическите партии в България 1944-1948 г.“ (С., 1978) и „Комунистическата партия и революционният процес в България 1944/1948“ (С., 1983). Това несъмнено се дължи на изключително богатата важна архивна документация от Централния партийен архив и Архива на Министерството на вътрешните работи, на която се базират и двете разработки. В значителната ѝ част тази документация се въвежда в обращение за първи път от Исусов. Проследено е възникването на многопартийната система в следдеветосептемврийска България и формирането на опозиционните сили. Подробно е осветлена дейността на политическите партии в парламентарната система на народната демокрация и „разложението“ сред опозиционните групировки и партии и тяхното ликвидиране вследствие „интензификацията на революционния процес през 1947 г.“. Независимо че е направен опит за една по-балансирана и обективна оценка на опозиционните партии и техните дейци, заключенията на автора са в духа на партийната теория за социалистическата революция, а именно, че „по своите вътрешни иманентни закони революцията предизвиква раждането на опозиция“. Ограничаването на дълбочината на социалната революция в България след 1947 г. е невъзможно. Затова ограничения получават опозиционните сили, контрареволюционното поведение на които предизвиква тяхното ликвидиране³.

Настъпилите след 10 ноември 1989 г. политически промени доведоха до своеобразен „бум“ на публикациите за опозицията, опозиционните дейци, за произволите и издевателствата на комунистическия режим срещу неговите противници. Най-напред в пресата. Последваха публикации на спомени, дневници и пр. на опозиционни дейци. Не закъсняха и пи-

санията на историците.

В публикуваната през 1991 г. книга „Сталин и България“ Мито Исусов е посветил една глава на политическите репресии в България след 9 септември 1944 г. Авторът изказва становището, че причините за репресиите не биха могли да се открият в непосредственото влияние на Сталин върху революционния процес в България. Исусов с основание смята, че почти всички големи революции в историята на народите са свързани с политически и социални репресии. В интерпретацията на интересуващата ни проблематика откриваме два нови момента в сравнение с предишните трудове на Исусов. Той споменава, без да се конкретизира, че някои от агентурните, следствените и съдебните материали за опозиционните военни организации предизвикват съмнение⁴, но същевременно приема тезата за съществуването на четири главни центъра на „нелегалната контрареволюционна опозиция“: военните организации „Хан Крум“, „Неутрален офицер“ и „Военен съюз“ и политическата организация „Военен център“, и осветлява дейността им в духа на същите тези със съмнителна достоверност информационни материали. Когато пише за съдебните процеси през 1948 г. срещу Димитър Гичев и срещу Коста Лулчев и неговите съпартийци, завършили с произнасянето на присъди за многогодишен строг тъмничен затвор за контрареволюционна и антисъветска дейност, Исусов признава, че „и двата процеса не се основаваха на оригинални документални материали и веществени доказателства, а на пристрастна интерпретация на политическата дейност на опозиционните земеделски и социалдемократически дейци и на тенденциозни свидетелски показания“, и заключава, че „границите на партийно-политическия плурализъм в България бяха решително стеснени“⁵.

През 1992 г. беше публикувана своеобразна биография на Никола Петков – „Към брега на свободата, или за Никола Петков и неговото време“ от Георги Гунев. Това е книга на границата между публицистиката, мемоаристиката и историческото изследване, пропита с голяма доза емоционалност,

която невинаги е най-добрата компания на историческата правда. Все пак от книгата редовият читател научава много неща, премълчавани или изопачавани от социалистическата историография, за кратковременния отечественофронтовец, непреклонен враг на Георги Димитров и водач на опозиционния БЗНС.

През 1994 г. излезе книгата на Виктория А. Димова „Никола Д. Петков. Символ и поука“, а през 1998 г. – подробна биография на Коста Лулчев от Петър Кузманов „Коста Лулчев. Един живот в служба на социалдемократията“.

Редица исторически публикации след 1989 г. повдигат завесата към скалпените съдебни политически процеси⁶, довели до физическото унищожение или политическата изолация чрез хвърлянето в затвора на лидерите на опозицията и разтурянето на опозиционните партии. Такива са книгите на Петър Семерджиев „Съдебният процес срещу Никола Д. Петков, 1947 г.“ (С., 1990) и на Жоро Цветков „Съдът над опозиционните лидери“ (С., 1991) и статията на Сашка Миланова за процеса срещу главния редактор на вестник „Свободен народ“, подведен под съдебно преследване за публикации по повод присъдата на Кръстьо Пастухов – „Политическият процес срещу журналиста Цвети Иванов през 1946 г.“ в „Исторически преглед“, 1994-1995, кн. 2.

Интересен аспект от ликвидирането на антикомунистическата опозиция в България през 1947 г. е за отношението на Великобритания към тези събития. Този въпрос е обект на изследване в статията на Стоян Пинтев „Англия и разгромът на антикомунистическата опозиция в България (януари – септември 1947 г.)“ – „Исторически преглед“, 1994-1995, кн. 1. Авторът заключава, че възможностите на англичаните за намеса в защита на опозицията в България в резултат от дележа на Европа на сфери на влияние са минимални, почти нулеви.

През 1997 г. беше публикувана книгата „Тиранията. Жертви и палачи“ на Диню Шарланов. Макар и по-скоро с научнопопулярен характер, книгата съдържа изобилна информа-

ция по разглежданата тема – за опозиционните лидери и партии, – тъй като е написана въз основа на богата документална база от ЦПА и архива на вътрешното министерство. Авторът е посветил страници на опозиционните водачи д-р Г. М. Димитров, Кръстьо Пастухов и Никола Петков и на съдебните политически процеси срещу тях. Разкрита е драмата на патриотичното българско офицерство във връзка с инсценираните процеси срещу така наречените нелегални военнофашистки организации „Неутрален офицер“ и „Хан Крум“. Осветлена е и разправата в процеса през 1948 г. с Лулчевата група.

Горянското движение като форма на съпротива срещу тоталитарната комунистическа система и съветизацията на България е разгледано на базата на доскоро секретни документи на Държавна сигурност в най-новата публикация на Диню Шарланов „Горяните. Кои са те? Из строго секретните архиви на Дирекция на Държавна сигурност“ (С., 1999). Това е една изобщо незасягана от българската историография тема и може да се каже, че с това се поставя началото на научното ѝ изследване. Книгата отново е по-скоро научнопопулярна, със силно документален характер, което я прави особено интересна, тъй като документите се публикуват за първи път. Разказана е историята на възникването на горянските чети в различните райони на България. Дава се оценката, че горянското движение има национален и демократичен характер. Разкриват се механизмите на агентурно-информационната система на Държавна сигурност за ликвидиране на нелегалните организации и горянските чети, а така също и на онези среди от населението, които скрито негодуват от съветизацията на България.

Прегледът на написаното за опозицията от българските историци през последното десетилетие показва, че тази тема все още не е получила необходимата цялостна научна разработка. Имам надеждата, че свободата на словото и печата, правото да се получава и разпространява информация ще продължават да бъдат неотменни права в нашето общество, което ще позволява изказването и популяризирането на различ-

ни мнения, интерпретации, гледни точки и преценки, включително в областта на политическата история, и така написаната от историците история на опозицията в България след 9.IX.1944 г. постепенно ще се отърсва от идеологическите пристрастия и ще се приближава все повече до историческата истина.

БЕЛЕЖКИ:

1. Вж. например Петър Аврамов. Борбата на БКП против геметовщината и реставраторската опозиция за крепък работническо-селски съюз. – Известия на Висшата партийна школа „Станке Димитров“, 1959, т. IV; Васил И. Ванков. Борбата на БРП(к) и БЗНС за политическото разобличаване и разгромяване на николапетковистката опозиция. – Трудове на ВИНС „Д. Благоев“ – Варна, 1960, кн. 2; същият. Укрепване на съюза между БРП(к) и БЗНС в борбата срещу геметовщината. – В: Сб. 15 години социалистическо строителство в НРБ. С., 1959; същият. Идеино-политическата еволюция на БЗНС през 1947-1948 г. – Исторически преглед, 1960, кн. 6; Николай Генчев. Разгромът на буржоазната опозиция в България през 1947-1948 г. – Год. на СУ, Идеологически катедри. LVI (за 1962), 1963, кн. 1 и 2; същият. Политическите борби между ОФ и буржоазната опозиция около създаването на Конституцията на НРБ от 1947. – Исторически преглед, 1962, кн. 5; същият. Окончателно укрепване на народнодемократичната власт в България (1947-1948). – Известия на Института за история, т. XVI-XII 1966; К. Куков. Разгром на буржоазната опозиция (1944-1947). С., 1966. Воин Божинов. Защитата на националната независимост на България 1944-1947. С., 1962.
2. Н. Генчев. Окончателно укрепване на народнодемократичната власт..., с. 40.
3. М. Исусов. Комунистическата партия..., с. 262.
4. М. Исусов. Сталин и България, с. 176.
5. Пак там, с. 193.
6. Богата информация за така наречените извънсъдебни преследвания – въдворяванията, трудовата мобилизация и изселванията – на политическите противници на комунистическия режим се съдържа в публикуваната през 1991 г. книга „Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания след 1944

г.“ от Пенка Стоянова и Емил Илиев. Авторите установяват, че голяма част от хората, преминали през лагерите без присъди, по-нататък влизат и в затворите, както и обратното – вече излежали срока си политически затворник е на първо място в списъците за „превантивно“ въдворяване. Разкрито е, че опасността за убийство или малтретиране на въдворения е по-голяма, отколкото за затворника именно поради извънсъдебния характер на мярката.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор. Тодор Кавалджиев – Борбата беше повсе- местна	5
1. Вяра Владова – Опозицията в Сливенския край 1944–1947 г.	11
2. Веселина Янакиева – Горянското движение в Сливен- ския край 1950–1951г.	22
3. Мария Кунчева – За дейността на отечественофрон- товската опозиция в България през 1945–1947 г.	45
4. Илияна Марчева – Опозиционните политически сили по въпросите на стопанското развитие на България след Втората световна война	62
5. Наталия Христова – Трифон Кунев и пропагандно- психологическата съпротива срещу властта в Бълга- рия 1945–1946 г.	72
6. Ана Златева – Увертюрата. Българските духовници в процеса „Катин – Виница“ пред III състав на Народ- ния съд 1945 г.	81
7. Веселин Ангелов – Съпротивата срещу комунисти- ческия режим в Пиринска Македония 1944–1948 г.	95
8. Валя Димитрова – Опозицията във Видинска околия в изборите за ВНС през 1946 г.	113
9. Райна Антонова – Дейност на БЗНС „Никола Петков“ в Михайловградска околия 1945–1947 г.	123
10. Красимира Чолакова – Създаване и борба на опози- цията в Габрово 1944–1947 г.	130

11. Васил Василев – Дейността на политическата опозиция в Шуменския край 1944–1948 г.	141
12. Виолета Костова – Опозицията в Хасково и околните 1945–1947 г.	155
13. София Василева – БЗНС „Никола Петков“ в Старозагорска околия. Опозиция под прожекторите на властта 1945–1947 г.	162
14. Румяна Богданова – Власт – опозиция 1945–1947 г. ..	177
15. Пламен Стефанов – Горяните анархисти в Павелбанския район 1952–1954 г.	193
16. Светла Димитрова – Младежки опозиционни организации в Старозагорска област 1945–1947 г.	200
17. Румяна Кацарова – Опозиция и опозиционни прояви в Пазарджишко и парламентарните избори в България 1945–1946 г.	213
18. Румяна Тодорова – Опозицията в България след 9.IX.1944 г. в творчеството на българските историци	225

БЪЛГАРСКАТА ОПОЗИЦИЯ И ОРГАНИЗИРАНАТА СЪПРОТИВА В БЪЛГАРИЯ 1944 - 1954 г.

Българска
Първо издание

Предпечат
Павел СЛАВЯНСКИ
технически редактор
Ваня ЛАЗАРОВА

Художествено оформление на корицата
Паулин МОЛДОВАНСКИ

Коректор
Стойанка ДУШЕВА

Формат 70/90/16
Печат ИК **•ЖАЖДА•** Сливен

ISBN 954-8317-78-8

•ЖАЖДА• Сливен

6,00

